

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**MÜBADELE DÖNEMİNDE İZMİR VE ÇEVRESİNDE MÜLKİYET
SORUNU**

Yüksek Lisans Tezi

Murat KAYA

İzmir-2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

**MÜBADELE DÖNEMİNDE İZMİR VE ÇEVRESİNDE MÜLKİYET
SORUNU**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Murat KAYA

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN

İzmir-2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
TEZ ONAYI

Murat Kaya isimli adayın hazırladığı **Mübadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Mülkiyet Sorunu** başlıklı **Yüksek Lisans** tezi ile ilgili **Tez Savunma Sınavı**, Dokuz Eylül Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddesi uyarınca 24 / 06 / 2019 tarihte ve saat 15.00'da yapılmıştır. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda, adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

- KABUL edilmesine Oy Birliği
 RED edilmesine Salt Çoğunlukla

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN	
Üye	Prof. Dr. Kemal ARI	
Üye	Doç. Dr. Alev GÖZCÜ	

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Mübadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Mülkiyet Sorunu” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24 Haziran 2019

Murat KAYA

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10271077
Yazar Adı / Soyadı	MURAT KAYA
T.C.Kimlik No	47608159594
Telefon	5555137506
E-Posta	muratkaya1283@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Mübadele Döneminde İzmir ve Çevresinde Mülkiyet Sorunu
Tezin Tercümesi	Property Issue in İzmir and Around During the Exchange Period
Konu	Türk İnkılap Tarihi = History of Turkish Revolution
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Anabilim Dalı	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	164
Tez Danışmanları	DOÇ. CİHAN ÖZGÜN
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

ÖZET

Türk-Rum nüfus mübadelesi tarihte eşi benzeri görülmemiş bir göç hareketidir. Türk-Yunan Savaşı'nın ardından gerçekleşen bu zorunlu göç pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Göç eden kişiler yeni hayat kurma mücadelesinde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Türk ve Yunan hükümetleri almış olduğu kararlarla mübadillerin sorunlarını en aza indirmeye gayret göstermiştir. Buna rağmen mübadillerin sorunlarını tamamen çözmek mümkün olmamıştır. Türkiye ve Yunanistan'a göç eden kişilerin en önemli sorunlarından birisini mülkiyet meselesi oluşturmaktadır. Mübadele Antlaşması'nda göç edecek kişilerin mülkiyet haklarının korunmasına büyük önem verilmiştir. Ancak antlaşma hükümlerindeki bazı belirsizlikler ve uygulamada yaşanan aksaklıklar mülkiyet sorununu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir.

Bu çalışmada mübadele sonucunda ortaya çıkan sorunlardan birisi olan "mülkiyet meselesi" İzmir ve çevresi ekseninde incelenmiştir. Mübadele Antlaşması'nın mülkiyet hakları ile ilgili maddelerinin ne ölçüde uygulandığı, mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları mülklerin durumu, İzmir'de Rumlardan kalan evlerin durumu, İzmir'e göç eden kişilerin mülk edinme süreci, mülkiyet sorununun yarattığı sıkıntılar, mübadillerin edindikleri mülkiyeti kendi hayatlarına göre nasıl şekillendirdiği araştırılmıştır. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde, mülkiyetin el değiştirmesinin ne ölçüde rol oynadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, Mübadele, Mülkiyet Sorunu

ABSTRACT

Property Issue in İzmir and Around During the Exchange Period

The Turkish-Greek population exchange has been a unique migration movement in history. This forced migration after the Turkish-Greek War has brought many problems. Migrants have faced various challenges for their new life. The Turkish and Greek governments have showed efforts to minimize the problems of the refugees with the decisions they have made. Despite all those efforts it was not possible to solve the problems complete. One of the most important problems is the property issue for people who migrated to Turkey and Greece. The Exchange Treaty places great emphasis on protecting the property rights of immigrants. However, ambiguities in the treaty verdicts and some flaws that happened during the treaty execution made the property problem insoluble.

In this study, property issues in İzmir and around the city has been investigated which was a result of the exchange. It was analyzed to what extent the articles related to property rights of Exchange Agreement are applied; the condition of properties left by the refugees in Greece and the properties left by Greeks in İzmir; the property acquisition process of the people who migrated to İzmir and how the emigrants shaped their properties according to their personal life styles. It has been studied to what extent does property handover play a role during the transition from an imperial to a nation-state system.

Keywords: Turkey, Greece, Exchange, Property Issue

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
YEMİN METNİ.....	ii
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
ÖNSÖZ.....	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLKİYET SORUNUNUN DOĞUŞU

1.1. Mübadele ve Mülkiyet.....	4
1.1.1. Mübadele Düşüncesinin Ortaya Çıkışı.....	4
1.1.2. Mübadele Antlaşması ve “Mülkiyet”.....	9
1.2. İzmir Yangını ve Mesken Bunalımı.....	14

İKİNCİ BÖLÜM

MÜLKİYET YENİDEN DAĞITIMI

2.1. Aynı Evi Paylaşmak.....	28
2.3. Mülkiyetin Tespiti.....	33
2.4. Emval-i Metruke.....	35
2.2. Mülkiyetin El Değiştirmesi.....	43

2.5. Fuzuli İşgal.....	49
2.6. İskân Meselesi.....	54
2.6.1. Mübadelenin İlk Günleri	54
2.6.2. Çözüm Arayışları: Temlik, Teffiz ve Tahsis İşlemleri.....	61
2.7. Yerleşim Yerleri.....	73
2.7.1. Numune Köyler	73
2.7.2. İktisadi Haneler	78
2.8. Mübadillerin Edindikleri Mülkiyeti Yeni Yaşam Koşullarına Göre Değişime Zorlaması	80
2.9. Zeytin Meselesi	84
2.10. Metruk Mallar İdaresi	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜLKİYET SORUNUNUN YANSIMALARI

3.1. TBMM’de Yapılan Görüşmelerde İzmir’de Mülkiyet Sorunu	93
3.1.1. I. TBMM Dönemi.....	93
3.1.2. II. TBMM Dönemi	101
3.1.3. III. TBMM Dönemi.....	108
3.2. Defîne Arayışı	114
3.3. Haksız Mal Edinimleri	124
3.4. Yolsuzluklar ve Usulsüzlükler	127
SONUÇ.....	132
KAYNAKÇA	135
EKLER.....	147

ÖNSÖZ

Türk-Yunan Savaşı'nın sona ermesinin ardından, Türkiye ve Yunanistan'da büyük göç hareketleri yaşanmaya başlamıştır. Başlangıçta düzensiz bir şekilde başlayan göç hareketleri, Lozan'da yapılan görüşmeler sırasında Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte sistematik hale gelmiştir. Yapılan antlaşma gereğince İstanbul ve Batı Trakya hariç olmak üzere Türk ve Rumların zorunlu olarak yer değiştirmeleri kararlaştırılmıştır. O zamana değin dünya tarihinde eşi benzeri görülmeyen bir göç hareketi olan zorunlu nüfus mübadelesi Türkler ve Rumlar için çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Özellikle mübadillerin geride bıraktıkları mülklerin durumu belirsiz kalmış ve yeniden mülk edinme süreçleri sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir. Mübadele Antlaşması kapsamında mülkiyet haklarını korumak için alınan kararların pek çoğu kağıt üzerinde kalmıştır. Bundan dolayı mübadiller mülkiyet hakları ile ilgili çeşitli sorunlar yaşamıştır. Kimi mübadiller hak ettiklerinden çok fazla mal alırken, kimi mübadiller ise hak ettiklerinden çok daha az mal almışlardır.

Türkiye ve Yunanistan'a yapılan karşılıklı göçlerin ardından Türkler ve Rumların yaşadığı sorunlardan birisi olan "mülkiyet meselesi" bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Mülkiyet meselesinin inceleneceği coğrafya İzmir ve çevresi olarak sınırlandırılmıştır. Çalışmanın İzmir ve çevresini kapsamasının temel nedeni hem gelen mübadiller hem de giden mübadiller açısından İzmir'in oldukça önemli bir şehir olmasıdır. Mübadelenin bütün izlerini, mübadillerin bütün sorunlarını İzmir'de görmek mümkündür.

Yunanistan'da mübadelenin ilk yıllarından itibaren bu konuda akademik çalışmalar yapılmıştır. Türkiye, mübadele araştırmaları konusunda Yunanistan'ın çok gerisinde kalmıştır. 1990'lı yıllara kadar Türkiye'de mübadele ile ilgili çalışmalar birkaç makale ile sınırlı kalmıştır. Türkiye dışında Türkler tarafından yapılan tez çalışmaları ise yakın zamana kadar çok fazla bilinmemekteydi. Türkiye'de konunun akademik anlamda ele alınmasında Prof. Dr. Kemal Arı'nın doktora tezi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu çalışmanın ardından mübadele konusunda yapılan araştırmaların önü açılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Prof. Dr. Kemal

Arı'nın kitap ve makalelerinden geniş ölçüde faydalanılmıştır. Son zamanlarda mübadele ile ilgili çalışmaların artmasıyla birlikte, bu konuda çok sayıda kaynak eser ortaya çıkmıştır. Mübadele ile ilgili yapılan bilimsel eserler incelenerek, tez konusuyla ilgili araştırma eserler, makaleler, sempozyum bildirileri çalışmada kullanılmıştır. Arşiv çalışmaları kapsamında Cumhuriyet Arşivi'nde incelemeler yapılmıştır. Çalışmanın kapsamı İzmir ve çevresiyle sınırlandırıldığı için İzmir basını taranarak mübadelede mülkiyet sorununun izi sürülmüştür. Gazete taramaları yerel basınla sınırlandırılmamış, İstanbul merkezli bazı gazeteler de taranmıştır. TBMM tutanaklarında incelemeler yapılarak, İzmir'de mülkiyet sorununun siyasi etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma sırasında şahsıma verdiği büyük destekten dolayı danışmanım Doç. Dr. Cihan Özgün'e teşekkür ediyorum. Yüksek Lisans eğitimimin başından itibaren yol göstericiliği, çalışmaya teşvik etmesi ve bu konuyu araştırmam konusunda yönlendirmesinden dolayı Prof. Dr. Kemal Arı'ya teşekkür ediyorum. Çalışma kapsamında yardımlarını gördüğüm Cumhuriyet Arşivi, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, TBMM Kütüphanesi, TBMM Mikro Film Merkezi ve İzmir Milli Kütüphane çalışanlarına teşekkür ederim. Son olarak çalışmanın sonuçlanmasında bana destek olan annem Hülya Kaya, babam İsmet Kaya, ablam Meltem Uyar ve Gizem Güldalı'ya sonsuz teşekkürlerimi iletiyorum.

Murat KAYA

İzmir-2019

Kısaltmalar

A.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
D.	Devre
Der.	Derleyen
Ed.	Editör
İ.	İçtima/İnikat
t.y.	Tarih yok
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
s.	Sayfa
S.	Sayı
yay. haz.	Yayıma Hazırlayan

Giriş

30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Mübadele Antlaşması Türk-Yunan ilişkileri için yeni bir başlangıcın ilk adımı olmuştur. Antlaşmanın içerdiği maddeler iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin çok ötesinde, toplumsal ve sosyal hayatı yeniden şekillendirecek bir içeriğe sahiptir. Türk ve Rumların zorunlu olarak yer değiştirmesini öngören bu antlaşma, Türk ve Rumların yeni hayat kurma mücadelesi vermelerine neden olmuştur. Hem Türk hem de Rumlar için mübadeleyi kabullenmek kolay olmamıştır. Çünkü göç edecek insanların doğup büyüdüğü topraklarla aralarında aidiyetlik duygusu bulunuyordu. Yeryüzündeki hiçbir antlaşma hükmü bu aidiyetlik duygusundan daha değerli bir içerik ve anlam taşıyamazdı. Bundan dolayı göç eden kişiler günün birinde doğup büyüdüğü topraklara geri dönebilme umudunu taşımışlardır. Birinci kuşak mübadillerin büyük bir kısmında görülen bu duygu, zaman içinde etkisini yitirmiş ve mübadiller yeni ülkelerine alışmaya başlamışlardır.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın imzalanmasının ardından başlayan göç hareketleriyle birlikte mübadillerin sahip oldukları mülkiyet ellerinden çıkmıştır. Antlaşma hükümlerine göre mübadillerin mülkiyet haklarının korunmasına büyük önem veriliyordu. Ancak antlaşma hükümlerindeki bazı belirsizlikler ve daha da önemlisi bu hükümlerin nasıl uygulanacağı konusundaki muğlaklık ve müphemlik mülkiyet haklarının korunmasının önünde engel oluşturuyordu.

Mübadiller gittikleri yeni ülkede yaşama tutunma çabasının bir göstergesi olarak yeni mülkiyet edinimi mücadelesi vermiştir. Mübadillerin bu çabasının sınırları sadece kendileri tarafından belirlenmiyordu. Böyle bir çabada mübadillerin hedeflerine ne ölçüde ulaşacağını belirleyen çeşitli etkenler vardı. Devletler arası alınan göçle ilgili kararlar, Türkiye'ye gidildiği zaman devletin yarattığı mülkiyet edinimiyle ilgili koşullar ve bunlarla birlikte mübadillerin kendi özel imkanlarıyla mülkiyet edinme çabası yeniden mülk ediniminin temel unsurları arasında yer almaktadır. Dolayısıyla mülkiyet sorunu karmaşık, çözülmesi zor bir mesele olarak ortada duruyordu. Yeni Türk devletinin kurulduğu ilk yıllarda en önemli uğraşlarından birisi mübadillerin iskân edilmesini hızlı bir şekilde sağlamak olmuştur. Mübadillerin

üretici konuma geçmeleri mülkiyet sorununun çözülmesiyle mümkün olabilirdi. Bu sorunun çözülmesi hem mübadiller için hem de devlet için faydalı olacağı düşünülüyordu.

Mübadillerin yeni ülkelerine alışma sürecinde mülkiyet sahibi olmaları ve üretici konuma gelmeleri etkili olmuştur. Yeniden mülk ediniminin ilk dönemlerinde mübadillerin sahip oldukları yeni mülkleri kabullenmeleri kolay olmamıştır. Hükümetin almış olduğu bazı kararlar mübadillerin toplumla kaynaşma sürecini hızlandırmıştır. Gelen mübadillerin Yunanistan'daki tarımsal faaliyetlerini devam ettirebilecekleri bir coğrafyaya iskân edilmelerine öncelik veriliyordu. Verilen bu öncelik mübadillerin üretici konuma geçmesi için oldukça önemliydi. Devletin ekonomisinin büyük bir kısmının tarıma dayandığı göz önünde bulundurulduğunda, gelen mübadillerin üretici konuma geçmesi sadece kendileri için değil devlet için de oldukça faydalı olacaktı. Yeni ülkeye alışma sürecinin tamamlanması mülkiyetin benimsenmesiyle mümkün olmuştur. Mübadillerin yeni mülklerini benimsemeleri ile birlikte, kendi hayat tarzlarına göre bu mülkler yeniden şekillendirilmiştir.

Bu çalışmada, Türk-Yunan nüfus mübadelesine “mülkiyet meselesi” penceresinden bakılmıştır. Çalışma İzmir ve çevresiyle sınırlandırılarak, gelen ve giden mübadillerin incelenen coğrafyadaki durumları tespit edilmek istenmiştir. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm “Mülkiyet Sorununun Doğuşu”, ikinci bölüm “Mülkiyetin Yeniden Dağıtımı”, üçüncü bölüm “Mülkiyet Sorununun Yansımaları” başlıklarını taşımaktadır.

“Mülkiyet Sorununun Doğuşu” başlıklı birinci bölümde öncelikle mübadele fikrinin ne zaman ortaya çıktığı incelenmiştir. Balkan Savaşları'nın hemen ardından ortaya çıkan mübadele düşüncesi Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması sonucunda uygulanamadan rafa kalkmıştır. Türk-Yunan Savaşı'nın ardından hem Türkiye hem de Yunanistan mübadeleye olumlu yaklaşmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler hariç olmak üzere Türk ve Rumların yer değiştirmesi kararlaştırılmıştır. Mübadele Antlaşması'nda mülkiyet haklarının korunmasına büyük önem verilmiştir. “Mübadele Antlaşması ve Mülkiyet” alt başlığında mülkiyet haklarını korumak için alınan kararlar incelenmiştir. İzmir'de mülkiyet sorunu Mübadele Antlaşması'yla birlikte başlamadığı için, mülkiyet sorununun başlangıç noktası olarak görülen büyük İzmir yangını ayrı bir başlık altında

ele alınmıştır. Mübadele Antlaşması imzalanmadan önce çıkan büyük İzmir yangını sonuçları itibariyle mübadilleri doğrudan etkilemiştir.

“Mülkiyetin Yeniden Dağıtımı” başlıklı ikinci bölümde ilk olarak Türk-Yunan Savaşı’nın ardından Türklerin göç öncesinde Yunanistan’da yaşadıkları sorunlar incelenmiştir. “Aynı Evi Paylaşmak” başlığı altında ele alınan bu konu, mülkiyet sorununun göç öncesinde başladığını göstermektedir. Mübadillerin mülkiyetlerinin nasıl tespit edildiği, Türkiye’de mülkiyetin yeniden dağıtım süreci bu bölümde ele alınmıştır. “Emval-i Metruke”, “Fuzuli İşgal”, “İskân Meselesi” gibi sorunlar ayrı başlıklarda incelenmiştir. Mübadillerin iskân sürecini kolaylaştırmak için ortaya çıkan numune köyler ve iktisadi hanelerin İzmir’deki durumu araştırılmıştır. Mübadillerin edindikleri mülkiyeti kendi hayat tarzlarına göre şekillendirmesinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca tarımsal faaliyet gösteren mübadillerin yaşadığı sorunlar zeytin meselesi üzerinden incelenmiştir.

“Mülkiyet Sorununun Yansımaları” başlıklı son bölümde, mülkiyet sorununun algılanış biçimi ortaya konulmaya çalışılmıştır. I., II. ve III. TBMM’de mübadele ve mülkiyet ilişkisine dair tartışmalar ortaya konulmuştur. Yine mülkiyet sorununun bir yansıması olarak değerlendirilen define avcılığı meselesine bu bölümde yer verilmiştir. Mülkiyet sorununun yansıması olarak görülen haksız mal edinimi ve çeşitli usulsüzlükler İzmir özelinde incelenmiştir.

Yapılan bu çalışmada İzmir yerelinden, Türkiye geneline uzanan mülkiyet meselesinin kökenleri incelenmiştir. Birey olarak göçmenin kendisi, mülkiyet terk edimi olarak terk edilen ülke, uluslararası koşullar, terk edilen ülkedeki hükümetin mülkiyet konusundaki tutumu ve hükümetin izlemiş olduğu politikaları besleyen yerel bir takım şartlar içerisinde mülkiyet dönüşümü yaşanıyordu. Bu dönüşüm imparatorluktan ulus devlete geçişin yaşandığı dönemde gerçekleştiği için, mülkiyetin dönüşümü uluslaşma olgusunu beslemekteydi. Mülkiyetin dönüşümü ve uluslaşma olgusu arasındaki bağlantı ve İzmir’in çok kimlikli yapısının mülkiyetin dönüşümüyle ilişkisi araştırılarak mübadele çalışmalarına ve İzmir tarihine katkı sağlamak hedeflenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜLKİYET SORUNUNUN DOĞUŞU

1.1. Mübadele ve Mülkiyet

1.1.1. Mübadele Düşüncesinin Ortaya Çıkışı

Lozan'da yapılan birinci tur görüşmeleri sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde Mübadele Antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan antlaşma Yunanistan ve Türkiye'de yüzbinlerce insanı doğrudan ilgilendirdiği için Ege Denizi'nin her iki yakasını da etkilemiştir. Antlaşma hükümlerine göre İstanbul ve Batı Trakya hariç olmak üzere Türkiye'deki Ortodoks Rumlarla, Yunanistan'daki Müslüman Türkler yer değiştirecekti¹. Göçün zorunlu olması, toplumsal bakımdan tarihte eşi benzeri olmayan ve hukuki bakımdan uluslararası sözleşme kategorilerinden hiçbirine ait olmayan bir olaydır. Bundan dolayı hukuki ve siyasi literatürde Mübadele Antlaşması'na yönelik çeşitli eleştiriler yapılmıştır². Yapılan bu eleştirilerde mülkiyet sorunu öne çıkmaktadır. Göçün zorunlu olması mülkiyet haklarının bir ölçüde askıya alınması anlamında gelmektedir³. Mendelstam ve Kraus gibi hukukçular Mübadele Antlaşması'nın zamanın ahlak ve hukuk anlayışıyla örtüşmediğini belirtmiştir. Lord Curzon göçün zorunlu olmasının büyük bir hata olduğunu savunmuş ve alınan kararın yaratacağı bedelin yüz yıl içinde ancak ödenebileceğini dile getirmiştir⁴. Göçün zorunlu olması mülkiyet sorununun boyutunu arttırmış olmasına rağmen, antlaşmanın uygulanabilirliğini kolaylaştırmıştır.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki azınlık sorununun mübadele yoluyla çözülmesi fikri Lozan görüşmelerinden çok önce ortaya çıkmıştır⁵. Balkan

¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 19.

² Yavuz Abadan, **Harp Sonu Muahedelerine Nazaran Lozannın Hususiyetleri**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1938, s. 9.

³ Kemal Arı, **a.g.e.**, s. 20.

⁴ Yavuz Abadan, **a.g.e.**, s. 9-12.

⁵ Georgios Limantzakis, "The First Talks of a Greek-Turkish Population Exchange in 1914 and The Political and Military Reasons Behind It", **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, s. 104-105.

Savaşları'nın ardından Osmanlı ve Yunanistan arasındaki azınlık sorunu belirgin hale gelmişti. Bu dönemde Yunanistan'da yaşayan Türkler mülkiyet sorunuyla karşı karşıya kaldı. Yunanistan, Balkan Savaşı'nın hemen sonrasında Türklerin gayrimenkul satma hakkını yasaklamıştır. Ayrıca savaş ve istila gibi bazı nedenlerle Türklerin terk ettiği bazı gayrimenkullere Yunan hükümeti el koyma yoluna gitmiştir⁶. Yunanistan'da yaşayan Türklerin, mülkiyet haklarının çiğneniyor olması yeni çözüm arayışlarını beraberinde getirdi.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin Atina Elçilik müsteşarı Galip Kemâli Bey Selanik ve çevresinde yaptığı bir inceleme gezisinin ardından, Türklerle Rumlar arasındaki çatışmaların nüfus mübadelesi ile çözülebileceğini düşünmeye başladı⁷. Yunanistan'ın Başvekili Venizelos mübadele konusuna sıcak bakıyordu. Galip Kemâli Bey ile Venizelos arasında İzmir ve çevresinde yaşayan Rumlarla, Selanik ve çevresindeki Müslümanların yer değiştirmeleri konusunda çeşitli görüşmeler yapıldı. 1914 yılının Şubat ayında Galip Kemâli Bey ile Venizelos arasındaki resmi olmayan görüşme mübadele girişimi için önemli bir dönüm noktası olmuştur⁸. Yapılan görüşmelerin ardından İzmir ve çevresindeki Rumlarla Makedonya'daki Müslümanların gönüllülük esasına dayalı olarak mübadele edilmesi için sözlü olarak anlaşma sağlanmıştır. Başlangıçta Galip Kemâli Bey'in kişisel fikri olarak çıkan mübadele düşüncesi, Osmanlı Hükümeti'nin onayına sunuldu. Hükümet bu fikre olumlu yaklaştı ve sadrazam Said Halim Paşa Galip Kemâli Bey'e Müslümanların yaşayabilecekleri olumsuz olayları önleyebilmek için göçün bir an önce yapılmasını istedi⁹. 22 Haziran 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ve Yunanistan mübadelenin hangi şartlar altında gerçekleşeceğine dair anlaştılar¹⁰. Bunun üzerine gönüllülük esasına dayalı mübadele üzerine çalışması için Osmanlı-Yunan komisyonu kurularak çalışmalara başlamıştır. Söz konusu komisyonun toplantı yaptığı şehirler arasında İzmir de bulunmaktadır¹¹. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki göçmen sorununu çözmek için görevlendirilen komisyon ilk toplantısını 11 Temmuz 1914

⁶ Ömer Dürrü Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek Azınlıkların Mübadelesi", **Tarih ve Toplum**, C. 9, S. 53 (Mayıs 1988), s. 46.

⁷ Ayhan Aktar, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin İlk Yılı Eylül 1922-Eylül 1923, **Yeniden Kurulan Yaşamlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 52.

⁸ Georgios Limantzakis, **a.g.m.**, s.108.

⁹ Nurten Çetin, "1914 Osmanlı- Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 24, Yıl: 2010, s. 154.

¹⁰ Nurten Çetin, **a.g.m.**, s. 157.

¹¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II/3 Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 262.

tarihinde İzmir’de yaptı¹². Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte yapılan görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Savaşın beraberinde getirdiği olağanüstü durumdan dolayı Selanik ve İzmir’i ilgilendiren bu proje uygulanmamıştır¹³. Proje uygulanmamış olmasına rağmen iki ülke arasında yapılan 22 Haziran (5 Temmuz) 1914 tarihli Mübadele Antlaşması, Yunanistan’ın Osmanlı Devleti ile resmen savaşa girdiği 29 Haziran 1917 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır¹⁴. Galip Kemâli Bey ve Venizelos ile mübadele ile ilgili görüşmeleri I. Dünya Savaşı öncesiyle sınırlı değildir. Savaşın hemen sonrasında iki isim bir araya gelerek Türk ve Rumların yer değiştirmesine dair görüşme yapmıştır¹⁵.

Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara hükümeti çeşitli zamanlarda mübadele fikrini gündeme getirdi. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, yurtdışına yaptığı ziyaretlerde Türklerin mübadeleye olumlu baktığını dile getiriyordu¹⁶. Kurtuluş Savaşı’nın son günlerinde Ali Fethi Bey, azınlıkların değiştirilmesi fikrini gündeme getirmiştir. Ali Fethi Bey, Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile yaptığı bir görüşmede azınlık sorunu için en iyi çözümün Türkiye’deki Hıristiyanlarla Yunanistan’daki Müslümanların mübadelesi olduğunu belirtmiştir¹⁷. Mustafa Kemal’e çektiği bir telgrafta ise “azınlıkların değiştirilmesi” önerisinde bulunmuştur¹⁸. Bu dönemde İngiltere, Yakındoğu’da daha boğazların durumu, kapitülasyonlar ve sınırlarla ilgili yapılacak görüşmelerde daha çok önemsendiği için Türkiye ve Yunanistan arasındaki azınlık sorununa bir an önce çözüm bulunmasını istiyordu¹⁹. Bundan dolayı azınlıkların değiştirilmesi projesine İngiltere sıcak bakıyordu.

Kurtuluş Savaşı’nın ardından Mudanya’da yapılan ateşkes görüşmelerinde İsmet Paşa büyük bir başarı elde etmiştir. Onun bu diplomatik başarısı, Lozan’a gidecek heyetin de başkanı olmasının önünü açmıştır. 26 Ekim 1922 tarihinde Hariciye Vekili seçilmiştir. Böylece Lozan’da Türk heyetini Hariciye Vekili olarak temsil

¹² Nurten Çetin, **a.g.m.**, s. 159.

¹³ Ayhan Aktar, **a.g.m.**, 52-53.

¹⁴ Nurten Çetin, **a.g.m.**, s. 165.

¹⁵ **Mübadele ve Ruhban Okulu Hukuki Bakışlar**, yay. haz. Celal Ülgen, Coşkun Olgun, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2009, s. 20-23.

¹⁶ Ayhan Aktar, **a.g.m.**, s. 42.

¹⁷ **A.g.m.**, s. 46-47.

¹⁸ Osman Okyar, Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 26.

¹⁹ Resul Yavuz, “Lozan Barış Antlaşması’na Giden Süreçte Mübadele İle İlgili İngiltere’nin Görüş ve Tezleri”, **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, s. 36.

etmesi sağlanmıştır. Lozan görüşmeleri öncesinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında, Lozan'a gidecek heyete 14 maddelik bir talimat verilmiştir. Bu talimatların 9. maddesi gayrimüslim azınlıkları ilgilendirmektedir. 9. maddenin içeriği "Ekalliyetler: esas mübadeledir" şeklindedir. Türk heyeti 5 Kasım günü Ankara'dan hareket etmiştir²⁰.

Türk heyeti henüz Lozan'a gitmek için yola çıkmadan önce, İsmet Paşa mübadelenin ilk işaretlerini kamuoyuna duyurmuştur. İsmet Paşa, İstanbul'a doğru tren yolculuğu yaptığı sırada trende bulunan gazetecileri yanına çağırmıştır. Gazetecilerin kendisine barış görüşmelerinde Türk heyetinin görüşmelerdeki temel ilkelerinin ne olacağına ilişkin sordukları soruyu yanıtlarken azınlıklar meselesine değinmiştir. Memleketin Yunanlar tarafından harap edildiğini ve harap duruma gelmiş bina ve şehirlerin onarım masraflarının Yunanlar tarafından karşılanması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca alınacak en uygun önlemin azınlıkların değişimi olacağını vurgulamıştır²¹. İsmet Paşa'nın bu sözlerinden açıkça anlaşıldığı üzere, Türk heyeti Lozan'a giderken azınlık meselesinin mübadele ile çözülebileceğini düşünüyordu. Türk hükümetinin mübadele ile ilgili düşüncesi Ekim ayının üçüncü haftasında kesinleşmiş durumdaydı²².

Lozan Konferansı sırasında göç edecek insanların geride bırakacakları mülklerin ne olacağına dair uzun süre görüşmeler yapılmıştır. Hem Türk tarafı hem de Yunan tarafı imzalanacak antlaşmada mülkiyet haklarının korunmasına büyük önem verdiklerini söylüyorlardı. Yapılan görüşmelerin içeriğine ilişkin Türk basınında çeşitli haberler çıkmıştır. Kamuoyu bu haberler sayesinde Lozan'daki görüşmeleri takip etme şansına sahip oluyordu. Antlaşma imzalanmadan önce basında çıkan haberlerde göçmenlerin sahip oldukları meslekleri sürdürebilecekleri bölgelere iskân edileceği ve taşınır-taşınmaz mallar ile ilgili çıkacak sorunların komisyon kurularak çözüleceği dile getirilmiştir²³. Ayrıca çiftliklerin, mağazaların, dükkanların emsalleriyle mübadele edilmesi prensip olarak görülüyordu²⁴.

²⁰ Ayhan Aktar, **a.g.m.**, s. 48.

²¹ Ali Naci Karacan, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 48-49.

²² Ayhan Aktar, **a.g.m.**, s. 60-61.

²³ Cahide Zengin Aghatabay, **Mübadelenin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 62.

²⁴ **A.g.e.**, s. 70-71.

Lozan'da yapılan diplomatik görüşmeler ve imzalanan antlaşmanın içeriği hem Türkler hem de Rumlar tarafından merakla takip ediliyordu. Basında çıkan haberlerde bazı ipuçları olmasına karşın, Mübadele kapsamına giren ve göç etmeyi bekleyen insanlar kendi geleceklerini şekillendirecek antlaşma maddelerini en kısa zamanda öğrenmek istiyordu. Türkiye'de yaşayan Rumlar sahip oldukları mülkleri bir an önce ellerinden çıkarmak için çaba göstermeye başlamıştı. Ellerindeki bütün malları uygun fiyatlarla yerli Müslümanlara satmaya çalışıyorlardı. Selçuk'ta yaşayan ve şark kilimleri imalatçısı olan Vayanos kardeşler diplomatik süreci yakından takip ediyor ve Türkiye-Yunanistan arasında imzalanan mülk değişimiyle ilgili antlaşmanın metnini ele geçirmeye çalışıyorlardı²⁵. Vayanos kardeşlerin bu tutumu ve göç edecek Rumların sahip oldukları malları bir an önce ellerinden çıkarma çabası Anadolu Rumlarının mülkiyetlerinin geleceği hakkında duydukları endişenin somut bir örneğidir.

Mübadele Antlaşması'nın önemli bir kısmı doğrudan mülkiyet haklarını ilgilendiren maddelerden oluşmaktadır. İsmet Paşa, Lozan'da mülkiyet sorununa getirilen çözümlerden oldukça memnun gözükmektedir. Alınan kararlar sayesinde hiçbir şikâyete mahal kalmayacak şekilde mülkiyet sorununun çözüleceğini dile getirmiştir²⁶. Meclis'teki çoğu milletvekili İsmet Paşa gibi Mübadele Antlaşması'ndan memnun gözükmektedir. TBMM'de Lozan görüşmeleriyle ilgili yapılan oturumlarda görüşmelerin ağırlık noktasını Musul sorunu ve mali meseleler oluşturuyordu. Görüşmelerin genel tablosu içinde mübadeleye çok fazla değinilmiyordu. Bunun temel nedeni Mübadele Antlaşması'nın büyük ölçüde Türkiye'nin isteklerine uygun bir şekilde imzalanmasıydı²⁷.

TBMM'nin büyük çoğunluğu mübadeleye olumlu yaklaşırsa da Konya Mebusu Refik Bey, mübadele ile ilgili çekincelerini dile getirmiştir. Ülkede değiştirilecek Rum malı kalmadığından yakınlıkla “Rumeli'den getireceğimiz dindaşlarımızı nerede yerleştireceğiz, onların terk edeceği menkul ve gayrimenkul emlakine mukabil onlara ne vereceğiz” sorusunu sormuştur. Çözüm önerisi olarak İstanbul Rumlarının mübadeleye dahil edilmesi gerektiğini söylemiştir²⁸. İstanbul Rumlarının durumuna değinen bir başka milletvekili Çorum Mebusu Dursun Bey olmuştur. Dursun Bey,

²⁵ Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 149.

²⁶ Ali Naci Karacan, **a.g.e.**, s. 215.

²⁷ H. Cevahir Kayam, “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.'de Görüşülmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IX/20 (Kasım 1993), s. 594.

²⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 1, C: 26, İ: 168, s. 178.

İstanbul Rumlarının mübadele antlaşmasının dışında bırakılmasının nedenini sorgulamıştır²⁹. İstanbul Rumları ile ilgili tartışmaların gündemde olmasının temel nedeni, bu kişilerin pek çoğunun maddi açıdan iyi durumda olmasıdır.

İsmet Paşa'nın Mübadele Antlaşması'ndan duyduğu memnuniyet ve TBMM'de mübadele sürecine ilişkin ciddi bir eleştiri yapılmamış olmasına karşın, mübadiller antlaşmanın uygulanması sırasında çeşitli olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmıştır. Antlaşma maddelerindeki bazı belirsizlikler ve en önemlisi göçün kısa bir zaman içinde başlayacak olması çeşitli olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Mübadillerin yaşadığı sorunlar TBMM'nin ve Türk basınının gündem maddelerinden birisini oluşturmuştur.

Mübadele Antlaşması yüzbinlerce insanın doğup büyüdüğü toprakları terk ederek, hiç tanımadıkları bir bölgede yeni bir hayat kurma savaşını vermesine neden olmuş bir karardır. İlk bakışta mübadele fikri her iki taraftaki milliyetçi düşüncenin ürünü olduğu görünüyordu. Ancak Yunanistan'dan göç edecek kişilerin birçoğu Türkçe'yi çok az biliyordu ya da hiç bilmiyordu. Benzer şekilde Türkiye'den göç edecek kişilerin birçoğu tek bir kelime dahi Rumca bilmiyordu. Bu açıdan bakıldığında Türk-Rum mübadelesinden ziyade Rum Ortodokslarıyla Osmanlı Müslümanlarının mübadelesi söz konusuydu³⁰.

1.1.2. Mübadele Antlaşması ve “Mülkiyet”

Antlaşmanın 5. maddesi Türkiye'deki Rumların ve Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarını korumaya yöneliktir. Bu maddede Türklerin ve Rumların mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyeceği belirtilmiştir. Ancak 9. ve 10. Maddelerdeki çekincelerin saklı kalacağı vurgulanmıştır. 9. ve 10. maddelere atıf yapılmış olması, mülkiyet haklarına korunmasına dair bazı endişeler olduğunun göstergesidir³¹.

Antlaşmanın 8. maddesi mübadillerin taşınır mallarına ilişkindir. Mübadiller bu maddeye göre her çeşit taşınır mallarını yanlarında götürme veya taşıtırma hakkına

²⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt: 4, İ: 4, s. 80.

³⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015, s. 479-480.

³¹ İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 186.

sahip olmuştur. Göç sırasında çıkış ya da giriş resmi adı altında hiçbir vergi ödenmeyeceği vurgulanmıştır. Bunun sayesinde mübadillere yanlarında götürecekleri taşınır mallarla ilgili olarak kolaylık sağlanmıştır. Bu madde uyarınca her topluluk üyesi mensubu olduğu topluluğun mallarını da yanlarında götürme hakkı kazanmıştır. Böylece camiler, tekkeler, medreseler, kiliseler, manastırlar, okullar, hastaneler, dernekler, birlikler ve tüzel kişilerin sahip oldukları taşınır mallar güvence altına alınmıştır. Taşınır mallarını yanında götüremeyecek durumda olanlar için de bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre taşınır mallarının tamamını ya da bir bölümünü yanlarında götüremeyecek olan mübadiller, bu malları tutanak karşılığında buldukları yerde bırakabilecekti³².

Mübadillerin taşınabilir mallarını yanlarında götürmeleri güvence altına alınmış olsa da, pratikte bu çok fazla mümkün olmamıştır. Yunanistan, Rum göçmenlere dağıtmak için Türklerin bu tür mallarına el koymuştur³³. Ayrıca başta ulaşım sorunu olmak üzere taşıma konusundaki yetersizlikler ve yasal duruma aykırı olan kamuoyu baskısı nedeniyle mübadillerin çoğu taşınır mallarını geride bırakmak zorunda kalmıştır³⁴. Yunan hükümeti tarafından malları resmen müsadere edildiği için Türkiye'ye elleri boş gelen mübadiller de bulunmaktadır³⁵. Görüldüğü gibi mübadiller taşınır mallarıyla ilgili ciddi sorunlarla karşılaşmışlardır.

9. ve 10. maddelerde taşınır ve taşınmaz mallarla ilgili olarak Karma Komisyon'un yetkileri belirlenmiştir. Mübadele kapsamına giren, fakat buldukları bölgeleri daha antlaşma imzalanmadan önce terk eden çok sayıda Türk ve Rum bulunuyordu. 9. ve 10. maddelerde bu kişilerin mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren mülkiyet hakkını kısıtlamaya yönelik alınan kararlar geçersiz sayılmıştır. Buldukları bölgeleri daha önceden terk eden ve herhangi bir nedenle mülkiyet haklarını kaybeden kişilerin sahip oldukları mülklerle ilgili olarak Karma Komisyon tarafından değer biçilmesine karar verilmiştir. 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren kamulaştırılmış olan mallarla ilgili de düzenleme yapılarak, bu malların değerinin Karma Komisyon tarafından belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca kamulaştırılan mallarda herhangi bir zarar söz

³² İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 186-187.

³³ Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 129.

³⁴ Mihri Belli, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış**, çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37.

³⁵ Cihan Özgün, "Bir Göçün Ardından: İstanbul'da Mübadil Olmak", **Mübadele Kitabı**, ed. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 50.

konusuysa, zararın giderimi için komisyon tarafından zarar-giderim hesaplanacaktır. Hesaplanan zarar-giderim mal sahiplerinin alacak hesabına, kamulaştırılan taşınmaz malın bulunduğu devletin borcuna yazılacaktır³⁶. Böylece alınan kararlar sayesinde daha önceden göç eden kişilerin mülkiyet hakları korunmak istenmiştir³⁷.

Mübadele Antlaşması imzalanmadan önce buldukları ülkeyi terk eden mübadiller sahip oldukları mallardan gelir elde edememiştir. Bu konuda yapılan bir düzenlemeye göre mübadiller yararlanmaktan yoksun bırakıldıkları malların gelirlerini elde edememiş ise mağduriyetlerin önüne geçmek için gelir tutarının kendilerine ödenmesi kararlaştırılmıştır. Gelir tutarını belirleme yetkisi Karma Komisyon'a verilmiştir. Karma Komisyon, mübadillerin geride bıraktığı gelir kaynaklarının savaş öncesindeki ortalama gelirlerini ve mübadillerin gelirlerini elde edemediği süreyi göz önünde bulundurarak ödenecek miktarı tespit edecektir³⁸. Böylece özellikle çiftçi mübadiller savaş döneminde başkalarının eline geçen ürünlerinin gelirlerini elde etme hakkına sahip oldu.

Mübadele Antlaşması'nda olası mülkiyet sorunlarını gidermek için kararlar alınmıştır. Mülkiyet sorunlarını çözüme kavuşturması için Karma Komisyon'a oldukça önemli yetkiler verilmiştir. Bu komisyon 3'ü tarafsız ülke vatandaşı, 4'ü Türk, 4'ü Yunan toplam 11 kişiden oluşacaktı. Komisyonun başkanlığını tarafsız üyelerden birisi yapacaktı³⁹. Karma Komisyon, Mübadele Antlaşması yüzünden ortaya çıkabilecek bütün sorunlarla ilgili karar verme yetkisine sahipti. Kararlar oy çokluğuyla alınacaktır. Tasfiye edilecek olan mal, hak ve çıkarlara dair bütün itirazlar Karma Komisyon tarafından karara bağlanacaktır. Alınan bu karar kesin olacaktır. Mallara değer biçme konusunda da Karma Komisyon tam tam yetkiye sahip olmuştur. Malların değerinin altın üzerinden belirlenmesi kararlaştırılmıştır⁴⁰.

Karma Komisyon'un en önemli görevi mal sahibine elinden alınan malların değerini belirten bir belge verecek olmasıydı. Bu belgeler mübadillerin gidecekleri ülkede hak talebinde bulunabilmesini sağlayacaktı. Mübadiller bu belgede yazan tutara göre gideceği ülkede bıraktığı mallarla eş değer nitelikte mal alabilecekti⁴¹. Bu

³⁶ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 187.

³⁷ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 71.

³⁸ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 188.

³⁹ Nedim İpek, **a.g.e.**, 30

⁴⁰ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 188-189.

⁴¹ **A.g.e.**, s. 189.

sayede geride bıraktıkları malların karşılığını almaları mümkün olacaktı. Mal karşılığında mal verme uygulaması mülkiyet sorununa çözüm getirmek için ortaya çıkmıştır. Ancak yaşanan bazı sorunlar antlaşmanın bu hükmünün düzgün bir şekilde uygulanmasına engel olmuştur.

Antlaşmanın önemli maddelerinden birisi mübadillerin belirlenmiş tarihlerden önce göç etmeleri için hiçbir baskı yapılamayacak olmasıydı. Göç edecek olan kişiler belirlenecek tarihe kadar bulunduğu ülkede yaşamaya devam edebilecekti. Bu süre içinde sahip oldukları mallarını elden çıkarmaları için doğrudan ya da dolaylı olarak hiçbir baskıya maruz bırakılmayacaklardı. İmzalanan antlaşmayla birlikte her iki ülkede bu konuda yükümlülük üstlenmiş oldu⁴². Ancak uygulamada bu madde çok geçerli olmadı. Yunanistan'da bulunan Türklere bir an önce göç etmeleri için baskı yapılmaya başlandı. Bu baskı neticesinde TBMM'de görev yapan bazı milletvekilleri Yunanistan Türklere ne yapıyorsa, aynısının Türkiye'deki Rumlara yapılmasını tavsiye etti⁴³. Kamuoyunda da "mukabele-i bilmisl" sesleri yükselmeye başladı ve İstanbul'daki Ortodoks Rumlara baskı kurulması istendi⁴⁴. Türkiye'de İstanbul'da yaşayan Rumların dışındaki diğer Rumların büyük kısmı ülkeyi terk etmişti. "Mukabele-i bilmisl" uygulamasının özellikle İstanbul Rumlarına uygulanmak istenmesinin nedeni maddi durumlarının iyi olması ve Anadolu'daki diğer Rumların büyük çoğunluğunun ülkeyi terk etmesidir.

Mübadele Antlaşması Türkiye'deki bütün Rumları ve Yunanistan'daki bütün Türkleri ilgilendiren bir antlaşma değildir. Batı Trakya'da oturan Türkler ve İstanbul'da oturan Rumlar göç kapsamına alınmamıştır⁴⁵. Mübadele Antlaşması, Türkiye'de kalacak Rumların ve Yunanistan'da kalacak Türklerin mülkiyet haklarına yönelik düzenlemeler de içermektedir. Buna göre mübadele dışı bırakılan bölgelerde yaşayanlar ya da buralara dönme hakkı olanlar Türkiye ve Yunanistan'da özgürce yaşayabilecek ve mülkiyet haklarından serbestçe yararlanmaya devam edebileceklerdi⁴⁶. Ancak Yunanistan bu maddeyi hiçe sayan uygulamalarda bulunmuştur. Yunanlar, Batı Trakya'daki Türk ekseriyetini yok etmek için Türklere baskı uygulamaya başladı. Lozan'da Batı Trakya'ya Rum göçmenlerin

⁴² İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 190.

⁴³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 2, C: 3, İ: 41, s. 39-40.

⁴⁴ Cahide Zengin Aghatabay, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 19.

⁴⁶ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 190.

yerleştirilmemesi kararlaştırılmış olmasına rağmen, Yunanistan Türk köylerine Rum mübadilleri yerleştirmeye başladı. Bu iskân politikası sırasında Türklere ait evlere çok sayıda Rum yerleştirilmeye başlandı. Türkler kendi köylerinde, kendi evlerinde tek bir odada yaşamak zorunda bırakıldı⁴⁷. Batı Trakya’da yer alan yirmiye yakın Türk köyü, antlaşma hükümlerine göre mübadele dışında tutulmaları gerekmesine rağmen mübadele kapsamına alınmıştır⁴⁸. Rodos ve İstanköy Türkleri İtalyan yönetimi altında oldukları için Mübadele Antlaşması onları kapsamıyordu. Ancak İtalyan yönetimi bölgede yaşayan Türklerden Türkiye’ye gitmeleri veya İtalyan vatandaşlığını kabul etmeleri konusunda seçim yapmalarını istedi. Bunun ardından çok sayıda Rodos ve İstanköy Türk’ü, Türkiye’ye geldi⁴⁹. Bu örneklerden görüldüğü üzere, mübadele kapsamı dışında yaşayan Türkler arasında da göç hareketleri oldu.

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan Mübadele Antlaşması’nda mülkiyet sorununu ilgilendiren maddelerde mübadillerin hak kaybına uğramasının önüne geçilmek isteniyordu. Ancak mübadele zorunlu bir göç olduğu için insanların doğup büyüdüğü topraklardan kopmasıyla sonuçlanacak bir olayda, mülkiyet sorununu engellemek mümkün değildi. Çünkü mülkiyet sorunu açısından bakıldığında zorlamaya dayalı olan bu göç, daha önce belirttiğimiz gibi mülkiyet hakkının bir ölçüde askıya alınması anlamına geliyordu⁵⁰. Ayrıca Yunanistan Lozan Antlaşması’ndan kısa bir süre önce çıkardığı bir irade ile Türklerin mülkiyet haklarını büyük ölçüde kısıtlamıştı. Türklere ait gayrimenkul ve taşınır malların satışı ve bir yıldan fazla süreyle kiraya verilmesi yasaklanmıştı⁵¹. Yunanistan’ın izlemiş olduğu bu siyaset, Türklerin mülkiyet haklarını çığneme anlamına geliyordu. Mübadele Antlaşması’nda mülkiyet haklarını korumaya dair kararlar alınmış olsa da, Yunanistan Türkler üzerindeki baskılarını sona erdirmemiş ve Türklerin mülkiyet haklarını çığnemeye devam etmiştir.

⁴⁷ Nedim İpek, **a.g.e.**, s. 32.

⁴⁸ Selahattin Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1990, s. 76-77.

⁴⁹ Mustafa Kaymakçı, Cihan Özgün, “Rodos ve İstanköy Adaları Üzerinden “Mübadeleyi Yeniden Yorumlamak”, **Mübadele Kitabı**, ed. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 167.

⁵⁰ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 20.

⁵¹ Ömer Dürrü Tesal, **a.g.m.**, s. 47.

Lozan Antlaşması'nda mülkiyet sorununun önüne geçilmek istenmiş olsa da antlaşma metninin “muğlak” ve “mübhem” yönleri bulunuyordu⁵². Mallara ait değerlerin belirlenmesi ve malların tasfiyesine ilişkin işlemlerin nasıl bir yöntemle yapılacağı açık değildi. Uygulama şekli belli olmayan bu konularda Karma Komisyon tarafından oluşturulacak tali komisyonlar yetkilendirilmişti. Ancak uygulamada açıklık olmadığı için farklı komisyonların yapacağı değerlendirmeler farklı sonuçlar doğurabilecekti. Daha da tehlikelisi antlaşmanın muğlak ve mübhem yönleri rüşvet ve adam kayırma gibi davranışlara zemin hazırlayabilirdi⁵³.

1.2. İzmir Yangını ve Mesken Bunalımı

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması imzalanmadan önce İzmir'de büyük bir mesken bunalımı bulunuyordu. Bu mesken bunalımının temel nedeni İzmir'in kurtuluşunun hemen sonrasında çıkan ve şehri büyük oranda tahrip eden yangındır. İzmir yangını olarak bilinen bu büyük felaket 13 Eylül 1922 tarihinde Ermeni Mahallesi olarak adlandırılan Haynots'da başladı⁵⁴. Yangın 3000 metre genişliğinde 5000 metre derinliğinde bir alana yayılmıştı. Böylesine büyük bir felaket sonucunda 25.000 civarında ev kısmen ya da tamamen yanmış ve yüzbinlerce İzmirli evsiz kalmıştır⁵⁵. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, İzmir'de yanan evlerin sayısının 20.000 olduğunu söylemiştir⁵⁶. İstatistik Müdürlüğü tarafından 1923 yılının Mart ayında açıklanan verilere göre, İzmir'de bulunan 42.945 haneden 14.404 tanesi tamamen yanmıştır. Bölgedeki işyerlerinin büyük bir kısmı yangından etkilenmiş ve geriye sadece 9.696 mağaza dükkan kalmıştır⁵⁷. Verilen örneklerden görüldüğü üzere Yanan evlerin sayısı ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Tahrip olan evlerin büyük bir kısmının gayrimüslimlere ait olduğu konusunda ise kaynaklar hemfikirdir.

⁵² A.g.m., s. 49-50.

⁵³ Zekai Güner, **Lozan'da Türk-Yunan Mübadele Siyaseti**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017, s. 70-71.

⁵⁴ Engin Berber, **İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor: Örnek Olay Ödemiş-Birgi'nin Yakılması**, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, İzmir, 2013, s. 57.

⁵⁵ Zeki Arıkan, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Bir Rapor”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 68 (Ekim 1990), s. 130; Mevlüt Kaya, **1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2013, s. 55.

⁵⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 1, C 25, İ: 146, s. 97.

⁵⁷ Erkan Serçe, Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, **Küllerinden Doğan Şehir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003, s. 16.

Türk-Yunan Savaşı sonrasında yangın sadece İzmir'i ilgilendiren bir olay değildir. Yunan ordusunun geri çekilme güzergahında bulunan çok sayıda köy yakılıp yıkılmıştır. Batı Anadolu'daki köy ve nahiyelerde çıkan yangınlarla birlikte 160.749 ev yanarak kullanılamaz hale gelmiştir. Yangın çıkan yerleşim yerlerinde hayatta kalan kişiler canlarını kurtarmak için başka bölgelere sığınmıştır. Böylesine büyük bir felaket ekonominin ve gündelik yaşamın alt üst olmasına neden olmuştur⁵⁸. Batı Anadolu'nun büyük ölçüde enkaz yığına dönmesi, İzmir yangının yarattığı sorunlara çözüm bulmayı zorlaştırmıştır.

İzmir'de çıkan Haynots merkezli yangın Ermeni mahallesindeki ilk büyük çaplı yangın değildir. 3 Temmuz 1845 tarihinde aynı bölgede büyük bir yangın daha çıkmış ve dokuz yüz evden sadece otuz yedisi ayakta kalabilmişti⁵⁹. Oldukça zorlu bir sürecin ardından yeniden inşa edilen bu bölgede 1922 yılında yeniden çıkan büyük yangın, yeni bir mesken ve imar sorunu oluşturmuştur. Mübadele ile birlikte yeni göçmenlerin İzmir'e gelmesiyle birlikte İzmir'deki ve mesken sorununun boyutu doruk noktasına ulaşmıştır.

Yangının kimin tarafından çıkarıldığı günümüze kadar uzanan bir tartışma konusudur. Yangının Rumlar, Ermeniler ve Türkler tarafından çıkarıldığına dair farklı iddialar vardır⁶⁰. Bu iddialar içinde en güçsüz olan söylem şehrin Türkler tarafından yakıldığı tezidir. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Türkler için adeta bir "Kızıl Elma" olan İzmir'in, bilinçli bir şekilde Türkler tarafından yakılmasını gerektirecek hiçbir neden bulunmamaktadır. Yunan ordusu ise savaşı kaybetmenin verdiği hırsıyla Batı Anadolu'yu ateşe vermekten çekinmemiştir. Batı Anadolu'da çıkan sayısız yangının sorumlusu Yunan ordusudur. İzmir yangınında Türklerin sorumlu tutulmasının nedenlerinden birisi, Türklerin yangını kullanarak mülkiyetin dönüşümünü sağladıkları iddiasına dayanak oluşturmaktır. İzmir yangını "Gavur İzmir'i" arındırdı

⁵⁸ Kemal Arı, Kurtuluş Sonrasında İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Yapısının Yeniden Oluşumu", **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu**, c. II, yay. haz. Erdem Ünlen, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, s. 950.

⁵⁹ Anahide Ter Minassian, "Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi", **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 96.

⁶⁰ Zeki Arıkan, "1922 İzmir Yangınıyla İlgili Bir Rapor", s. 131; Marie-Carmen Smyrnelis, "Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu", **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 234; Mevlüt Kaya, **1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı**, s. 60-78; Pelin Böke, **İzmir 1919-1922 Tanıklıklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006, s. 193-198

diyenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktu⁶¹. Daha hafif ifadeler kullanarak yangınların kent kimliklerini değiştirmede ve bu kimliklerin yeniden tanımlanmasında etkili olduğunu hatırlatarak, İzmir yangınının bir “fırsat” olarak görüldüğünü söyleyenler vardır⁶². Bundan dolayı İzmir’i kim ya da kimler yaktı sorusunun yanıtı sadece olayın failini bulmak açısından değil, mülkiyet sorununun kökenleri açısından da son derece önemlidir.

Türklere yangını söndürme konusunda isteksiz davrandıkları suçlaması yöneltilmektedir. Ancak bu suçlamanın kesin bir dayanağı yoktur. Bu iddiayı gündeme getirenler şehrin üç yıl boyunca Yunan işgali altında olduğunu göz ardı etmektedir. İşgalden yeni çıkmış bir şehirde, olağanüstü boyuttaki bir yangını kısa sürede kontrol altına almak mümkün değildir⁶³. Yangının faileri ile ilgili kesin bir ifade kullanmak mümkün olmasa da, yangının yarattığı sonuçlar son derece açıktır. Yangının ardından şehirde büyük bir mesken bunalımı başlamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir’in en temel meselelerinden birisi haline gelecek mülkiyet sorununun başlangıç noktası İzmir yangını olmuştur. Mübadele Antlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte bu sorun daha da büyümüştür.

İzmir yangını şehrin merkezini neredeyse tamamen etkisi altına almıştır. İsmet Paşa’nın günlüğüne yazdığı bilgilere göre 13 Eylül’de başlayan yangın, 14 Eylül’de kısmen kontrol altına alınmış, 15 Eylül’de ise yangının şiddeti hafiflemiştir⁶⁴. Alevlerin tamamen söndürülmesi için birkaç gün daha gerekmiştir. Yangının etki alanı ve sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, önceki yıllarda çıkan yangınlarla kıyaslanamayacak boyutta bir felaket söz konusudur⁶⁵. Yangının yarattığı maddi zararlar oldukça fazladır. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, İzmir’deki yangının milli servete vermiş olduğu zararın üç yüz milyon altını geçtiğini söylemiştir⁶⁶. Yangın kontrol altına alınana kadar geçen sürede Ermeni mahallesi, Çalgıcıbaşı, Ayadimitri,

⁶¹ Nail Moralı, **Mütarekede İzmir**, yay. haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 130.

⁶² Emiliano Bugatti, “Felaketler ve Kentsel Kimlikler: Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan Ulusal Yeniden Yapılanmalara Selanik ve İzmir”, **90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular Sempozyum Bildiri Metinleri**, çev. Hakan Uzbek, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 169.

⁶³ Murat Kaya, **Atatürk Döneminde İzmir (1923-1938)**, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, Antalya, 2015, s. 15.

⁶⁴ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, yay. haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 43-44.

⁶⁵ Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974, s. 87.

⁶⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 1, C: 25, İ: 146, s. 97.

Ayakaterina, Ayatrikona, Ayanikola, Mortakya, Hacı Franko mahalleleri tamamen yanmıştı. Madamcanı, Meyhabe Boğazı, Fasolya, Plavmina, Frenk mahallleriyle Birinci Kordon ve Ayvukla kısmen yanmış durumdaydı⁶⁷. Alevlerin otomobil garajlarının benzin depoları ve alkol depoları gibi yerlere ulaşmasıyla birlikte patlamalar meydana gelmiştir. Bu patlamalar şehirdeki panik havasını daha da büyütülmüştür⁶⁸. Dido Sotiriyu, İzmir'deki panik havasını “Yangın gittikçe yayılıyordu. Her sokaktan, her delikten fırlayan, dehşetten çılgına dönmüş yüzbinlerce insan, bir anda rıhtıma doğru hücumu kalkmıştı.” sözleriyle betimlemiştir⁶⁹.

Bezmi Nusret Kaygusuz, İzmir şehrinin yarısının yanarak harabe haline geldiğini söylemektedir⁷⁰. Süleyman Ferit Eczacıbaşı şehrin dörtte üçünün yanıp kül olduğunu ve yangının 18 Eylül 1922 tarihine kadar devam ettiğini dile getirmektedir. Eczacıbaşı, yanan yerler ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Onun vermiş olduğu bilgilere göre; İzmir Tiyatrosu, Kramer Palas, Sporting Kulüp, Posedion, Haylayf gibi eğlence merkezleri, Aya Fotini Kilisesi, Ektayolo, Şarm, Bonmarşe, Stein ve Luvr gibi ticarethaneler, çok sayıda okul ve kütüphane, Tütün rejisi, Pasaport Dairesi, Hıristiyan Belediyesi, Atina, Selanik, Tunus, Cezayir, Osmanlı ve İtalyan bankaları, kuyumculara ev sahipliği yapan Kenuriyo Marsala Sokağı, Frenk Sokağı, St. George Sokağı, Basmane'deki Amerikan Koleji, Perpignani, Moore's London Pharmacy, Zilpos, Bayındırlı, Ruybelen, Gravür gibi fotoğraf stüdyoları ve daha birçok önemli binadan geriye moloz yığınlarından başka bir şey kalmamıştır⁷¹.

Böylesine büyük bir felaket karşısında İzmir'de bulunan çok sayıda yabancı izlenimlerini aktarmıştır. İngiliz gazeteci Grace Ellison yanan evleri “içleri boşalmış kabuk gibi evler” olarak betimlemiş, karşısındaki İzmir portresini “dehşet tablosu” olarak tanımlamıştır⁷². Bir başka İngiliz gazeteci Ward Price'ın gözlemleri yangının boyutunu gözler önüne sermektedir. Ward Price'ı diğer gazetecilerden ayıran önemli bir özelliği vardır. İzmir'deki büyük yangın çıkmadan bir gün önce Mustafa Kemal

⁶⁷ Zeki Arıkan, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Bir Rapor”, s. 130.

⁶⁸ Marie-Carmen Smyrnelis, “Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu”, s. 230-231.

⁶⁹ Dido Sotiriyu, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, çev. Attilâ Tokatlı, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19.

⁷⁰ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 215.

⁷¹ Yaşar Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 187-188.

⁷² Grace Ellison, **Ankara'da Bir İngiliz Kadını**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 45.

Paşa ile röportaj yapmıştır⁷³. İngiliz gazeteci yangının ardından Iron Duke gemisine binerek şehirden ayrılmıştır. Kaleme aldığı yazısında gemide bulunduğu sırada gözünün önünde üç kilometreden oluşan ateşten bir duvar olduğunu söylemiştir. Alevler altındaki İzmir kıyılarında bulunan kiliselerin kulelerini, camilerin kubbelerini, evlerin çatılarını siluet halinde görebildiğini belirtmiştir. Kullanmış olduğu “Sanki yirmi ayrı yanardağdan ateşler püskürüyor” ifadesi yangının şehrin her tarafını etkisi altına aldığını göstermektedir⁷⁴.

İngiliz gazetelerinde yangından Türkleri sorumlu tutan haberler yer almış olsa da bu iddianın kaynağı Yunanlar olduğu için yangınla ilgili dedikodulara ihtiyatla yaklaşılması savunulmuştur⁷⁵. İzmir yangınıyla ilgili Fransız basınında çok sayıda haber yer almıştır. G. Ercole adlı savaş muhabiri L’Illustration’da yayımlanan raporunda Ermenilerin Türk egemenliği altında yaşamak yerine ölümü göze alarak evlerini ateşe verdiklerini ve Ermeni mahallesinin farklı yerlerinde çıkan yangının şiddetli rüzgarın etkisiyle kısa bir zaman içinde Frenk mahallesine sıçradığını söylemiştir⁷⁶. Fransız basınında çıkan haberlerde yangının kim tarafından çıkarıldığına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu haberler arasında çok sayıda Ermeni ve Yunan komşularının evlerine petrol dökerken yakalandığının belirtilmesi dikkat çekicidir⁷⁷. Amerikan gazetelerinde yangınla ilgili çıkan ilk haberlerde Türkleri suçlayan ifadeler yer almaktadır. Söz konusu haberlerde gayrimüslimlerin yaşadığı bölgelerin yanıp kül olduğu, Türk mahallelerinin ise ayakta kaldığı belirtilmektedir. Yunan kaynaklarına dayanılarak şehrin Türkler tarafından yakıldığı ve Hıristiyan nüfusun şehri terk etmesi amaçlandığı iddia edilmektedir. Zaman zaman Türk tarafının düşüncelerine de yer verilen yazılarda, Kemalistlerin yangından Ermeniler ve Yunanları sorumlu tuttuğu yazmaktadır⁷⁸. İlerleyen günlerde Amerikan basınının İzmir yangınına bakış açısı değişmiştir. 19 Eylül 1922 tarihli The New York Times gazetesinde İzmir’in Türkler tarafından yakıldığına dair hiçbir delil olmadığı

⁷³ Andrew Mango, **Atatürk Modern Türkiye’nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 409.

⁷⁴ Reşat Kasaba, *Dünya İmparatorluk ve Toplum* s. 104; Murat Köylü, **Küllerinden Doğan Şehir İzmir 1922**, Kripto Kitaplar, Ankara, 2010, s. 103.

⁷⁵ Orhan Özcan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XV/31 (2015/Güz), s. 187.

⁷⁶ Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynakları Işığında 1922 İzmir Yangını”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI/15 (2007/Güz), s. 29-30.

⁷⁷ Mustafa Kırışman, “Fransız Basınında İzmir Yangınına Dair Bazı Değerlendirmeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. X/22 (2011/Bahar), s. 86.

⁷⁸ Turgay Bülent Göktürk, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII/24 (2012/Bahar), s. 127-129.

yazmaktadır. Türkleri suçlayan haberler Atina merkezli olduğu için bunların doğruluğunun şüpheli olduğu vurgulanmaktadır⁷⁹. İngiliz, Amerikan ve Fransız basınının yangının büyüklüğüne vurgu yapması, yangının izleri silinene kadar İzmirliilerin zorlu günler geçireceğinin bir göstergesidir.

Batılı devletlerin İzmir yangınına duyduğu ilgi sadece gazetelerle sınırlı kalmamıştır. Amerikan Hariciye Nazırı yazmış olduğu bir mektupta İzmir yangınından bahsetmektedir. Yunan işgalinin sona ermesinin ardından Türklerin İzmir'i yönetmede başarısız olduğunu söylemiş ve bu başarısızlığın yangın felaketine neden olduğunu iddia etmiştir. Maraş Mebusu Mehmed Hasib Bey 12 Mart 1923 tarihinde bu konuyla ilgili Hariciye Nazırı İsmet Paşa'nın ne düşündüğünü sormuştur. İsmet Paşa 19 Mart 1923 tarihinde vermiş olduğu yanıtta Hariciye Nazırı Hipoz'un yangınla ilgili düşüncelerini hayretle karşıladığını ve bu düşüncelerin hatalı olduğunu söylemiştir. Durumun düzeltilmesi için Adnan Bey'e telgraf çekilerek, Amiral Bristol'a bildirilmesi istenmiştir. Amiral Bristol, Hipoz'un böyle bir mektup yazdığından şüphe etmiş ve meseleyi takip edeceğini söylemiştir⁸⁰. Amiral Bristol, Donanma Bakanı'na sunduğu bir raporda “ Hristiyanların, terk etmeden önce kendi evlerine ateşe vermiş olabilecekleri, iç bölgeleri tahliye ederlerken kendi köylerini yaktığı gerçeği göz önüne alındığında ihtimal dahilinde gözükmektedir” diyerek yangından Türklerin sorumlu olduğu iddialarının asılsızlığına dikkat çekmiştir⁸¹.

İktisat Vekili Mahmut Bey, Ankara'dan İzmir'e giderken Eskişehir, Karahisar, Manisa, İzmir ve Aydın'da yanıp yakılan yerleri görmüştür. Karşılaştığı manzarayı şu sözlerle özetlemiştir⁸²: “daha dün en mesut ve en bahtiyar olan bu memleketlerimizde şimdi bir yangın harabesinden, bir alay yetimlerden, dullardan, çocuklarının nerede gömülüp kaldığını bilmeyen akbaşı ihtiyarlardan başka kimseye tesadüf etmedim. Bütün köylerimiz, en güzel şehirlerimiz düşman elinde yanmış, yakılmış bugün harabazar bir hale getirilmiştir. Dün en güzel yerlerde oturan kardeşlerimiz bugün izbeler içerisinde sürünecek bir haldedir.” Mahmut Bey'in bu sözleri yangın bölgesinde yaşayan insanların zorlu koşullar altında yaşadıklarını göstermektedir.

⁷⁹ Turgay Bülent Göktürk, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum”, s. 143.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C: 28, İ: 10, s. 156-157.

⁸¹ Marjorie Housepian Dobkin, **İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı**, çev. Attila Turgan, Belge Yayınları, İstanbul, 2012, s. 257.

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 26, İ: 165, s. 107.

İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Burdur Mebusu Soysallı İsmail Suphi Bey'in sormuş olduğu bir soruyu cevaplarken İzmir yangınıyla ilgili düşüncelerini meclis kürsüsünde dile getirmiştir. Hüseyin Rauf Bey'e göre Avrupa basınında bazı yayın organları Türklerin medeni olmadığına delil oluşturmak için İzmir yangınıyla ilgili gerçeğe aykırı haberler yapılmıştır. Bu haberlerin ardından Türk hükümeti İzmir'in Türkler tarafından yakılmadığına dair çeşitli açıklamalar yapmıştır. Ayrıca Fransa, Amerika ve daha birçok ülkenin resmi memurları, sinemacıları, muhbirleri, muharrirleri hazırladıkları raporlarda şehrin Türkler tarafından yakılmadığını söylemiştir. İcra Vekilleri Heyeti Reisi ilginç bir konuya daha değinmektedir. İzmir'de yangından yok olan yerlerin yüzde seksenlik kısmının sigortalı olduğunu söylemiştir. İngiliz ve Amerikalıların sigorta meselesini yakından takip ettiklerini belirtmiştir⁸³. Sigorta şirketleri ve yangın arasındaki ilişki mülkiyet meselesiyle yakından ilgilidir.

İzmir yangınıyla ilgili elimizdeki en önemli kaynaklardan birisi İzmir Sigortaları itfaiye komutanı Mösyö Greskoviç'in kaleme aldığı rapordur. Bu raporda 13 Eylül'de başlayan büyük yangının öncesinde yaşananlara dair önemli bilgiler vardır. İzmir'in kurtuluşunun ardından 10-12 Eylül 1922 tarihleri arasında İzmir itfaiyesinin 30 yıllık geçmişinde görülmemiş kadar çok sayıda yangın çıkmıştır. Tepecik'ten Ermeni mahallesine kadar şehrin farklı bölgelerinde çıkan bu yangınlar, büyük yangının öncüsü niteliğindedir. Greskoviç'e göre 13 Eylül'de başlayan yangını Ermeniler çıkarmıştır. Greskoviç ve ekibi yangını söndürmek için yoğun bir şekilde çaba gösterirken kendilerine silahlarla ateş açılmış ve bu nedenle geri çekilmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla itfaiye ekibi yangının büyümesine engel olamadı. Bu sırada farklı yerlerden yeni yangın haberleri almıştır. Yangının daha fazla yayılmasını önlemek için alevlerin şehrin değişik bölgelerine sıçramasına neden olabilecek sağlam evlerin patlayıcılarla yıkılmasını önermiştir. Bu iş için mevki kumandanı Kazım Paşa bir çavuş kumandasında otuz kadar istihkam efradını görevlendirdi. Böylece yangının etki gücü belli bir alanla sınırlı kalacağı için daha rahat söndürülebilecekti. Ancak eldeki mevcut patlayıcılarla duvarları yıkmak mümkün olmadı. Greskoviç, itfaiyenin malzeme ve efradını ateş içinden çıkarmak zorunda kaldı⁸⁴. Greskoviç'in raporunda mevki kumandanı Kazım Paşa'nın yangının söndürülmesine destek verdiğini

⁸³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, İ: 187, s. 1277.

⁸⁴ Pelin Böke, **İzmir 1919-1922 Tanıklıklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, s. 208-215.

belirtmesi, Türklerin yangını söndürmek için çaba göstermediği iddialarının asılsız olduğunu göstermektedir.

Yangının çıktığı yerin Ermeni mahallesi olmasından ve rüzgarın etkisiyle alevlerin Frenk mahallesine doğru sıçramasından dolayı evleri yanan çoğu kişi gayrimüslim idi. Ancak yangın bölgesinde Türklere ait binalar da bulunuyordu. Yangının çıktığı bölgede toprakları ve evleri olan Türkler, yer icarı adı verilen sistemle sahip oldukları mülkleri gayrimüslimlere kiralıyordu⁸⁵. Yangın bölgesinde yaşayan kişilerin çoğu gayrimüslim olsa da, bölgedeki Türklere ait mülkler azımsanmayacak miktardadır. Bezmi Nusret (Kaygusuz), yangının ilk çıktığı yerin kendilerine ait olan Haliliye caddesi 4-3 numaralı binanın bulunduğu bölge olduğunu söylemektedir. Annesi ile birlikte dürbün ile yangın bölgesine baktıkları zaman annesinin gözyaşlarını tutamadığını belirtmiştir. Kendisi ise kazanılan zaferin vermiş olduğu mutluluk duygusuyla yanan evini düşünmüyor “bu şanlı ve muhteşem zafere bin evim feda olsun” diyordu⁸⁶. Bezmi Nusret’in bu sözleri yangın bölgesinde Türklerin mülk sahibi olduğunun küçük bir örneğidir. Daha da önemlisi bağımsızlık duygusunun, mülkiyete sahip olmadan önce geldiğini gösterir.

Yangın sırasında Mustafa Kemal Paşa ile Latife Hanım arasında oldukça önemli bir diyalog geçmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Latife Hanıma yangının çıktığı bölgelerde Uşakizadelere ait mülk bulunup bulunmadığını sormuştur. Latife Hanım sahip oldukları mülklerin büyük bir kısmının yanan bölgede olduğunu belirtmiştir. Memleketin kurtulmasının yanında mal ve mülkün hiçbir öneminin bulunmadığını ve ilerleyen zamanda yanan yerlerin daha mükemmel bir şekilde inşa edilebileceğini söylemiştir⁸⁷. Latife Hanım, Uşaklıgil ailesinin bir bireyi olduğu için İzmir’deki akrabaları İzmir’in varlıklı insanlarından oluşuyordu. Amcası Halit Ziya Uşaklıgil, Latife Hanım’ın yangın alanında mülkleri bulunduğu dair vermiş olduğu bilgileri tamamlayan bilgiler vermiştir. Halit Ziya Uşaklıgil, İzmir tarihine ışık tutan Kırk Yıl isimli anı kitabında Basmane’den Ermeni mahallesine uzanan geniş bir sahada dedesine ait yerlerin bulunduğunu belirtmiştir⁸⁸. Uşakizadelere ait bu bölgede bulunan

⁸⁵ Leyla Neyzi, “Ben Kimim” Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 94.

⁸⁶ Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002, s. 215-216.

⁸⁷ İpek Çalışlar, **Latife Hanım**, Doğan Kitap, İstanbul, 2006, s. 54.

⁸⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, yay. haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 79.

evler yangından büyük zarar gördü. Latife Hanım'ın işgalden kurtulmanın verdiği heyecan duygusuyla kendilerine ait evlerin yanmasının hiçbir önemi olmadığını söylemesine rağmen şehirdeki mülkiyet sorununu gidermek hiç kolay olmayacaktı. Cumhuriyetin erken döneminde İzmir şehrinin en önemli sorunlarından birisi yangın alanı oldu.

Yangının alevleri söndürülmüş olmasına rağmen, izleri uzun süre silinemedi. Yangının söndürülmesinin ardından İzmir'in en mamur yerleri kül ve enkaz yığını halini almıştı. Yangın alanındaki cesetler kokmaya başlamıştı. Bölgedeki sinek ve köpek istilasını dayanılamayacak boyuta ulaşmıştı⁸⁹. İzmirli asayiş problemleri, altyapı sorunları, salgın hastalıklar, hayat pahalılığı, ekonomik buhran ve mesken bunalımıyla mücadele etmek zorunda kaldı. Şehirdeki en büyük sorun mesken sıkıntısı olmuştu. Ev sayısının azalması, mevcut evlerin kira fiyatlarını da doğrudan etkilemiştir. Bazı ev sahipleri mesken bunalımını fırsat olarak görerek, sahip oldukları evler için değerinin üzerinde kira bedelleri belirlemiştir. Evlere olan ihtiyacın artmasıyla birlikte kira fiyatlarında büyük artış yaşanmıştır. Bundan dolayı İzmir'de satılık veya kiralık ev bulmak oldukça zor bir hale gelmiştir⁹⁰. Ev bulmanın zor hale gelmesi mesken bunalımını daha da körüklüyordu. Meskensiz kalan halk, Kurtuluş Savaşı sonrasında İzmir'i terk eden gayrimüslimlerin evlerine yerleşmeye başladı. Bu durum aslında çaresizliğin beraberinde getirdiği talandan başka bir şey değildi⁹¹. Talanın boyutu büyüdükçe mülkiyet hakkı her geçen gün daha fazla çiğneniyordu.

Kira fiyatlarındaki artış sadece evlerle sınırlı olmamıştır. Şehrin merkezi büyük ölçüde yok olduğu için, burada bulunan dükkanlar kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak ayakta kalan dükkanların kiralalarında aşırı artışlar yaşanmıştır. Bazı dükkan sahipleri İzmir'de yaşanan büyük felaketi fırsata çevirerek değerinden çok fazla kira bedeli talep etmiştir. Kiralardaki artış, İzmir piyasasındaki fiyatlarda artışlara neden olmuştur. İşyeri sahipleri kiralalarını ödeyebilmek için zorunlu olarak zam yapmak zorunda kaldı. Antalya Mebusu Rasih Efendi, İzmir'deki dükkan kiralalarına ilişkin meclise bir takrir sunmuştur. Rasih Efendi'nin kaleme aldığı takririn içeriği şu şekildedir⁹²:

⁸⁹ Behçet Uz, **Atatürk'ün İzmirli Bir Kentin Yeniden Doğuşu**, yay. haz. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. 39.

⁹⁰ Mevlüt Kaya, **a.g.e.**, s. 46.

⁹¹ **A.g.e.**, s. 91.

⁹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 1, C: 25, İ: 149, s. 157.

“İzmir’de vâki olan yangında çarşının kısmı âzâmı yanmıştır. Şu vaziyet çarşıda akaarı olan mağaza ve dükkan sahiplerinin fırsattan istifade hırsına saik olarak dükkan ve mağazaların icarlarını pek fazla arttırmışlardır. Verilemeyecek derecede talep olunan icarlarını hemen kabul ve tediye edemeyenler tahliye teklifine ve davasına maruz kaldıkları İzmir’den alınan, tüccarlar tarafından İstida Encümeni’ne ve Adliye Vekaleti’ne müracaat edildiğini müşir telgrafname leffen arz olunmuştur. İzmir’de İslam ticaretinin tesis günlerine tesadüf eden şu mühim günlerde İslam tüccarlarının böyle tediye haricinde görülebilecek fahiş icarlarla ticareti İslamiyenin sekteye uğraması yine büyük sermayeli ticarethaneler karşısında henüz inkişaf devresinde bulunan İslam tüccarlarını ticaretten feragate sevk edeceğinden bu hususta müstacelen bir karar ittihaz buyurulmasını ve Meclis ruznamesinde bulunan Sükna Kanununun bu hususta kâfil maddeleri bulunduğundan bir an evvel müzakeresini arz ve teklif eylerim.”

Rasih Efendi’nin 29 Kasım 1922 tarihli tavriri dükkanlardaki aşırı kira artışının, İzmir ticaretini olumsuz yönde etkileyeceğini göstermektedir. İzmir’deki ticari işletmelerin büyük çoğunluğu yangın bölgesinde yer alıyordu. Yanan ticari işletmeler XVIII. yüzyıldan itibaren şehrin ticari hayatının omurgasını oluşturuyordu. Yangının çıktığı bölgede çok sayıda han bulunuyordu. Bu hanlar, bölgenin İzmir ticaretinin kalbi olarak faaliyet gösterdiğinin kanıtı niteliğindedir. Deve Han, Local Barry, Madame Han, Lockal Cousinery, Dervişoğlu Han, Yovanoğlu Han, Balık Han başta olmak üzere İzmir’deki çok sayıda han ve ticari merkez yangından zarar görmüştür⁹³. Bu iş merkezlerinin yanmasının ardından şehirde ticari hayat sekteye uğradı. Ticari işletmelerin yanması ve şehirdeki nüfusun yarı yarıya azalması İzmir ekonomisine zarar verdi⁹⁴. Ticaretin zarar görmesi ekonomik sorunları beraberinde getiriyordu. Bu durum İzmir’de yaşanan mesken bunalımını içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Şehrin ticari kimliği evlerin yapısını da etkilemiştir. Hem Rum mahallelerinde hem de Türk mahallelerinde yeni inşa edilen evler Kuzey Batı Avrupa toplumlarında görülen “tüccar evleri”ne oldukça benziyordu⁹⁵.

⁹³ Çınar Atay, **Kapanan Kapılar İzmir Hanları**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2003, s. 421- 448.

⁹⁴ Tülay Alim Baran, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 37.

⁹⁵ Mübcecel B. Kıray, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s. 55.

Yangının ardından adeta bir enkaz yığını haline dönen İzmir’de yaşamak oldukça zor hale geldi. Yangın alanında enkaz yığınının başka bir şey kalmadığı için burada yaşamak imkansız hale gelmişti. Bundan dolayı İzmir’de belirli mahallelerde nüfus yoğunlaşmaya başladı. Haydar Rüştü (Öktem), Anadolu gazetesinde yayımlanan bir yazısında bu duruma dikkat çekerek, nüfusun belli mahallelerde aşırı derecede arttığını vurgulamıştır. Çözüm olarak yeni yerleşim yerleri oluşturulmasını önermiştir. Ayrıca yangın alanının hasaratla dolup taşıdığını ve açık kanalların hastalıklara davetiye çıkardığını belirterek İzmirliilerin sıhhi koşullarda yaşamadığını vurgulamıştır⁹⁶. Haydar Rüştü, yangının üzerinden üç yıl geçtikten sonra kaleme aldığı bir başka yazısında İzmir’de taş üstüne taş konulmamasından yakınmaktadır. İzmir Türkiye’nin batıya açılan kapısı olduğu için şehir merkezindeki harap ve perişan vaziyetin bu şehre yakışmadığını belirtmektedir. İzmir’in imarı için atılacak adımları milli bir görev olarak görmektedir⁹⁷.

Falih Rıfki Atay, Çankaya isimli eserinde İzmir yangınıyla ilgili yapmış olduğu değerlendirmelerde bu büyük felaketin mülkiyetin el değiştirmesini kolaylaştırdığı anlamına gelen ifadeler yer almaktadır. Onun sormuş olduğu “İzmir’i niçin yakıyorduk?” ve “Kordon konakları, oteller ve gazinolar kalırsa, azınlıklardan kurtulamayacağımızdan mı korkuyorduk?” soruları yangın ve mülkiyet sorunu arasında bağlantı olduğunu göstermektedir⁹⁸. Falih Rıfki Atay, Türklerin yangını söndürmek istemediğini üstü kapalı bir şekilde dile getirmektedir. Onun bu ifadelerinden yola çıkarak “İzmir’i Türkler yaktı” düşüncesine sahip olduğu söylenmektedir. Ancak Falih Rıfki Atay, İzmir’in Türkler tarafından yakıldığını değil, yangın çıktıktan sonra Türklerin alevleri söndürmek için çaba göstermediğini ve yağma hareketlerine ortak olduğunu söylemektedir. Türklerin intikam duygusu ve yağma hissiyle İzmir’in yabancı geçmişinden kurtulmak amacıyla yangına seyirci kaldığını söylemiş olması, yangının sorumlusunun Türkler olduğu anlamına gelmemektedir⁹⁹. Falih Rıfki Atay, bir başka kitabında açık bir ifadeyle İzmir’i yakan kişilerin Ermeniler olduğunu söylemiştir¹⁰⁰: “...sorun çıkarmak isteyen Ermeni komiteciler şehri ateşe verdiler. Sert bir rüzgar, ateşi yaydıkça yaydı. Bu iki gün içerisinde yabancı ve Hıristiyanların oturdukları semtler ve mahalleler boydan boya

⁹⁶ Haydar Rüştü, “Şehrin Sıhhi İşleri”, **Anadolu**, 2 Temmuz 1340.

⁹⁷ Haydar Rüştü, “Artık Yapalım”, **Anadolu**, 5 Teşrinievvel 1341.

⁹⁸ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, t.y., s. 375-376.

⁹⁹ Oktay Gökdemir, “Fransız Kaynakları Işığında 1922 İzmir Yangını”, s. 24.

¹⁰⁰ Falih Rıfki Atay, **Babanız Atatürk**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012, s. 96.

yandı”. Falih Rıfkı’nın bu sözleri yaşadığı dönemdeki genel kanaatin bir yansımasıydı. O dönemde İzmir yangınının sorumlusu olarak Ermeniler görülüyordu¹⁰¹. Falih Rıfkı Atay yangının başladığı 13 Eylül gününün akşamında İzmir’e geldiği için onun dile getirdiği fikirler duyumdan ibarettir¹⁰². Yangının çıkışına bizzat şahit olmuş birisi değildir. Bundan dolayı duyularını aktardığı kitaplarını kullanarak İzmir’i kim yaktı sorusuna yanıt bulmak mümkün değildir.

Aka Gündüz’ün 1928 yılında yayımlanan Dikmen Yıldızı adlı eserinde Nazlı ve Yıldız karakterleri İzmir yangını üzerinden bir çatışma yaşamaktadır. Nazlı, büyük İzmir yangınının ardından bu şehrin o eski güzelliğinden çok şey kaybettiğini söylemektedir. Romanın ana karakteri Yıldız bu düşünceye karşı çıkararak eski şehrin yanmasından memnuniyetini “Binalar yana yana yıkıldıkça, yıkılmış gönüllerimiz alev alev yapılıyordu” sözleriyle dile getirmiştir. Onun bu sözlerinde şehrin Rumlara ait görünüşünden kurtulması için duvarların bile temelinden yıkılmasını tercih ettiği anlaşılmaktadır¹⁰³. Romanda geçen bu ifadeler İzmir’i Türklerin yaktığını değil, Türklerle Rumlar arasındaki uçurumun derinliğini ortaya koymaktadır. Aynı kitaptaki bir roman karakterinin “Rumların’ın İzmir’den gitmesi iyi oldu. İzi kalmasın bunların!” demesi Türklerle Rumlar arasındaki uçurumun başka bir örneğini oluşturmaktadır¹⁰⁴.

Popüler tarih çalışmalarının artmasıyla birlikte Türklerin İzmir yangınına fırsat bilerek şehrin kozmopolitik yapısını ortadan kaldırmak ve mülkiyeti dönüştürmek istediği düşüncesi zaman zaman gündeme getirilmektedir. Hatta daha da ileri giderek farklı etnik yapı ve dine mensup insanların şehirdeki yaşamına son vermek için İzmir’in bilerek yakıldığı ya da yangına seyirci kalındığı iddia edilmektedir. Yangın sırasında 6 yaşında olan birisinin, 87 yaşına geldiğinde söylediği sözleri, üstelik yanılıyor olabileceğini vurgulamasına rağmen, İzmir’i Türkler yaktı iddiasına dayanak olarak göstermeye çalışmak iyi niyetli bir yaklaşım değildir¹⁰⁵. Bu tarz söylemler, İzmir yangınına tarihsel bir olgu olmaktan çıkarıp magazinsel bir tartışmaya

¹⁰¹ Nail Moralı, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁰² Engin Berber, **İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor: Örnek Olay Ödemiş-Birgi'nin Yakılması**, s. 39.

¹⁰³ Herkül Milas, “Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi Metinlerin Arkasındaki Fısıltı”, **Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 330.

¹⁰⁴ Kemal Arı, “Türk Roman ve Öyküsünde Mübadele”, **Tarih ve Günce**, C. I/1 (Temmuz 2017), s. 14.

¹⁰⁵ Leyla Neyzi, **a.g.e.**, s. 94.

dönüştürmektedir. İzmir toplumunu oluşturan öğelerden birisi olan Levantenlerin şehirden göç etmesini 1922 yangını ve genç Türk cumhuriyetinin milliyetçi politikalarına bağlamak doğru değildir. Levantenlerin, Yunan egemenliği altındaki bir İzmir’de yaşaması da mümkün değildir¹⁰⁶. Yangın İzmir’deki yaşam modelini değiştiren unsurlardan sadece birisidir. Bu dönemde Akdeniz’deki tüm çoğul şehirler birbiri ardına yok olmaya mahkumdu. İmparatorluğun küllerinden doğan ulus devletler Selanik, İstanbul, İskenderiye ve İzmir gibi şehirleri yeniden inşa etmiştir. Güçlü kozmopolitizm ile milliyetçilik arasında çatışkılar yaşanmıştır¹⁰⁷. Bütün bu değişim ve dönüşümlere rağmen Yangının İzmir’deki çok kültürlülüğü tamamen yok ettiği iddiası doğru değildir. Günümüzde bile İzmir’de çok kültürlülüğün izlerini görmek mümkündür¹⁰⁸.

Mübadele Antlaşması gereğince Rumlardan arta kalan evlerin Yunanistan’dan gelecek mübadillere verilmesi kararlaştırılmıştı. İzmir yangını sırasında Rumlara ait evlerin önemli bir kısmı yanarak kül haline geldi. Yangından kısmen zarar gören Rum evlerinin sayısı azımsanmayacak kadar çoktu. Rum evlerinin tamamen yanması ya da kullanılamayacak hale gelmesi Yunanistan’dan gelecek mübadillerin bu evlere yerleştirilmesine engel olacaktı. Bundan dolayı İzmir yangını sonuçları itibariyle mübadillerin iskan sürecini olumsuz etkilemiştir.

Yangının mübadeleye en önemli etkisi konut sayısı bakımından sıkışıklığa neden olmasıdır. Yunan ordusunun geri çekilme güzergahında yanan yerleşimleri bir bütün olarak değerlendirdiğimizde, sadece İzmir’de değil Batı Anadolu’nun büyük bir kısmında mübadillerin iskan sürecinin sancılı geçeceği anlaşılmaktadır. Yangının ardından mübadillere dağıtılacak malların yetersiz kalması, dağıtım sırasında düzensizliklere yol açmıştır. Dağıtımın düzensiz bir biçimde yapılması bazı mübadillerin hak kaybına yol açmıştır. İzmir’e gelen mübadiller, kalıcı olarak iskân edilene kadar misafirhanelerde konaklamıştır. Ancak İzmir yangınının yayıldığı alanın genişliği misafirhane bulma konusunda da sorunlara neden olmuştur. Bütün bu

¹⁰⁶ Anahide Ter Minassian, “Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi”, **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 138.

¹⁰⁷ Marie-Carmen Smyrnelis, “Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu”, **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 237.

¹⁰⁸ Engin Berber, **İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor**, s. 10.

örneklerden görüleceği üzere, İzmir yangını mübadele sürecini olumsuz yönde etkilemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

MÜLKİYETİN YENİDEN DAĞITIMI

2.1. Aynı Evi Paylaşmak

Rumların büyük bir kısmı Mübadele Antlaşması imzalanmadan önce ya da antlaşmanın hemen ardından Anadolu'yu terk etmişti. 1922 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye'den Yunanistan'a göç eden kişilerin sayısı 1.000.000 civarındaydı. Türkiye'den ayrılarak Yunanistan'a giden Rumlar, terk ettikleri bölgelerde büyük boşluklara neden olurken, göç ettikleri coğrafyada ise Türklere yönelik baskının önemli bir nedeni olmuşlardı¹⁰⁹. Anadolu Rumları Yunanistan'a geldikçe, Yunanistan'daki Türkler için hayat her geçen gün daha da zorlaşıyordu.

Türk-Yunan Savaşı'nın hemen ardından Rumların büyük çoğunluğunun Anadolu'yu hızlı bir şekilde terk etmiş olması, mübadelenin eş zamanlı olarak gerçekleşmemesine yol açmıştır. Rumlar Yunanistan'a gittikleri zaman, bölgede çok sayıda Türk yaşamaya devam ediyordu. Yaşanan hızlı göç hareketi Rumlarla Türklerin bir süre aynı evde yaşamalarına neden olmuştur. Bu durum her iki ulusu ortak bir acı paydasında birleştirmiştir¹¹⁰. Yunanistan'a giden Rum mübadillerin bir kısmı Türklere ait evlere yerleştirildi. Türkler henüz göç etmediği için, bir evin odaları iki ulusa ait bireyler tarafından paylaşılmış oldu. Böylece mülkiyet sorunu, mübadillerin doğup büyüdüğü topraklarda sahip oldukları mülkiyeti paylaşmalarıyla başladı.

İzmir kültür hayatının merkezi olan İzmir Milli Kütüphane'nin bir dönemine “yardımcı melek” olarak iz bırakan iki mübadil kadın vardır. Nafia ve Zeliha isimli bu kadınlar mübadele antlaşması imzalandıktan sonra Türkiye'ye gelmişlerdir¹¹¹. Göç öncesinde Florina kazasında bulunan evlerini Anadolu'dan gelen Rum göçmenlerle

¹⁰⁹ H. Yıldırım Ağanolu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 307-308.

¹¹⁰ Hülya Bayrak Akyıldız, **Mübadele Romanlarında Kimlik ve Ulusçuluk**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2018, s. 242.

¹¹¹ Kemal Arı, “Milli Kütüphaneden İki Sima Zeliha Bilge, Necdet Öklem”, <http://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/tr/hakkimizda/tarihce/unutamadiklarimiz> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2019), Ahmet Gürlek, **100. Yılında İzmir Milli Kütüphane, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı**, İzmir, 2012, s. 307.

paylaşmışlardır. 1922 yılının son günlerinde Nafia ve Zeliha'nın annesi Güzide Hanım perdeyi aralayıp camdan dışarı baktığında insanlarla dolu arabaları gördü. Mahalle muhtarı Halit Ağa bu insanların Anadolu'dan gelen göçmenler olduğunu söylemişti. Rumlar muhtarın kendilerine ev bulabilmesi için adeta çırpınıyordu. Bunu gören Güzide Hanım feracesini giyip dışarı çıktı ve muhtara ihtiyacı olan bir aileyi evlerine alabileceklerini söyledi. Muhtar, Güzide Hanım'ın bu isteğine "Nasıl olur, evde erkek yok komşum, olmaz" yanıtını verdi. Zeliha ve Nafia'nın babası Tefik Ahmet Bey tutuklu idi. Muhtar bu nedenle Güzide Hanım'ın isteğini geri çevirdi. Ancak Güzide Hanım ısrarcıydı ve "Bu insanlar bu durumda sokakta bırakılmaz, evde Vefik¹¹² var, biz de bir aileyi alabiliriz" dedi. Halit Ağa, Güzide Hanım'ın ısrarına daha fazla dayanamadı ve dört kişilik bir Rum ailesini bu eve yerleştirdi. Gelen misafirler sobalı odaya alındı ve evin alt katı onlara verildi. Bu iyi niyetli misafirperverliğin karşısında minnet duygusunun bir göstergesi olarak Güzide Hanım'ın ellerine sarılıp öptüler. Muhacirlerin bohçaları dışarıda yoğun bir yağış olduğu için ıslanmıştı. Güzide Hanım giyecek konusunda da onlara yardımcı oldu ve dinlenmeleri için yatak ve yorgan hazırladı¹¹³.

Gelen kişiler Giritlilerin Türkçe bilmedikleri gibi, hiç Rumca bilmiyorlardı. Anadolu Türkçesi şivesiyle konuşuyorlardı. Kıyafetleri Anadolu insanına benziyordu, ayaklarında şalvarlar başlarında oyaly yemeniler vardı. Bundan dolayı ev sahipleri ile misafirler arasında uyum sorunu çok fazla olmadı. Ancak yeni geldikleri ülkede zorlu bir uyum süreci onları bekliyordu. İlk günlerde Zeliha evde yabancı erkek bulunmasından çekinmişti. Buna tanık olan hamile gelin Urania, Zeliha'ya "kız neden aşağıya inmiyorsun? Bak hep beraber oturuyoruz. Anastas senin kardeşin sayılır. Neden kaçıyorsun ondan?" dedi ve "ah anam ah! Biz Kütahya'da Memet amcalar, Hatçe teyzeler, Ayşe nineler ile ne güzel görüşüyorduk. Onlar böyle erkekten kaçmazlardı. Birbirimize gider gelirdik, muhabbet ederdik. Demek burada böyle olmayacak. Vah anam! Biz buralarda ne edeceğiz bilmem!" diye yakındı¹¹⁴.

Altı ay geçtikten sonra Florina'ya yeni bir göçmen kabile geldiği haber alındı. Zeliha'nın ablası Macide ilk gelen göçmenlerden bir aileyi yanlarına almamıştı. Bundan dolayı yeni gelen göçmenlerden bazılarının onların evine yerleştirilmesi

¹¹² Ahmet Vefik, Güzide Hanım ve Tefik Ahmet Bey'in 5 çocuğundan birisidir.

¹¹³ Engin Berber, **Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı İzmir, 2002, s. 37-39.

¹¹⁴ **A.g.e.**, s. 39.

kararlaştırıldı. Macide'nin kayınpederi, Tevfik Ahmet Bey'e "Genç kızının Rumlarla aynı evde oturmasına razı olur musun? Her ikimiz de Rumlarla oturacağımıza, siz evinizi bize nakledin, beraber oturalım buradan gidinceye kadar" dedi. Tevfik Ahmet Bey, bu sözlere hak verdi ve ailesini kızının evine taşıdı. İlk göçmen kafilesinden gelenlere evinin alt katını vermişti, şimdi ise evinin üst katını vermiş oldu. Kendisi ve ailesi Türkiye'ye göç edeceği 1924 yılının Temmuz ayına kadar kızları Macide ile aynı evi paylaştı¹¹⁵. Böylece Tevfik Ahmet Bey ve ailesi sahip oldukları eve veda etti ve onlar için mülkiyet sorunu fiilen başlamış oldu.

Tevfik Ahmet Bey ve Güzide Hanım çiftinin beş çocuğundan en büyüğü Cemil Zeki idi¹¹⁶. Mübadele döneminde Cemil Zeki Bursa'da bulunuyordu. Ailesini Florina'dan yanına almak için çaba gösteriyordu. Babasına yazdığı bir mektupta mülkiyet sorunun ulaştığı boyutların ipuçları bulunmaktadır. Cemil Zeki babasına dört önemli tavsiyede bulunmuştur. Birinci olarak arzu ettikleri şehirde ikamet edebilmeleri için sahip oldukları arazileri satıp Türkiye'ye gelmelerini söylemiştir. İkinci olarak arazi karşılığında sadece arazi verileceğini belirtmiş ve arazi karşılığında mağaza ve saire alamayacaklarını dile getirmiştir. Üçüncü olarak Anadolu'ya gelen mübadillere sahip oldukları malların miktarına bakılarak dağıtım yapıldığını, kıymetin göz önünde bulundurulmadığını vurgulamıştır. Son olarak ailesine Yunanistan'da bulunan mallarını satarak Türkiye'ye gelmelerini tavsiye etmiştir. Türkiye'de her şeyin ucuz olduğu için istedikleri bölgeden toprak alabileceklerini söylemiştir. Bu dört tavsiyenin ardından şahsi mübadele meselesine ve Kepçe Kemal'in edindiği mallara değinmiştir. Şahsi mübadelenin zor olduğunu düşünmektedir. Kepçe Kemal'in edindiği mallarla ilgili olarak devletin fuzuli olarak evleri işgal eden kişileri kapı dışarı ettiklerini söylemiştir. Mektupta Yunanistan'dan göç edecek babasına Türkiye'deki durumla ilgili şunları söylemiştir: "Arzu ettiğiniz mahalde, arzu ettiğiniz şerait dahilinde iskân etmek fikrinde iseniz para ile geliniz. Oradaki düşkün fiyatlara bakmayınız. Burada öyle arazi ve çiftlikler vardır ki binlerce dönümünü beş altı bin liraya almak mümkün oluyor. Halbuki bize nerede olsa yine verecekleri yüz elli-iki yüz dönümdür." Cemil Zeki, babasına açık bir şekilde sahip olduğu mal varlığını

¹¹⁵ A.g.e., s. 41.

¹¹⁶ A.g.e., s. 41.

satarak Türkiye'ye gelmesini tavsiye etmiştir¹¹⁷. Çünkü Türkiye'de yeni hayat kurma mücadelesinde mülkiyet edinimi, maddi imkanlarla yakından ilgilidir.

Tevfik Ahmet Bey, babasına gönderdiği başka bir mektupta “Bu temiz ve kabe misali vatan bedbahtlara acılarını unutturacak kadar aguşunu açmıştır. Yükte ağır bahada hafif şeyleri terk ediniz.” demiştir. Florina bölgesi mübadelede sonlara bırakıldığı için, iskân işlerinin uzak bölgelere yapılma ihtimalinin yüksek olduğuna değinmiştir. Babasına Florina Cemaati İslamiyesi tarafından hazırlanacak vekaletnameyi kendisine göndermesini istemiştir. Böylece Cemil Zeki ailesine iskân konusunda yardımcı olmuştur. Tevfik Ahmet Bey ve ailesi Yunanistan'dan göç edecek pek çok aileye göre şanslıdır. Çünkü göç öncesinde Türkiye'deki durumu yakından öğrenme ve vekaletname göndererek iskân işlerini hızlandırma şansına sahip olmuşlardır¹¹⁸

Tevfik Ahmet Bey ve ailesinin Yunanistan'daki evlerini Anadolu'dan gelenlerle paylaşmasıyla başlayan mülkiyet sorunu İzmir'in Nif kazasına yerleşene kadar devam etti. Hatta Nif kazasına yerleştikten sonra bile çeşitli sorunlarla mücadele etmek zorunda kaldılar. Bir ailenin İzmir'e gelme serüveninin başlangıç noktası olan “aynı evi paylaşmak” aslında mülkiyetin yeniden dağıtımının ilk basamağı olmuştur. Bu durum sade “bir aileye” mahsus bir olay olmamıştır. Pek çok mübadil göç öncesinde ya da sonrasında evlerini belli bir süre başka insanlarla paylaşmak zorunda kalmıştır.

Şefik Kırca isimli bir mübadil kaleme aldığı anı defterinde Türkiye'den gelen Rumların kendi köylerine yerleştirildiğini ve iki yıl boyunca bu kişilere baktıklarını yazmıştır. İki yılın sonunda Yunan hükümetinin Türklerin sahip olduğu canlı-cansız bütün mallarının yarısını gelen Rumlara verdiğini belirtmiştir¹¹⁹. Hasan Gezer isimli mübadil, Yunanistan'daki köylerinde Mübadele Antlaşması imzalanana kadar rahat bir hayat sürdürdüklerini, antlaşma imzalandıktan sonra köyün ikiye bölünerek yarısına Türkiye'den gelen Rumların oturduğunu ve bütün kışı bu şekilde geçirdiklerini söylemiştir¹²⁰. Zeynep Pirkin isimli bir mübadil benzer sözler söyleyerek, antlaşma imzalandıktan sonra evlerinden çıkarıldığını ve buraya Rumların yerleştirildiğini dile

¹¹⁷ **Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldaş)**, yay. haz. Engin Berber, Arba Yayınları, İstanbul, 1994, s. 69-70.

¹¹⁸ **A.g.e.**, s. 68.

¹¹⁹ İhsan Tevfik, **İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 90.

¹²⁰ İskender Özsoy, **İki Vatanın Yorgunları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 171.

getirmiştir¹²¹. Bütün bu örneklerden görüldüğü gibi mübadiller aynı köyü, aynı evi ve hatta aynı odayı başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmışlardır.

Evlerini Rumlarla paylaşmak zorunda kalanlar sadece göç etmeyi bekleyen Türkler olmamıştır. Lozan Antlaşması'na göre mübadele dışı bırakılan Batı Trakya'da benzer uygulamalar görülmüştür. Antlaşma hükümlerine göre Batı Trakya'da yaşayanlar göç etmek zorunda değildi. Yunanistan, Türk köylerine ve çiftliklerini Rumları iskân etme siyaseti izlemiştir. Bu iskân öyle bir hale gelmiştir ki, Türklere ait evlere Rumlar yerleştirilmiş ve Türkler bir odada yaşamaya mahkum edilmiştir. Bu durum Yunanistan'ın Türkleri göçe zorlama ve imha siyasetinin bir sonucudur. Mübadele Antlaşması'na aykırı bir durumdur¹²².

Mübadiller sadece Yunanistan'da aynı evi başka insanlarla paylaşmak zorunda kalmamıştır. Türkiye'ye geldikten sonra aynı sorunu yaşamaya devam etmişlerdir. Türkiye'ye göç eden mübadiller hükümet tarafından hazırlanan bir talimatname gereğince misafirhanelerde ağırlanmıştır¹²³. İzmir'de otuz adet emval-i metruke evi misafirhane yapılmak için boşaltılmıştır¹²⁴. Hazırlanan misafirhane talimatnamesine göre mümkün olduğu kadar aileleri ayrı ayrı koğuşlara yerleştirilmesine itina gösterilmesi, bunun olmadığı durumlarda ise akrabalık ilişkisi bulunan kişilerin aynı koğuşlara konulmasına istenmiştir¹²⁵. Ancak uygulamada mübadiller koğuşları başkalarıyla paylaşmak zorunda kaldı. Daha da önemlisi derme çatma çadırlar altında iskân edilmeyi bekleyen mübadiller de bulunuyordu¹²⁶. İskân edilecekleri bölge belli olduktan sonra, o bölgede mübadiller için geçici barınma yerleri oluşturulmuştur. Örneğin Şirince'de Taş Mektep binası mübadillerin geçici evi haline getirilmişti¹²⁷. Sonrasında mübadillere evler verilmeye başlanmıştır. Ancak ev sayısı ihtiyacı karşılama konusunda yetersiz kalınca mübadil ailelerin bir kısmı belli bir süre aynı evi başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmıştır. Üstelik bu paylaşım haftalarla ya da aylarla ölçülecek kadar kısa bir zaman diliminden ibaret değildi. Türkiye'ye gelen mübadiller

¹²¹ İskender Özsoy, **İki Vatanın Yorgunları**, s. 173.

¹²² Nedim İpek, **a.g.e.**, s. 32.

¹²³ Ramazan Tosun, **Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002, s. 131.

¹²⁴ **BCA.**, 272-0-0-11/17-76-14.

¹²⁵ **BCA.**, 272-0-0-12/40-42-3; Ali Cengizkan, **Mübadele Konut ve Yerleşimleri**, Arkadaş Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 115

¹²⁶ Derme çatma çadırlar altında iskân edilmeyi bekleyen mübadillerin fotoğrafı için bkz. Kemal Arı, **İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaj'a**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2008, s. 115.

¹²⁷ Kemal Arı, **Manoli'nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)**, Kitapana Yayınevi, İzmir, 2019, s. 293.

kendilerine ev tahsis edilene kadar bir-iki sene aynı evi paylaştılar¹²⁸. 1930 yılına gelindiğinde bile başkalarının evlerinde misafir olarak bulunan mübadillerin varlığı bilinmektedir¹²⁹. Aynı evi paylaşmak özelinde bakıldığında Yunanistan’da başlayan zorluklar, Türkiye’de de benzer şekilde devam etti.

2.3. Mülkiyetin Tespiti

Türkiye’ye gelen mübadiller tasfiye taleplerinde yazan bilgiler doğrultusunda yeniden mülk edinmeye başladılar. Mübadillerin geride bıraktıkları mülklerinin yerine kendilerine verilecek yenilerinin belirlenebilmesi için tali komisyonlarca tasfiye talepleri incelenmiştir. Dahiliye Vekaleti mübadillerin memleketlerinde ne cins mal bırakmışlarsa, aynı cinsten mal almalarına dair karar almıştır. Mübadillerin yerleştirildiği bölgede aynı cinsten mal olmadığı takdirde başka cinsten mal verilmesi mümkün olabilecektir¹³⁰.

Tasfiye taleplerinin geçerli sayılması için, üzerlerinde fotoğraf bulunması şartı getirilmiştir. Bu durum İzmirliyle “Mübadeleye tabi muhacirinden memleketlerinde metruk emvallerinin tasfiye-i hesabat ve takdir-i fiyat için tali komisyonlara irsal edilmek üzere tanzim edecekleri tasfiye taleplerine mutasarrıfının bir kıt’a fotoğrafı ılsak edilerek imar ve iskân mıntıka müdüriyetine tasdik ettirilmesi lazım geldiği cihetle fotoğraf talik edilmeyen tasfiye talepleri tali komisyonlarca kabul edilmeyecektir. Mübadil kardeşlerimizin ehemmiyetle nazarı dikkatine celb ederiz.” sözleriyle duyurulmuştur¹³¹. Ancak daha önce değinildiği gibi mübadiller tasfiye taleplerini oldukça zorlu koşullarda edinebilmiştir. Hatta tasfiye talepleri edinmeden Türkiye’ye gelen mübadillerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. Böyle bir ortamda tasfiye taleplerinde fotoğraf bulunma zorunluluğu getirilmesi, mübadilleri zor duruma sokmuştur.

Mübadillerin mülk edinme sürecinde karşılaştıkları zorlukların başında mübadeleye ilişkin kanun, yönetmelik, talimat ya da buyrukların çok sık değişmesi gelmektedir. Sık sık değişen yönetmelikler yüzünden mal dağıtımı içinden çıkılmaz

¹²⁸ İhsan Tefik, **İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 173.

¹²⁹ Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 133.

¹³⁰ **Anadolu**, 29 Teşrinisani 1929.

¹³¹ **Anadolu**, 13 Temmuz 1340.

bir hal almıştır. İstanbul'a iskân edilmiş mübadillerin TBMM'ye takdim ettikleri bir istirhamnade bu konuya değinilmiştir¹³².

Mübadele Antlaşması'nda mübadil kime denir sorusunun yanıtı açıkça belirtilmiştir. 18 Ekim 1912 tarihinden sonra Yunanistan'ı terk edenler ve 1 Mayıs 1923 tarihinden sonra zorunlu göçe tabi tutulanlar mübadil olarak tanımlanmıştır. Mübadiller istihkaksız ve istihkaklı olarak ikiye ayrılır. İstihkaksız mübadiller Yunanistan ahalisinden olup Türkiye'ye göç edenlere denir. Bunlar 781 sayılı kanun ile 716 sayılı Borçlanma kanununa göre arazi almışlardır. Adi iskân derecesine denk gelen borçları kaldırılmıştır. İstihkaklı mübadiller kendilerine tasfiye talepten önce verilen kişilerdir. Adi iskân derecesinde tahsis olunan emlak bunlar için yeterli değildir. Bu durumu gidermek için Yunanistan'da terk ettikleri mallara karşı kendilerine Türkiye'de taşınmaz mal edime hakkı verildi.

İzmir'de mübadillerin yeniden mülk edinimi döneminde İzmir Valisi Kazım Paşa, 20 kişiden oluşan mübadil heyetini kabul etmiştir. Mübadil heyeti valiye kendileri için sarf ettiği mesaiden dolayı teşekkür etmiştir. Mübadilleri memnun eden durumun nedeni valinin Ankara'da yapmış olduğu girişimlerdi. Kazım Paşa, Ankara'da yaptığı girişimlerde kendilerine mal verilen mübadillerin borçlanmasına dair bir formül üretmiştir. İstihkaklarından fazla mal alan ve borçlanan mübadillerin borçlarının affedilmesi kararlaştırılmıştır¹³³.

İzmir Valisi Fazlı Güleç şehrin hinterlandına iskân edilen mübadillere ilişkin bir açıklama yapmıştır. Mübadillerin, Rumların boşluğunu doldurmak için bölgeye iskân edilmediklerini belirtmiştir. Mübadillerin iskân edilme nedeninin doğup büyüdüğü memleketlerde içinde yaşadıkları hayat şartlarına uygun olarak iskân edilmek gayesiyle bu bölgelere yerleştirilmişlerdir. Valinin yapmış olduğu bu açıklama mülkiyetin yeniden dağıtım sırasında, mübadillerin geldikleri bölgedeki hayat tarzlarının dikkate alındığı anlaşılmaktadır¹³⁴.

Dahiliye Vekaleti iskân kararı olmayan mübadil ve muhacirlerin işgallerinde bulunan evleri mübadil bonoları mukabilinde müzayedeye çıkarılacağını belirtmiştir. Bu kişilerin köylere iskân edilebilecekleri bildirilmiştir. Vekaletin almış olduğu

¹³² Cihan Özgün, "Bir Göçün Ardından: İstanbul'da Mübadil Olmak", s. 51-52.

¹³³ **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1931.

¹³⁴ **Cumhuriyet**, 25 Birincikanun 1936.

kararın ardından İzmir’de hazırlanan bir deftere göre İzmir’de iskân kararı olmayan 329 aile bulunmaktadır¹³⁵. Mübadelenin üzerinden 9 yıl geçtiği göz önünde bulundurulduğunda bu rakam oldukça fazladır.

Mübadillerin Yunanistan’da bıraktığı vakıf mallarına dair teffiz işlemlerinin nasıl yapılacağı belirsizdi. Vakıf mallarına karşı, mal verilmesi konusunda tereddüde düşülüyordu. Dahiliye Vekaleti konuyla ilgili belirsizliği sona erdirebilmek için bir tebligat yayınladı. Tebligata göre mübadillere Yunanistan’da terk edilen vakıf mallarının yerine Türkiye’deki rum mallarının verilmesi kararlaştırıldı¹³⁶.

2.4. Emval-i Metruke

Türk-Yunan savaşı sırasında yaşanan acı olaylar yüzlerce yıldır aynı toprakları paylaşan Türklerle Rumları bir arada yaşayamayacak hale getirmiştir¹³⁷. Bundan dolayı İzmir’in kurtuluşunun ardından Rumlar büyük bir keşmekeş içinde göç etmenin yollarını arıyorlardı. Anadolu Rumları, Kurtuluş Savaşı’nı kaybetmiş olmalarının etkisiyle ilk fırsatta doğup büyüdükleri toprakları hızlı bir şekilde terk etmeye başladı. “Terkete Turkos”¹³⁸ nidaları eşliğinde İzmir limanında bulunan Yunan nakliye gemilerine binerek doğu büyüdükleri topraklardan ayrıldılar¹³⁹. Mübadele Antlaşması imzalanana kadar bu göç kargaşası devam etti. Antlaşmanın imzalanmasıyla birlikte göçler daha sistematik hale geldi.

Rumların göç etmesinin ardından onlardan artakalan ve “emvâl-i metruke” olarak adlandırılan terk edilmiş malların ne olacağı belirsizdi. Bu mallar arasında evler, dükkanlar, mağazalar, fabrikalar, değirmenler, bağlar, bahçeler ve maddi değere sahip her türlü taşınır mallar yer alıyordu. Mübadele Antlaşması’nda yer alan hükümlere göre göç eden kişilerin sahip oldukları mallar, buldukları ülkenin hükümetine geçecekti. Bu mallar ülkeye gelen mübadillerin yerleşmesi için öncelikli olarak kullanılacaktı. Böylece gelen kişilerin ihtiyaçları, giden kişilerin ardında bıraktıkları mallardan karşılanacaktı. Ancak uygulamada yaşanan sorunlar yüzünden

¹³⁵ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1932.

¹³⁶ **Anadolu**, 6 Mayıs 1929.

¹³⁷ Mahmut H. Şakiroğlu, “Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar”, **Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985, s. 228-229.

¹³⁸ Rumcada “Türkler geliyor” anlamına gelmektedir.

¹³⁹ Cengiz Mutlu, **Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 292.

emvâl-i metruke meselesi içinden çıkılması son derece zor bir sorun haline geldi. İlgisizlik, suiistimaller, yolsuzluklar ve yanlış uygulamalar ile birlikte emval-i metruke meselesi toplumsal dengelerin bozulmasına neden oldu¹⁴⁰.

İzmir’de Emvali metruke olarak adlandırılan terk edilmiş malların büyük çoğunluğu Rumlara aittir. Bunların dışında Ermenilere ait emvali metruke azımsanamayacak boyuttadır. İzmir’de Rumlardan ve Ermenilerden kalan evler ile ilgili I. Dünya Savaşı sırasındaki istatistik verileri oldukça önemlidir. İzmir’de yaşayan nüfusun etnik dağılımı şehirdeki evlerin, iş yerlerinin ve diğer taşınmaz malların dağılımı hakkında fikir vermektedir. Ancak eldeki veriler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Türklerin resmi verilerine göre İzmir sancağında 378.894 Müslüman-Türk ve 217.686 Ortodoks-Rum yaşamaktadır. Bir Fransız kaynağı İzmir’de 120.000 Türk ve 320.000 Yunanlı yaşadığını söylemektedir. Amerikan konsolosluk verilerine göre ise 400.000 civarındaki İzmir nüfusunun 165.000’i Türk, 155.000’i Rum’dur¹⁴¹. Rakamlar arasında uçurum denilebilecek farklılıklar olsa da, bütün istatistiklerin ortak noktası Rumların İzmir’in önemli bir parçası olduğudur. Başta Urla olmak üzere İzmir kazasının merkezi, Çeşme, Foça, Karaburun ve Bergama’da çok sayıda Rum yaşamaktadır. Bu durum mübadelenin ardından Rumların şehri terk etmesiyle emvali metruke meselesinin doğmasına neden olmuştur.

1917 nüfus istatistiğine göre Rumlar Urla’da çoğunluktadır¹⁴². Toplam nüfusu 32.370 olan Urla’da 22.383 Rum yaşamaktadır. Urla’da yaşayan Türk-Müslüman sayısı ise 9516’dır. İzmir merkez kazasında 102.599 Türk-Müslüman, 24.574 Musevi, 11.900 Ermeni, 94.787 Rum ve farklı etnik kökenlerden 2754 Hristiyan yaşamaktadır. Bu istatistik verileri şehrin merkezinde Türklerle Rumların sayıca birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Kuşadası’ndaki¹⁴³ etnik dağılım merkez İzmir merkezinde olduğu gibi birbirine oldukça yakındır. Kuşadası kazasında yaşayan Türklerin sayısı

¹⁴⁰ Kemal Arı, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emvâl-i Metruke” ve “Fuzuli İşgal” Sorunu, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V/15 (Temmuz 1989), s. 691-692; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 36-37.

¹⁴¹ **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği**, yay. haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. vı.

¹⁴² Urla doğumlu Rumların arasında Yorgo Seferis edebiyat tarihi açısından önemli bir isimdir. 29 Şubat 1900 tarihinde Urla’da doğan Yorgo Seferis, Nobel ödüllü bir şairdir. A. Nedim Atilla, Nezih Öztüre, **Vourla Urla’da Zamana Tanıklık**, Öztüre Holding Kültür Yayını, İzmir, 2003, s. 80-84.

¹⁴³ Günümüzde Aydın’ın ilçesi olan Kuşadası, 1957 yılına kadar İzmir Vilayeti’ne bağlıydı. 24 Mayıs 1957 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında Kuşadası’nın Aydın’a bağlanmasına dair bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. 27 Mayıs 1957 günü yapılan TBMM oturumunda, 1 Eylül 1957 tarihinden itibaren Kuşadası’nın Aydın vilayetine bağlanması kararlaştırılmıştır. Musa Şaşmaz, **Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2013)**, C. VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 244-249.

11190, Rumların sayısı ise 9000'dir Seferihisar'da yaşayan rumların sayısı 2520'dir. Nif'te yaşayan Rum sayısı 4765'tir. Toplam nüfusa oranına göre Seferihisar'da yaşayanların %24'ü, Nif'te yaşayanların %19'u Rum'dur¹⁴⁴.

1917 yılı nüfus istatistiklerinde Bergama, Çeşme, Foçateyn ve Karaburun kazalarında yaşayan Rumların sayısı belirtilmemiştir. Bundan dolayı söz konusu kazalarla ilgili değerlendirme yapabilmek için 1918 yılına ait İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği oldukça önemlidir. Bu istatistiklere göre Bergama'daki 21149 evden 3519'u, Çeşme'deki 6630 evden 5790'ı, Foçateyn'deki 4739 evden 2728'i ve Karaburun'daki 4530 evden 2401'i Rumlara aittir. Nüfus istatistiklerine göre Urla'da Rumların çoğunlukta olduğunu belirtmiştik. Bina istatistikleri de bunu doğrulamaktadır. Urla'daki toplam 6312 evin 3947'si Rumlara aittir¹⁴⁵. Nüfus istatistikleri ve Bina istatistikleri göz önünde bulundurulduğunda Urla, Çeşme, Foça ve Karaburun'da Rumların çoğunlukta olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla en fazla emvali metruke olan kazalar bunlardır. Türkiye'ye gelen mübadillerin öncelikle bu bölgelere yerleştirilmeleri düşünülmüştür.

Rumlardan arta kalan evler tamire muhtaç durumdaydı. Savaşın sona ermesiyle birlikte evini terk edip Yunanistan'a göç eden kişiler evlerini tahrip edip öyle göç etmişlerdi. Bu nedenle Rumlardan arta kalan evler oturulamayacak haldeydi¹⁴⁶. Göçmenlerin hızlı bir şekilde iskân edilmesi büyük önem taşıyordu. Harap durumda olan emval-i metruke binalarının iskâna elverişli hale getirilmesine çaba gösterildi¹⁴⁷. Binalar tamir edilerek mübadillerin kullanımına sunuldu.

Kurtuluş'un ilk günlerinde şehirdeki karmaşa, devletin henüz işe başlamamış olmasından kaynaklanmıştır. Devlet kadroları oluşturulduktan sonra gerekli tedbirler alınmıştır. Devletin aldığı en önemli tedbir memleketi dokuz mıntıkaya ayırarak, her mıntika başına yetkin müfettişler atamak olmuştur. İşgal edilen evler için tanzim defterleri oluşturuldu. İçlerinde bulunan eşyalar kayıt altına alındı. Emvali Metruke komisyonları boş olan evlerin cetvellerini yaparak, iskâna elverişli olanlarını

¹⁴⁴ İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği, s. 6-7.

¹⁴⁵ İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği 1918, yay. haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 8.

¹⁴⁶ İskân Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 13.

¹⁴⁷ A.g.e., s. 22

Muhacirin komisyonlarına veriyordu. Muhacirin komisyonları gelen göçmenlerin iskânlarını gerçekleştiriyordu¹⁴⁸.

İzmir’de emval-i metruke meselesini doğrudan vali yönlendiriyordu. Bundan dolayı emval-i metruke ile ilgili bütün olumsuzluklar valinin imajını zedeliyordu. Ancak Valinin siyasi desteği ise kuvvetliydi. Maliye bakanı 27 Kasım 1922 tarihinde TBMM’de “...Bursa ve İzmir valilerinin her ikisinin de emvali metruke işlerinde hasbel vazife şahadet ederim, azami muavenet ettiklerine bendeniz şahidim.” sözleriyle İzmir valisine sahip çıkmıştır¹⁴⁹. Maliye bakanının emval-i metruke işlerinde başarılı bulunduğu dönemin İzmir valisi Mustafa Abdulhâluk (Renda) Bey’dir¹⁵⁰.

Maliye vekili Hasan Fehmi Bey, İzmir’deki emval-i metrukenin menkul kısmının miktarının henüz nakit değerinin tespit edilmediğini söylemiştir. İzmir’deki emvali metrukenin değerinin Milli Mücadele’nin başlangıcından 1922 yılının sonuna kadar olan bütçe açıklarını kapatacağını ümit etmiştir. Ancak emvali metrukenin hemen nakde dönüştürülmesi mümkün değildir. Bundan dolayı maliye vekili emvali metrukenin büyük bir iş ve esaslı bir mesele olduğunu vurgulamıştır. Onun emval-i metruke değerinin bütçe açığını kapatacak boyutta olduğunu söylemiş olması, İzmir’deki emval-i metrukenin oldukça değerli olduğunun göstergesidir¹⁵¹.

İzmir’deki emvali metrukenin değerine ilişkin en dikkat çekici söylem Kütahya Mebusu Ragıp Bey’e aittir¹⁵²:

“Muhterem arkadaşlarım, İzmir’de hini istirdatta giren ordunun miktarı, birkaç misli daha olsaydı ve bütün İzmir ahalisi dahi iştirak etseydi, yağma iki ay devam etseydi, İzmir’deki emvali metruke tükenmezdi. Bu emvali metrukenin miktarını buradan tahmin edebilirsiniz. Yani 100 bin kişilik bir yağmacı kafilesi bir ay devam etseydi yine tüketemezdi.”

Ragıp Bey sözlerine İzmir yangınının yıkıcı etkisinden bahsederek devam etmiştir. Emvali metrukenin önemli bir kısmının bu yangında yok olduğunu

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 146, s. 98.

¹⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 146, s. 104.

¹⁵⁰ Serap Tabak, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmir’de Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)**, Kömen Yayınları, Konya, 2016, s. 323-324.

¹⁵¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D: 1, C: 3, İ: 147, s. 1131.

¹⁵² TBMM Gizli Celse Zabıtları, D: 1, C: 3, İ: 147, s. 1137.

söylemiştir. Kalan kısmının ise yağma edildiğini iddia etmiştir. Bütün bunlara rağmen emvali metrukenin önemli bir kısmı mağaza ve depolarda kalmıştır. Şehrin kurtuluşunun ardından kargaşa ortamının sona ermesinin ardından hırsızlık sorunu başlamıştır. Şehirdeki kargaşa ortamından en fazla karlı çıkan kişilerin Yahudiler olduğunu söylemiştir. Yağma edilen malların büyük bir kısmı Yahudilerin eline geçmiştir. Emvali metrukeden ev isteyenlerin sorunlarına da değinmiştir. Ev isteyen kişilerin yapmış olduğu başvuruların sonuçsuz kaldığından yakınmıştır. Emvali metruke evlerine yerleşen kişilerin ihtiyaç sahibi olmadığını dile getirmiştir. Hak etmediği halde evlere yerleşen kişilerin kim olduğunun herkes tarafından bilinen birtakım kimseler olduğunu söylemiştir. Mecliste bu kişilerin kimler olduğunun açıklanmasına dair sesler yükselmiştir. Ragıp Bey, emvali metruke evleri ile ilgili sorundan İzmir Valisi, İzmir Defterdarı, Müfettiş, komisyon azaları, komisyon katiplerinin bizzat sorumlu olduklarını dile getirmiştir. Onun bu sözleri meclisteki tartışma ortamını daha da hararetlendirmiştir. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, “İzmir Valisi hırsızlık etmez, tenzih ederim” diyerek Ragıp Beye tepki göstermiştir. Ragıp Bey konuşmasının devamında başlangıçta söylediklerini bir kere daha tekrar ederek “Yüz bin kişilik kabile, bir ay İzmir’i yağma etseydi, tüketemezdi. Fakat 8-10 memurun sui istimalâtı, bunu çok az bir zamanda heba etti.” Demiştir. Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Bey, bütün bu tartışmaların ardından “Atı alan Üsküdar’ı geçti” sözünü söyledi. Ragıp Bey, buna karşı çıkarak “geçmemiştir” dedi ve haksız yere yağma edilen malların yüzde doksan dokuzunun halk tarafından bilindiğini söyledi. Oluşturulacak güçlü bir heyetin sorunu çözebileceğini ve Yahudilerin haksız yere ele geçirdiği malların geri alınabileceğini söyledi. Ragıp Bey’in meclis kürsüsünde dile getirdiği düşünceleri İzmir’de emvali metrukenin oldukça fazla olduğunun göstergesidir¹⁵³.

Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey ve Kütahya Mebusu Ragıp Bey’in belirttiği üzere İzmir’deki emval-i metruke sayısı oldukça fazladır. Ancak emval-i metrukeye olan talep o kadar fazladır ki, Rumlardan geriye kalan evler, dükkanlar, mağazalar, bağlar ve bahçeler ihtiyacı karşılama konusunda yetersiz kalmaktadır¹⁵⁴. Harikzedeler, felaketzedeler, doğu vilayetlerinden gelen göçmenler ve mübadillerin emval-i metrukeye olan ihtiyacını sadece emval-i metruke ile karşılamak mümkün değildir.

¹⁵³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D: 1, C: 3, İ: 147, s. 1137-1139.

¹⁵⁴ Kemal Arı, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emvâl-i Metruke” ve “Fuzuli İşgal” Sorunu, s. 694; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 39.

Mübadillerin ihtiyacının emval-i metrukeden karşılanamıyor oluşu, karikatürlere konu olmuştur. Karagöz’de yayımlanan “Muhacirleri Böyle mi Bırakacağız” başlıklı bir karikatürde Karagöz karakteri “Hey baba, bu kadar kişi böyle yıkık bir dam altına sığar mı! Size Emvali Metruke’den bağ, bahçe, ev vermediler mi?” sorusunu sormuştur. Karikatürde enkaz altında yaşadıkları resmedilen muhacirler bu soruya “Biz ondan vazgeçtik Karagöz Ağa, biraz yemelik ve yemeklik bile vermediler! Daha üç gün böyle beklersek acımızdan öleceğiz! Yiyip içip yan geliyorlar” yanıtını vermiştir¹⁵⁵. Bu çizim emval-i metruke işlerinin yolunda gitmediğinin göstergelerinden birisidir.

Rumlardan kalan emvali metrukenin değeriyle ilgili Muhacirin Müdüriyeti’nde görevli Muhacirin Katibi Yusuf Efendi’nin 30 Mayıs 1923 tarihli raporu oldukça mühimdir. Bu raporda hem Ermenilere hem de Rumlara ait emvali metruke sayımlarına detaylı olarak yer verilmiştir. İki sayfalık raporun bir yüzü Rumlara öteki yüzü Ermenilere ayrılmıştır. Rumlara ait bölümde “Fırar ve Tagayyüb Eden Rumların Emlak ve Akarları”, “Mübadeleye Tabi Tutulacak Olan Rumların Emlak ve Akarları”, “Esbab-ı Siyasiyeden Dolayı Diğer Mahale Nakil Olunan Rumların Metruk Emval ve Akarları” ve “Bila İhbar-ı Vesika Olarak Terk-i Memleket Eden Rumlardan Boş Kalan Emlak ve Akarları” başlıklı dört tablo bulunmaktadır. “Fırar ve Tagayyüb Eden Rumların Emlak ve Akarları” başlıklı tabloda Nif, Menemen, Çeşme, Foçateyn, Tire, Kuşadası, Urla, Ödemiş ve Bergama kazalarında bulunan Rumlara ait han, hamam, mağaza, dükkan, fûrun, kahvehane, meyhane, yağhane, fabrika, su değirmeni, tarla, bağ, bahçe, zeytinlik, arsaların adet ve kıymetleri yer almaktadır¹⁵⁶.

Rapora göre Çeşme’de 6146, Bergama’da 4010, Foçateyn’de 2005, Menemen’de 1503, Urla’da 1202, Kuşadası’nda 1134, Nif’te 1092, Ödemiş’te 900, Tire’de 329 adet Rumlara ait ev bulunmaktadır. Bergama’da bulunan evler oldukça değerlidir. Bergama’daki evlerin toplam değeri 1.500.000’dur. Bergama’dan daha fazla ev bulunan Çeşme’deki evlerin değeri 215.431’dir. Hanların, hamamların, dükkanların değerleriyle ilgili de benzer bir durum söz konusudur. Kuşadası’nda 3, Bergama’da 4 han kalmıştır. Kuşadası’ndaki hanların toplam değeri 6000 iken, Bergama’daki hanların değeri ise 212.190’dır. Bergama’daki 2 hamamın değeri 4935

¹⁵⁵ Fevzi Çakmak, “Türk Mizahında Mübadele”, **Mübadele Kitabı**, ed. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, s. 121

¹⁵⁶ **BCA.**, 272-0-0-10/2-12-5; Mehmet Karayaman, “İzmir’e Bağlı Kazalarda 1923 Yılında Yapılan Rum ve Ermenilere Ait Emval-i Metruke Sayımı ve Sonuçları”, **Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2018, s. 157-158.

iken, Çeşme'deki 4 hamamın değeri 33'tür. Bergama'daki 926 dükkanın değeri 3.600.000, Çeşme'deki 1329 dükkanın değeri 11003'tür. Bergama'daki emvali metrukenin değeri, Rumlardan arta kalan malların sadece sayılar üzerinden değerlendirilemeyeceğinin açık bir göstergesidir. Bergama'da Rumlardan arta kalan malların sayısı diğer kazalara göre daha az olmasına rağmen, bu malların değeri oldukça yüksektir. Yusuf Efendi'nin hazırladığı tabloda Rumlara ait 22.727 gayrimenkulun değeri 6.702.859 olarak belirtilmiştir. Bu gayrimenkullerin 4976'si Bergama'da bulunmakta olup, toplam değeri 5.393.450'dir¹⁵⁷. Bu tablodan açık bir şekilde Bergama'da bulunan Rumlara ait emvali metrukenin diğer kazalardan çok daha değerli olduğu anlaşılmaktadır.

Rumlara ait tarımsal faaliyetlere ilişkin gayrimenkul sayılarında Urla'daki bağcılık faaliyetleri öne çıkmaktadır. 562.372 dönümde yapılan tarımsal faaliyetlerin toplam değeri 23.479.552'dir. Urla'daki 40.000 dönümlük bağlarda yapılan tarımsal faaliyetin değeri 20.000.000'dur. Görüldüğü gibi tarımsal faaliyetlere ilişkin yapılan sayımlarda Urla öne çıkmaktadır¹⁵⁸.

Mehmet Şevki Ahenk gazetesindeki bir yazısında emvali metruke meselesine ilişkin fikirlerini dile getirmiştir. Bu yazı mübadiller Türkiye'ye gelmeden kısa bir süre önce kaleme alınmıştır. Mehmet Şevki mübadele sürecinin hızlı bir şekilde tamamlanmasını istemiştir. Rumlardan artakalan evlerin Türkiye'ye gelecek mübadillere bırakılmasına sıcak bakmıştır. Emvali metruke meselesine ilişkin şu tespitleri yapmıştır¹⁵⁹:

“Haksız-sebepsiz işgaller, göçüp-gelmeler memleket için çok fena olmuştur. Haksız-sebepsiz işgallerin, daima ittihaz olunan tedâbirin biçimsizliği yüzünden, karışmaya müstenid olan emvâl-i metruke işlerini büsbütün berbat etmiş ve içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu tezebzüb içinde bulunan emvalden, geleceklerin hisselerine isabet edenleri arayıp temlik etmek akla sığmaz bir şey değildir”

Mehmet Şevki bu sözleriyle emval-i metrukenin gelecek mübadillere ayrılmasına kısmen de olsa destek vermiştir. Ancak o dönemde kamouyunda Rumlardan arta kalan evlerin mübadillere değil Anadolu'da yaşayıp savaşın

¹⁵⁷ Mehmet Karayaman, **a.g.m.**, s. 163.

¹⁵⁸ **A.g.e.**, s. 164.

¹⁵⁹ Kemal Arı, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de ‘Emvâl-i Metrûke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’”, s. 632-633; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 57.

olumsuzluklarından etkilenenlere verilmesine dair düşünceler bulunuyordu. Kendisini “yerli” olarak gören bazı kişiler mübadillere ev ve tarla verilmesinde hoşnut değillerdi. Emval-i metrukenin kendilerine verilmesi gerektiğini düşünüyorlardı.

Mübadillerin İzmir’e gelmeye başladığı dönemde İzmir’deki kaza, köy ve nahiyelerden yetmişden fazla delegenin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantının temel gündem maddesi emval-i metruke meselesi olmuştur. Kongreye katılan isimlerden birisi olan Haydar Rüştü “...bu emval yüzde doksan derecesinde heder olup gitti, hem de halk ahlak ve memleket iktisadiyat itibarıyla, telafisi gayr-ı kabil zararlara duçar oldu” sözüyle emval-i metrukeye yönelik tahribatın önüne geçilemediğine vurgu yapmıştır¹⁶⁰.

Evlilik yoluyla başka bir ülkenin vatandaşlığına geçilmesi emval-i metruke ile ilgili yeni sorunlar oluşturmuştur. Kordonda bulunan Sakarya sineması, sahibi Amerikan bir kadın olmasına rağmen Metruk Mallar İdaresi’ne teslim edilmiştir. Sinemanın sahibi olan kadın bir Yunan miralayla ile evlendiği için medeni kanun gereğince Yunan tebaasından sayılmıştır ve sahip olduğu sinema metruk mal kabul edilmiştir. Ancak sinemada kiracı olarak bulunan kişi tahliye kararını uygulamamıştır. Metruk Mallar Müdürlüğü mahkemeye başvurarak Sakarya sinemasının boşaltılmasını istemiştir. Mahkemenin devam ettiği dönemde kiracı olan kişi sinema salonunda bulunan bütün eşya, koltuk ve makinaları kaçırmıştır. Davanın kiracının aleyhine sonuçlanmasının ardından sinemanın anahtarı Metruk Mallar Müdürlüğü’ne teslim edilmiştir¹⁶¹.

Sakarya sinemasının anahtarlarının Metruk Mallar Müdürlüğü’ne verilmesi sorunu çözmek için yeterli olmamıştır. Kiracı ile Metruk Mallar Müdürlüğü arasındaki anlaşmazlık mahkemeye taşınmıştır. Metruk Mallar Müdürlüğü kiracıdan geçmişe dönük olarak kira bedeli talep etmişti. Mahkeme vermiş olduğu kararda mukabelei bilmisil kanununun çıkmasından itibaren kira ödenmesini kararlaştırdı. Bu karara göre kiracının ödeyeceği kira bedeli 12 bin lira idi. Metruk Mallar Müdürlüğü bu karardan hoşnut olmadı ve 68 bin lira kira talebinde bulundu¹⁶².

¹⁶⁰ **Türk Sesi**, 1 Şubat 1340; Kemal Arı, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emvâl-i Metruke” ve “Fuzuli İşgal” Sorunu”, s. 696; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 41.

¹⁶¹ **Anadolu**, 7 Ağustos 1929.

¹⁶² **Anadolu**, 20 Şubat 1930.

2.2. Mülkiyetin El Değiştirilmesi

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması imzalanmasının ardından ilk göç kafilesinin 1 Mayıs 1923 tarihinde yola çıkması öngörülmüştü¹⁶³. Antlaşmanın 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanması ve böylesine büyük bir göç hareketi için hazırlıkların tamamlanmamış olması göz önünde bulundurulduğunda, bu oldukça kısa bir zaman dilimiydi. Bu kadar kısa bir zamanda gerçekleşecek göç hareketi mülkiyet haklarının çığnemesini kaçınılmaz hale getirecekti. Göçün hızlı bir şekilde yapılmak istenmesinin nedeni tarım mevsiminin kaçırılmak istenmemesiydi¹⁶⁴. Hem Türkiye’de hem de Yunanistan’da tarlalardaki ürünler olgunlaşma aşamasına gelmişti. Hasat mevsiminden önce göç tamamlanırsa, tarladaki ürünlerden faydalanmak mümkün olacaktı. Aksi takdirde pek çok ürün çürümeye mahkum kalacaktı. Türkiye ve Yunanistan ekonomisinde tarımın önemi göz önünde bulundurulduğunda, göçün hızlı yapılmak istenmesi daha iyi anlaşılmaktadır. Ancak bütün isteklere ve antlaşmada belirtilmiş olmasına rağmen uygulamada göçün bu kadar hızlı olması mümkün olmadı. Antlaşma’da belirtilenin aksine Türkiye’ye ilk göçmen Ekim ayının ortasında gelmeye başladı. Mustafa Necati 1 Kasım günü bazı gazetecilere verdiği beyanatta mübadelenin artık “bilfiil” başladığını duyurdu¹⁶⁵.

Mübadiller Türkiye’ye gelene kadar geçen sürede İzmir basınında mübadillerin yeni hayat kurma mücadelesinde karşılaşılacak zorluklar ele alınmıştır. Dramalızade imzasıyla yayımlanan bir yazıda mübadele meselesi “günün en büyük dertlerinden birisi olarak tanımlanmıştır. “Onlar merhamet-i umumiye, muavenet, lütuftan ziyade bir “hak”ka istinat edecekler ve bizden isteyeceklerini bu gayri-i kabil-i inkar kuvvetle isteyeceklerdir. Onlar her türlü maddi huzur ve rahatlarını milletlerinin selamlığına terk ediyorlar. Daha açık söylemek lazım geliyorsa gelmiyorlar getirtiliyorlar. Şu halde maazallah onların hiç de arzu edilmeyen herhangi bir sefaletle maruz kalmaları bizim yalnız merhamet damarlarımıza değil hakşinaslık hasletlerimize dokunur” cümleleriyle mübadillerin yeni hayat kurma mücadelesinde, önceki hayat standartlarından kopuş yaşanmaması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Gelecek kişilerin yoksulluk ve bezginliklerden harap olmuş bir halde gelecekleri söylenmiştir. Bu

¹⁶³ İsmail Soysal, a.g.e., s. 185..

¹⁶⁴ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 17.

¹⁶⁵ Kemal Arı, **İzmir’den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan’dan Kabotaj’a**, s. 206.

insanların ihtiyaçlarının en küçük ayrıntısına kadar incelenmesinin önemi hatırlatılmıştır¹⁶⁶.

Mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanmasının ilk adımı Yunanistan'da sahip oldukları mülkün doğru bir şekilde tespit edilmesi olmuştur. Çünkü mübadillerin yeni hayat kurma mücadelesinin temeli sahip oldukları mülklere göre şekillenecekti. Ancak değer belirleme işinin yapıldığı ülkede, birbirlerine karşı husumet duyguları besleyen insanlar olduğu göz önünde bulundurulduğunda, mülkiyet tespit işlemlerinde işleri kolaylaştıracak bir uygulama ve bu işlerin kontrol edileceği bir denetim sistemi beklemek mümkün gözükmemektedir¹⁶⁷.

Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın 5. maddesinde geçen "Türkiye'deki Rumların ya da Yunanistan'daki Türklerin mülkiyet haklarına ve alacaklarına hiçbir zarar verilmeyecektir" ifadesi her iki ülkenin mülkiyet haklarını korumaya önem verdiğinin göstergesidir¹⁶⁸. Antlaşmanın sekizinci maddesinde mübadillerin taşınır malları yanlarında götürebilmelerine izin verilmiştir. Ancak mübadillerin çoğu taşıma yetersizliği, yasal durum ve kamuoyu baskısı gibi nedenlerle taşınabilir mallarını yanlarında getirememişlerdir.

Taşınabilir malların ne olduğu Karma Komisyon'da tartışma yaratmıştır. Yapılan tartışmaların sonucunda taşınmaz mülke taşınması durumunda herhangi bir zarar vermeyecek malların "taşınabilir mal" olarak tanımlanmasına karar verilmiştir. Alınan karar kapsamında tarladaki toplanmamış ürünler taşınabilir mal sayılmıştır. Çünkü tarladaki ürünler toplandıktan zaman üzerinde yer aldığı taşınmazlara zarar vermiyordu. Tarlalardan elde edilen ürünler taşınabilir mal sayılırken, tohumlar ise taşınmaz mal olarak görülüyordu. Tohumların taşınması, ait olduğu topraktaki üretimi aksatacaktı. Benzer şekilde bir değirmene ait motor, o değirmenin çalışmasını aksatacağı için taşınmaz mal sayılmıştır¹⁶⁹. Bir malın taşınmaz olup olmaması üretimin sürekliliği ile doğrudan ilgilidir.

Taşınır mallar konusundaki bir başka tartışma konusu altın olmuştur. Hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da altının yurt dışına çıkartılmasını kısıtlayan yasalar

¹⁶⁶ **Türk Sesi**, 1 Ağustos 1339, Zeki Arıkan, **İzmir Basınından Seçmeler (1923-1938)**, C. II/2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2008, s. 83-84.

¹⁶⁷ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 138.

¹⁶⁸ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁶⁹ Mihri Belli, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açından Bir Bakış**, çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 39.

bulunuyordu. Mübadillerin bu yasalardan muaf tutulması kararlaştırıldı. Böylece mübadiller sahip oldukları altınları taşınabilir mal olarak yanlarında taşımaya hak kazandı. Altının yanı sıra miktarına bakılmaksızın para, hisse senedi ve tahviller taşınır mal kabul edildi. Taşınmaz mallardan elde edilen kira gelirleri taşınır mal, emekli maaşları ise taşınmaz mal kabul edildi¹⁷⁰.

Bir toplumun geçmişiyle en önemli bağlantılarından birisi mezarlıklardır. Bundan dolayı Yunanistan'da göç edecek olan kişiler için mezarlıkların ne olacağı merak ediliyordu. Bazı mübadiller mezar taşlarını ve kemik kalıntılarını yanlarında götürmek istedi. Mübadillerin mezar taşlarını taşınabilir mal olarak yanlarında götürebilme talebi Karma Komisyon'da ele alındı. Karma komisyon bu konuda olumsuz fikir beyan etti¹⁷¹. Karma komisyonun mezar taşlarının taşınmasıyla ilgili olumsuz fikir beyan etmesine rağmen bazı mezar taşları ve mezarlardaki kemik kalıntılarının Türkiye'ye getirildiği bilinmektedir. Bunun en önemli örneği Şeyh Bedreddin'in kemiklerinin Serez'den İstanbul'a getirilmesidir¹⁷².

Mübadillerin sahip oldukları mülkiyet sadece ev ve eşyalardan ibaret değildir. Doğup büyüdüleri topraklardaki bir ağaç, bahçelerinde bulunan bir saksı ve insanın doğduğu yerle aidiyet kuran çok sayıda nesne bulunmaktadır. Bu duyguyu en iyi yansıtan örneklerden birisi Dedemin İnsanları filmindeki limon ağacı fidesi sahnesi olmuştur. Yunanistan'dan gelen mübadiller yanlarında getirdikleri limon fidesi, doğup büyüdüleri toprakların temsili niteliğindedir¹⁷³. Limon ağacı fidesi nesnelere mekan kadar önemsendiğini göstermektedir.

Mübadiller, geride bıraktıkları malların miktar ve değerini gösteren bir beyanname doldurarak geride bıraktıkları malların bir dökümünü elde etmişlerdir. Karma Komisyon, malların tasfiyesi için bu beyannameyi esas almıştır¹⁷⁴. Mübadillere ait mal ve mülklerin tespiti için söz konusu beyanname büyük önem taşımaktadır. Mülkiyetin yeniden dağıtım sırasında mübadillerin en önemli güvencesi bu belgeler olmuştur.

¹⁷⁰ A.g.e., s. 39-41

¹⁷¹ A.g.e., s. 40.

¹⁷² Murat Kaya, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine Mezarlıklar Penceresinden Bir Bakış: Şeyh Bedreddin Mezarı", **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, s.227-244.

¹⁷³ Derya Genç Acar, "Türk Sinemasında Nüfus Mübadelesi: Beyaz Perdeye Yansıyanlar", **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, s. 601.

¹⁷⁴ Mihri Belli, a.g.e., s. 37.

Mülkiyet haklarının korunabilmesinin ilk adımı göç edecek kişilerin sahip oldukları taşınır-taşınmaz malların sağlıklı bir dökümünün oluşturulmasıdır. Mübadele Antlaşması'nda bu konuda düzenleme bulunmaktadır. Mübadillerin taşınır-taşınmaz malların dökümünü buldukları bölgedeki yerel makamlar tarafından saptanmıştır. Mübadiller bu saptamayı yakından takip etme hakkına sahipti. Bu sayede değer tespiti sırasında yapılabilecek hatalara itiraz edebileceklerdi. Mübadiller, taşınır mallarını yanlarında götürme hakkına sahip olduğu için bu nitelikteki mallar üzerindeki haklarını korumaları mümkündü. Taşınabilir nitelikli mallarını yanlarında getirmeleri sırasında kendilerinden herhangi bir vergi alınmayacaktı. Mübadiller yanlarında götüremeyecekleri mallar için ise “zabıt varakası” düzenlenecekti. Mal dökümünü ve bu malların değerini gösteren belgeler dört nüsha halinde düzenlenmiştir. Bu nüshalardan birisi mübadilin kendisine verilmiştir. Diğer üç nüsha; tutanağı düzenleyen yerel yönetim kurumlarına, mübadillerin göç ettikleri ülkedeki yetkili kurumlara ve süreci takip etmekle görevli olan Muhtelit Mübadele Komisyonu'na verilmiştir. Böylesine önemli bir belgenin dört nüsha halinde yapılması, olası ihtilafların önüne geçebilmek için önemlidir¹⁷⁵.

Türk-Yunan nüfus mübadelesinin en fazla eleştirilen tarafı mal varlıklarının tespiti ve Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun faaliyetleri olmuştur¹⁷⁶. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun en önemli görevi mübadillerin mal varlıklarını belirleyecek olmasıydı. Ancak antlaşmada yer alan 9., 10., 11., 12., 13. ve 14. maddelerinde muğlak ve müphem ifadeler komisyonun görevini başarılı bir şekilde yapmasına engel oluşturuyordu¹⁷⁷. Bu belirsizlik durumu mülkiyetin tespitinde çeşitli sıkıntıları beraberinde getirmiştir.

Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun almış olduğu bazı kararlar tartışmalara neden oldu. Mübadillerin hiçbir vergiye tabi tutulmadan yanlarında götürebilecekleri menkuller arasında tütüne yer verilmemiş olması, Makedonya ve diğer bölgelerde tütüncülükle uğraşan mübadilleri zarara uğramıştır. Komisyon el konulan malların sahiplerine geri verilmesine dair karar almış olsa da, Yunanistan bu kararı hiçe

¹⁷⁵ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 187; Kemal Arı, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emvâl-i Metrûke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI/18 (Temmuz 1990), s. 633; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı: “Mübadele” (Yazılar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s. 58.

¹⁷⁶ Kemal Arı, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emvâl-i Metrûke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’”, s. 634; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 59.

¹⁷⁷ İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 187-188.

saymıştır. Benzer şekilde göç edene kadar mübadillerin emlak ve arazisini aylık veya altı aylık kiraya verebilmesi kararını Yunanistan uygulamamıştır. Komisyon, vakıf mallarına dair karar almakta geç kalmış ve bu durum Yunanistan'daki Türk vakıflarının zarar görmesine neden olmuştur¹⁷⁸.

Mülkiyetin tespitindeki en önemli sorun zamanın darlığıdır. Mübadele Antlaşması'nda göç edecek kişilere belirlenmiş tarihlerden önce göç etmeleri için hiçbir baskı yapılamayacağı hükmü yer alıyordu. Ancak Yunanistan bu hükme uymayarak Türkleri göç zorladı. Baskıdan dolayı aniden göç etmek zorunda kalan kişiler, sahip oldukları malların dökümünü elde etme fırsatı bulamadı. Türkiye'deki Rumlara bakıldığında zaten çoğu göç etmiş durumdaydı. Böylece bazı mübadiller ellerinde resmi bir belge olmadan doğdukları ülkeyi terk etmiş oldu. Bu kişilerin sahip oldukları mallar tam olarak tespit edilemediği için mülkiyet haklarının korunması oldukça güç hale gelmiştir¹⁷⁹.

Yunanistan'ın Türkleri hızlı bir şekilde göçe zorlamış olması Türk kamuoyunda tepkilere neden oldu. Bu duruma tepki gösteren gazetecilerden birisi Subhi Nuri'dir. Subhi Nuri İleri gazetesinde yayımlanan "İlk Hata" başlıklı yazısında mübadelenin hatalı bir şekilde başladığını belirtmiştir. Mübadelenin ilk günlerinde yaşananları "Bu mübadele-i ahali meselesinde galip Türkiye mağlup, mağlup Yunan galip çıkıyor" sözleriyle değerlendirmiştir. Onun böyle bir değerlendirme yapmış olmasının nedeni Yunanistan'ın Türkleri taşınır mallarını yanlarına almalarına izin vermeden göçe zorlamış olmasıydı. Türklerin geride bıraktıkları mallara Yunanistan hükümeti el koyuyordu. Bu durum Mübadele Antlaşması'na da aykırıydı. Subhi Nuri, "Bari bundan sonra gelecek muhacirlerimizi alelacele sevk ettirmeyelim. Yunanlıları zengin etmeyelim" sözüyle mübadelenin sistematik hale getirilmesini talep etmiştir¹⁸⁰.

Mübadillerin mal döküm belgelerinin ilgili komisyon tarafından doldurulması gerekiyordu. Ancak Karma Komisyon bu konuda esnek davranılmasına dair bir karar aldı. Alınan karara göre mübadillerin taşınır-taşınmaz mallarının değerini tespit etmek için oturup beklemelerine gerek yoktu. Göç edecek kişiler, mal bildirim beyannamesi doldurarak ara komisyona verme hakkına sahip olmuştu¹⁸¹. Böylece zamanın

¹⁷⁸ Ömer Dürrü Tesal, **a.g.m.**, s. 51.

¹⁷⁹ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 59.

¹⁸⁰ Cahide Zengin Aghatabay, **a.g.e.**, s. 156-157.

¹⁸¹ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 138.

darlığından dolayı süreci hızlandırmak için mal döküm belgelerini mübadillerin kendileri doldurmaya başladı. Bu durum kıymet takdirinin sağlıklı bir şekilde yapılamamasına ve hazırlanan belgenin resmi nitelik alamamasına neden olmuştur¹⁸². Bir kişinin kendi sahip olduğu malların dökümünü kendisinin yapması mülkiyetin doğru tespiti için büyük bir engeldir. Çünkü belgeyi dolduran kişilerin sahip oldukları malları daha fazla göstermelerinin önündeki denetleme mekanizması oldukça zayıftır. Bu durumda hazırlanan belgeler tek taraflı beyan belgesi olmuştur¹⁸³.

Mübadiller mal bildirim belgelerini bağlı buldukları bölgedeki ihtiyar heyetine onaylattıktan sonra ara komisyonlara teslim ediyorlardı. Onay mekanizması incelendiği zaman, ihtiyar heyetinde yer alan kişilerin mübadillerle yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Mübadillerin kendi elleriyle doldurdukları belgeler, kendi yakınları tarafından onaylanıp ara komisyona sunuluyordu. Komisyon her bir mal bildirim beyannamesini detaylı olarak inceleyecek zamana sahip değildi. Bu durum mal bildirim beyannameleri ile ilgili dedikoduların çıkmasına neden olmuştur. Yalan beyan üzerine kurulu mal bildirim beyannameleri hiçbir hakkı olmayan kişilerin Türkiye'ye geldiklerinde abartılı taleplerde bulunmalarına neden olmuştur¹⁸⁴.

Bazı mübadiller terk ettikleri bölgelerdeki mallarını gösteren çeşitli belgeleri beraberlerinde getirmişlerdi. Mal döküm beyanı doldurma fırsatı elde edemeyen kişiler, bu belgelerle Yunanistan'da sahip oldukları mal varlıklarını kanıtlamak istiyorlardı. Söz konusu belgelerin arasında vakıfname, mülkname, borç senedi, mahkeme kararı, tasarruf senetleri yer alıyordu. Bu belgelerin çoğunun geçerliliği yoktu. Tasarruf senetlerinin çoğunun üzerinde gayrimenkullerin kıymetleri yazmıyor, yazılı olan kıymet beyanları ise gerçek değerini yansıtmıyordu. Bazı tapu senetleri birkaç kuşak öncesine ait değerleri yansıtmıyordu. Bütün bu olumsuzluklar mübadillerin Yunanistan'da sahip oldukları mülklerin gerçek değerlerini tespit etmeyi zorlaştırıyordu¹⁸⁵. Mübadillerin Yunanistan'da sahip oldukları mülklerin değeri bilinmeden, mülkiyet haklarını korumak mümkün değildir.

Mübadillerin yanlarında getirdikleri belgelerin önemli bir kısmı Rumca'dır. İskân dairelerinde Rumca bilen personel sayısı az olduğu için bu belgelerin

¹⁸² Ömer Dürrü Tesal, **a.g.m.**, s. 50.

¹⁸³ Kemal Arı, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metrûke' ve 'Mübadil Göçmenler'", s. 634; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 59.

¹⁸⁴ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 139-140.

¹⁸⁵ Cahide Zengin Aghatabay, **a.g.e.**, 194.

incelenmesi uzun sürmüştür. Rize Mebusu Ali Bey, İzmir ve çevresindeki iskân işlerinde Rumca belgelerin yol açtığı sorunları gidermek için TBMM'ye bir önerge vermiştir. Önergesinde Girit ve diğer bölgelerden gelen mübadillerin ellerindeki belgelerin bir kısmının Rumca olduğunu belirttikten sonra “İskânın en birinci şartı olan tefviz muamelesinin ifa edilebilmesi de bu vesaiğin Türkçeye tercümesiyle kabildir.” demiştir. Mübadillerin ellerindeki Rumca belgelerin tercümesi konusunda İzmir İskân Dairesi'nin yardımcı olmasını istemiştir¹⁸⁶.

Mübadele Antlaşması'na göre 18 Ekim 1912 tarihinden itibaren Yunanistan'dan göç eden ya da göç etmesi gereken kişiler mübadil sayılmıştır¹⁸⁷. Bu nedenle 30 Ocak 1923 tarihli antlaşma imzalanmadan önce buldukları ülkeyi terk eden pek çok kişi resmi olarak mübadil sayılmıştır. Bu kapsama giren mübadiller yıllar önce doğup büyüdüğü toprakları terk ettikleri için, mülkiyetlerinin tespiti için tasfiye taleplerini edinmeleri mümkün değildi. Bu kişilerden Yunanistan'daki mallarına karşılık mal edinebilmeleri için bazı belgeler istenmiştir. 1912 yılından önce ya da sonra Türkiye'ye gelmiş olanlardan, tasarruf haklarının devamı ve mübadil sayılabilmeleri için istenen belgeler şunlardır: “Emval-i gayr-i menkuleye mutasarrıf olanlara ait tapu senedi”, “tapu senedini kaybetmiş olanların kaza ve köylerinde bulunan bilirkişi niteliğindeki iki kişi tarafından mühürlenmiş beyanname”, “emval-i gayr-i menkuesi vasislerine intikal etmiş olanlar için mahkemelerden alınacak ilamın asıl ve sureti”, “şahıs, hüviyet ve tabiiyetleri bilirkişi niteliğindeki iki kişi tarafından onaylanacak tezkire-i Osmaniye suret-i musaddıkkası”, Yunanistan'ı 18 Ekim 1912 tarihinden evvel terk ettiğine ve Türkiye'de ikâmet ettiğine dair bilirkişi niteliğindeki iki kişi tarafından mühürlenmiş beyanname”. Mübadele Antlaşması öncesinde Yunanistan'ı terk ederek Türkiye'ye gelen kişilerin malları ile ilgili işlemler 1924 yılının Kasım ayına kadar devam etmiştir¹⁸⁸.

2.5. Fuzuli İşgal

Emval-i metruke meselesinin çözülmesini zorlaştıran unsurların başında fuzuli işgal sorunu gelmektedir. Bir sorunun çözümü için öncelikle o sorunun ne olduğunun

¹⁸⁶ BCA., 30-10-0-0/7-42-21.

¹⁸⁷ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 19.

¹⁸⁸ Ercan Çelebi, “Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerini”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. V/12 (Bahar 2006), s. 39.

belli olması gerekmektedir. Ancak fuzuli işgal ifadesinde büyük bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik büyük bir bocalamanın göstergesiydi. Kimileri açgözlü bazı insanların ihtiyaçları olmadığı halde evlere yerleşmesini, kimileri ise kanuna aykırı olarak yapılan her türlü işgali “fuzuli işgal” olarak tanımlıyordu¹⁸⁹.

İşkân tarihçesi’nde art arda gelen olaylar yüzünden mülkleri harap olan vatandaşların Türk ordusu ile birlikte Akdeniz’e doğru yürüdükleri ve tahribattan korunmuş yerlere iltica ettikleri yazmaktadır¹⁹⁰. Anadolu,’nun içlerinden başta İzmir olmak üzere, sahil şeridine doğru hızla göç eden bu kişiler Rumlardan geriye kalan evlere yerleşmişlerdir. İzmir’de özellikle Karşıyaka’da çok sayıda fuzuli şağil bulunmaktadır¹⁹¹.

Emval-i metrukeye ait evleri işgal eden bazı kişiler, bu evleri kiraya vererek gelir elde etmiştir. Evlerin bu şekilde kiraya verilmiş olması, ihtiyaçtan işgal edilmediğinin kanıtı niteliğindedir. Birden fazla ev işgal eden kişi sayısı da oldukça fazladır. Bir insanın birden fazla eve ihtiyacı olamayacağına göre, ihtiyacı olmadığı halde ev işgal eden kişiler fuzuli işgalin güzel bir örneğini oluşturmuştur¹⁹².

Savaştan yeni çıkmış bir ülkede kimin ihtiyaca göre, kimin aç gözlülükten evlere yerleştiğini tespit etmek son derece güçtür. Savaşın etkilerinin en fazla hissedildiği şehirlerin başında gelen İzmir’de bu sorun her geçen gün daha da büyümektedir. İzmir gazetelerinde fuzuli işgale dair çeşitli fikirler dile getirilmiştir. Ahenk gazetesinde 17 Ağustos 1923 tarihinde yayımlanan M. N. imzalı bir yazıda “Şimdi fuzuli işgaller diye vasfettiğimiz şeyin derecesi nedir. Ne biçimde, kimler ve ne halde bulunanlar tarafından vukubulan işgallere fuzuli işgal namı vererek muamele ifa edeceğiz... İşte bizce evveleminde hal ve tespiti icat eden şey budur” denilerek fuzuli işgallerle ilgili öncelikle evlerin ihtiyaca göre mi yoksa keyfi nedenlerle mi işgal edildiğine bakılmasına vurgu yapılmıştır. İzmirliilerin yukarı mahallelerde harap kümeslere benzeyen kerpiçten yapılan evlere yerleşmelerinin fuzuli bir işgal olmayacağı belirtilmiştir. İzmir’de yaşayan fakir insanlar köşk ve yalılara yerleşmek yerine başlarını sokacak bir yer bulduklarında oraya yerleşmişlerdir. Bu insanların yapmış olduğu eylemin fuzuli bir işgal olamayacağı söylenmiştir. Savaştan mağdur olan

¹⁸⁹ Kemal Arı, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emvâl-i Metruke” ve “Fuzuli İşgal” Sorunu”, s. 698; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 43.

¹⁹⁰ **İşkân Tarihçesi**, s. 12.

¹⁹¹ **Anadolu**, 19 Kanunuevvel 1927.

¹⁹² Onur Yıldırım, **a.g.e.**, s. 209.

ailelerin, felaketlerin faili olan kişilerden boşalan evlere oturma hakkına sahip olduğu dile getirilmektedir. Bu gibi insanların evlere zevk ve saltanat için değil, ihtiyaç sebebiyle girdikleri vurgulanmaktadır. Söz konusu yazıda özetle fuzuli işgallerin İzmirli tarafından yapılmadığı, yapılan işgallerin fuzuli değil ihtiyaçtan kaynaklı olduğu söylenmiştir. Yetkili makamlara yönelik “İzmir’deki boş hanelere yerleşmiş bütün kardaşların vaziyetlerini iyice tetkik eder ve onlardan hangilerinin fuzuli işgal addolunması lazım geleceğini iyice tayin ve tespit eder ve ondan sonra icraata başlar” temennisi iletilmiştir¹⁹³.

30 Ağustos 1923 tarihli Ahenk gazetesinde “İzmir’deki terk edilmiş malların bazılarının, aslen İzmirli ve mesken ve akar veya iktidar sahibi insanlar tarafından fuzulen işgal edildiğini ve bunların, ailenin her üyesi için birer eve el koyduklarını” yazmaktadır. Hükümet sorunla ilgilenmiş ve işgal süreleri için toplu kira istemiştir. Alınan bütün önlemlere rağmen İzmir’deki genel durum her geçen gün daha da kötüleşmiştir. Şehir kanunsuz iskânın popüler bir merkezi haline gelmiştir¹⁹⁴.

Emval-i metruke evlerine yerleşen kişilerin kimler olduğu, bu yerleşimlerin ihtiyaçtan mı kaynaklandığı yoksa fuzuli bir işgal mi olduğu konusunda en önemli ipucudur. Türk İli gazetesinin muharriri emval-i metrukenin fazla olduğu iki mahallede incelemeler yapmıştır. Yapmış olduğu incelemeler sonucunda emvali metrukeye yerleşen kişilerin on üçünün mebus olduğunu tespit etmiştir. Evlere yerleşen bu mebusların hükümetten yıllık üç-dört bin lira tahsisat aldığı vurgulanmıştır. Yirmi iki eve hükümette nüfuz sahibi olan Anadolu kökenli kişiler iskân edilmiştir. On bir eve hiçbir hakları olmadığı halde kendilerine muhacir süsü veren kişiler iskân edilmiştir. Kırk dört evi İzmir’de görev yapan memurlar işgal etmiştir. Yirmi yeni haneye harikzedeganlar yerleştirilmiştir. On dört hane harikzedeganlığı şüpheli kişilere verilmiştir. Dokuz hane, valiye veya komutanlara yakın olan kişilere verilmiştir. Dört hane komutanlar tarafından işgal edilmiştir¹⁹⁵.

Türk İli muharririnin İzmir’de inceleme yaptığı iki mahallede mübadillerin iskân edildiği hane sayısı elli iki olmuştur. Sadece iki mahallede yapılan bu incelemeler, şehirdeki genel durum hakkında ipucu vermektedir. Görüldüğü gibi

¹⁹³ **Ahenk** 17 Ağustos 1339, Zeki Arıkan, **İzmir Basımından Seçmeler (1923-1938)**, C. II/1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2003, s. 30-31.

¹⁹⁴ Onur Yıldırım, **a.g.e.**, s. 208.

¹⁹⁵ **Türk İli**, 21 Kanunuevvel 1340; Zeki Arıkan, **İzmir Basın Tarihinden Seçmeler**, C. II/2, s. 147.

emval-i metruke hanelerine sadece ihtiyaç sahibi olan mübadil ve harikzedeganlar yerleştirilmemiştir. Hiçbir hakkı olmayan bazı kişiler de bir şekilde emval-i metrukeden ev alabilmiştir. Fuzuli işgal kavramının doğmasında hak sahibi olmayan kişilerin ev alması başat bir faktördür.

Fuzuli işgallerin önüne geçebilmek için boş binaların bekçiler tarafından korunması gündeme geldi¹⁹⁶. Böylece henüz işgal edilmemiş evlerin boş olarak korunabilmesi hedefleniyordu. Sadece işgal edilmeyen evleri korumak yeterli bir tedbir değildi. İşgale uğramış evlerin, ihtiyaç sahiplerine dağıtılması için çeşitli adımlar atıldı. İskân müdüriyeti mülteci, harikzede ve mübadillerin fuzuli işgali altında bulunan yerlerin tahliye edilmesine karar verdi. Ancak bazı kişiler resmi tebligatlara rağmen sudan bahaneler öne sürerek işgal ettikleri binalardan çıkmamıştır. Bu gibi durumlarda polis marifetiyle binalar boşaltılarak hak sahiplerine verilmiştir. Memurlar tarafından işgal edilen binalar için vergi değerinin altı katı kadar kira bedeli belirlenmiştir¹⁹⁷.

Fuzuli işgale uğrayan evler mübadillere verildiğinde, mübadillerin bu evlere hemen yerleşmesi mümkün olmamıştır. Fuzuli şagiller evi boşaltmamak için çeşitli aldatmacalara başvurmuştur. Bu aldatmacalardan birisi Anadolu gazetesinde şu sözlerle açıklanmıştır¹⁹⁸:

“Bir hanedeki fuzuli şagile tahliye kararı tebliğ ediliyor “Bir hafta zarfında haneyi tahliye edeceksiniz” diye kendisine iskân komisyonu kararı gösteriliyor ve tebliğ ettiğine dair kendisinden imza alınıyor, vaziyet; son derecede ise ve şagilin her halde haneden çıkmaktan başka yapacak hiçbir çaresi yoksa bakınız ne oluyor?”

Fuzuli şagil; başka bir şahsı buluyor, emval-i metrukeden olan ve senelerden beri taht-ı işgalinde bulundurduğu haneyi bir bedel mukabilinde veya ahbaplık hatırı için o bulduğu şahsa devrediyor.”

Halil Demir isimli mübadilin başından geçenler fuzuli işgallerin olumsuzluklarını gözler önüne sermektedir. Halil Efendi, mübadil olmasına rağmen bir evde iskân edilememiştir. Tepecik’te Yavru Sokağı’nda bulunan 2 numaralı evin fuzuli şekilde işgal edildiğinin anlaşılması üzerine bu ev Halil Efendi’ye verilmiştir.

¹⁹⁶ İskân Tarihçesi, s. 22.

¹⁹⁷ Nedim İpek, a.g.e., s. 93-94.

¹⁹⁸ Anadolu, 21 Teşrinisani 1928 [1927].

Ancak fuzuli şagil evi tahliye etmemek için bir tahsis kararı göstermiştir. Göstermiş olduğu tahsis kararının sahte olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Halil Efendi Vali Muavinliğine başvuruda bulunarak, tahsis kararının sahteliği ortaya çıktığı için evin bir an önce kendisine verilmesini talep etti. Vali Muavinliği sahtekarlık hakkındaki tahkikat tamamlanana kadar ev için bir işlem yapılmaması gerektiğini söylemiştir. Halil Efendi son çare olarak Vali Kazım Paşa'ya müracaat etmiştir. Kazım Paşa, tahkikat sonuçlanana kadar fuzuli şagilin evden çıkarılmasına karşı çıkan Vali Muavinine iki maddelik bir tebligatta bulunmuştur. İlk maddede sahtekarlık yapanların soruşturulup cezalandırılması, ikinci maddede evin bir an önce tahliye edilerek hak sahibi mübadile tahsis edilmesi istenmektedir. Mübadilin sorununu çözmek için doğrudan valiye başvurmuş olması vali muavininin hiddetlenmesine neden olmuştur. Vali Muavin Saip Bey, Halil Efendi'ye "Bu ne" diye bağırarak "Ne sıfatla gittin Paşa'ya? Benden şikayete mi?" dedi. Mübadil Halil Efendi hakkını bir an önce almak için müracaatta bulunduğunu söyledi. Vali Muavini Saip Bey, daha fazla hiddetlenerek kendi verdiği karardan başka bir işlem yapılamayacağını söyleyerek Halil Efendi'yi yanından kovdu. Halil Efendi, uğradığı bu haksızlığa karşı vali ve mülkiye müfettişlerine şikayette bulunmuştur. Ayrıca Anadolu gazetesine de gelerek başından geçenleri anlatmıştır. Anadolu gazetesi yaşanan bu olayı "Hakkını İstedi Diye Bir Hak Sahibi Kovulur mu?" başlığıyla okurlarına duyurdu ve Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın dikkatine sundu¹⁹⁹. Olayın basına yansımaları üzerine Vali Kazım Paşa tahkikatın artık Mülkiye Müfettişlerinde olduğunu söyledi. Yaşanan olay üzerine Vali Muavini hem mülkiye müfettişlerine hem de Vali Kazım Paşa'ya izahat vermiştir²⁰⁰. Halil Demir isimli mübadilin hak arama mücadelesi İzmir'de mübadillerin yaşadığı sorunların şehrin valisi tarafından yakından takip edildiğini göstermektedir. Halil Demir'in başından geçen olay bireysel bir mesele değildir. O dönemde iskân dairelerinde görev yapan memurların halka kötü davrandığı söylentileri kulaktan kulağa yayılıyordu. Bu durum İskân Dairesi'ne yönelik eleştirilen artmasına neden oluyordu²⁰¹.

1929 yılının Kasım ayında fuzuli işgale dair önemli bir karar alındı. Tedeyyün kanunu gereğince İzmir'deki metruk malların şagillerine temlik olunmasını kararlaştırıldı. Memurların, askerlerin ve milletin diğer fertlerinin işgal ettikleri evler

¹⁹⁹ **Anadolu**, 11 Haziran 1929.

²⁰⁰ **Anadolu**, 12 Haziran 1929.

²⁰¹ **Ahenk**, 13 Temmuz 1929.

yirmi senede ödenmesi suretiyle şagillerine temlik edildi. Böylece fuzuli işgal sorununa çözüm üretilmiş oldu. Anadolu gazetesi bu çözümden oldukça memnun gözükmemektedir²⁰²: “Maliye vekaletini bu isabetli kararından dolayı bilhassa tebrik ederiz. Milli servet hakikaten heder olmaktan kurtarılıyor. Evlerde oturanlar evleri temellük ettikten sonra tamir yapacaklar, onları yıkılmaktan kurtaracaklardır. Bundan hem memleketin, hem hazinenin ve hem de millet efradının müstefit olacağına hiç şüphe yoktur.”

Memur ve askerlerin işgali altında bulunan evlerin nasıl temlik edileceği belirsizdi. Bundan dolayı İzmir Metruk Mallar İdaresi Maliye Vekaleti’nden talimat istemiştir. Böylece söz konusu evlerin müzayede ile mi, yoksa takdir kıymeti ile mi verileceği belirlenmeye çalışılmıştır. Şagillerin çoğu evlerin takdir kıymeti ile temlik edilmesini istemiştir. Çünkü müzayede yapıldığı takdirde şagillerin bu evleri alabilmesi pek mümkün görülmemektedir²⁰³.

2.6. İskân Meselesi

2.6.1. Mübadelenin İlk Günleri

Mübadelenin fiili olarak başladığı 1923 yılının Ekim ayında, gelecek mübadillerin iskân edilebilecekleri hane sayısını gösteren çeşitli raporlar hazırlanmıştır. 8 Teşrinievvel 1339 (8 Ekim 1923) tarihli bir cetvelde İzmir’de 20019 hanenin iskâna müsait olduğu belirtilmiştir. Söz konusu cetvelde bazı bölgelerden edinilen bilgilerin eksik olduğu ve bazı bölgelerden ise henüz cevap gelmediği belirtilmiştir. Cetvelde kazalardaki hanelerin durumları ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre Çeşme’de 3360, Seferihisar’da 422, Nif’te 100, Tire’de 700, Bergama’da 4.449, Kuşadası’nda 1.690, Ödemiş’te 517, Foça’da 2871, Karaburun’da 800, Menemen’de 750, Urla’da 1150, Bayındır’da 1222, Merkez kazasında 2100 adet iskâna müsait hane bulunmaktadır²⁰⁴. Hazırlanan bu cetvele göre, İzmir’de mübadillere verilebilecek çok sayıda hane olduğu görülmektedir. Ancak bu hanelerin büyük bir kısmı kullanılamayacak durumda olduğu veya ilgisiz kişiler tarafından işgal edilmiş olduğu için mübadillerin bunları kullanması mümkün değildi. Bundan dolayı iskân işlerinde

²⁰² Anadolu, 8 Teşrinisani 1929.

²⁰³ Anadolu, 18 Teşrinisani 1929.

²⁰⁴ BCA., 30-10-0/123-873-18; Ali Cengizkan, a.g.e., s. 109.

istatistik verileri üzerinden planlama yapmak sağlıklı sonuç elde edilememesine neden olmuştur.

1923 yılının son aylarında İzmir'e akın akın mübadiller gelmeye başlamıştır. Hükümetin izlemiş olduğu iskân siyasetinin temelinde mübadillerin sahip oldukları mesleklerini devam ettirebilmeleri amaçlanıyordu. Böylece gelen mübadillerin hızlı bir şekilde üretici konuma gelmesi ve devlete yardımcı bireyler olmaları hedefleniyordu. Bu durum doğru bir iskân politikasıyla mümkün olabilirdi. Tütüncü mübadiller tütün yetiştirebilecekleri bölgelere, zeytinci mübadiller zeytin yetiştirebilecekleri bir bölgeye yerleştirilmeliydi. Bu yapıldığı zaman mübadillerin Yunanistan'da edindikleri mesleklerini Türkiye'de sürdürebileceklerdi. Böylece hem topluma daha hızlı bir şekilde uyum sağlayabilecekler hem de üretici konuma gelebileceklerdi²⁰⁵.

1924 yılının Ocak ayına gelindiğinde İzmir'e mübadeleye tabi 11552, mübadeleye tabi olmayan 623 kişi gelmiştir²⁰⁶. Şubat ayında 5427 göçmenin daha gelmesiyle birlikte, İzmir'e gelen kişi sayısı 17.603'e yükselmiştir²⁰⁷. Bu rakam her geçen gün daha da artmaya devam etmiştir. Mübadillerin İzmir'e gelmeye başlamasının ardından vakit kaybedilmeden gelen kişilere hane tevzi edilmeye başlanmıştır. Hane tevzi göreviyle uğraşan komisyon sık sık toplantı yaparak, gelen kişilere ev dağıtmıştır²⁰⁸. Ancak mevcut ev sayısının ihtiyacı karşılamaması ve fuzuli işgal sorunu nedeniyle mübadillerin ihtiyaçlarını karşılamak mümkün olmamıştır. Bu nedenle yeni evler yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Seydiköy'de mübadil ve muhacirlerin ev ihtiyacını karşılamak için 140 ev yapılmaya başlanmıştır²⁰⁹.

Mübadillerin iskânı sürecinde Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin kurulması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Yunanistan'dan mübadillerin gelmeye başlamasıyla eş zamanlı olarak 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kuruldu²¹⁰. Vekaletin kurulmasıyla birlikte iskân işleri daha sistematik hale gelmiştir. Vekalet kurulduktan sonra işe alınan iskân memurlarının önemli bir bölümü askerlerden oluşuyordu. Bu kişiler Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle emekliye

²⁰⁵ Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 115-116.

²⁰⁶ **BCA.**, 30-10-0/123-873-18; Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 110.

²⁰⁷ **BCA.**, 272-0-0-11/17.78.4; Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 113.

²⁰⁸ **Anadolu**, 23 Temmuz 1340.

²⁰⁹ **Anadolu**, 25 Teşrinievvel 1925.

²¹⁰ **İskân Tarihçesi**, s. 13; Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)**, Hiperyayın, İstanbul, 2019, s. 62.

ayrılmış kimselerdi. Askerler genel yapıları itibariyle sert karakterli kişiler olduğu için iskân işlerinde emekli askerlerin bulunması yeni sorunlara neden olmuştur²¹¹. Askeri kökenli kişilerin iskân işleri ile uğraşmasına somut örneklerden birisi İzmir’de yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı’nda Sarıkamış’ta Ruslara esir düşen İhsan Paşa, 18 Kasım 1923 tarihinde İzmir İmar ve İskân Mıntıkası müdürlüğüne atandı. Şubat 1924 tarihinde iskân müfettişliğine tayin edilinceye kadar bu görevini sürdürdü²¹². Görevi sırasında bazı eleştirilere maruz kalmıştır. İhsan Paşa “İzmir hükümet makinesinin küçük bir çarkını teşkil eden imar ve iskân işlerini döndüremeyen” bir kişi olarak tanımlanmıştır²¹³. İhsan Paşa’nın İmar ve İskân müdürlüğü tartışmalı olsa da daha üst bir göreve atanarak İzmir valisi olmuştur. 1924 yılının Temmuz ayından itibaren İzmir valisi olarak görev yapmaya başladı²¹⁴. Böylece İzmir’in vekil valilerce yönetildiği altı aylık dönem İhsan Paşa’nın İzmir valiliğine atanmasıyla son buldu. İhsan Paşa askeri kökenden gelerek önce iskân işlerinde daha sonra ise vali olarak bütün İzmir’de bir numaralı idareci konumuna geldi. İhsan Paşa’nın vali olarak görev yaptığı dönemde İzmir ve çevresinin imar işleri yine asker kökenli birisine emanet edildi. 30 Haziran 1924 tarihinde İzmir mıntıkası İmar ve İskân müdürlüğüne tekaüt Miralay Kazım Bey atandı²¹⁵. Ancak bu dönemde de iskân işleri istenildiği gibi gitmiyordu. İskân işlerinde aksaklıklar yaşanmasında, iskân işlerine bakan kişilerin asker kökenli olması etkili olmuştur.

İzmir’deki iskân işleri ile ilgili çeşitli eleştiriler yapılmıştır. “Mübadiller iskân edilemiyor!”, “Mübadiller sokaklarda perişanlar!”, “Hükümet mübadillere bakmıyor!”, “Emir var. Kanun var. Neden mübadillere bakılmıyor!” sözleri sık sık duyulmuştur. Anadolu gazetesi bu söylemlerin haksız bir eleştiri olduğunu vurgulayarak, 1924 yılının Eylül ayında İzmir’de iskân edilmemiş mübadil aile sayısının 150 civarında olduğunu okurlarına duyurmuştur. Bu kişilerin iskân sürecinin kısa zamanda tamamlanacağı belirtilmiştir. İskân süreci ile ilgili şu değerlendirmeler yapılmıştır²¹⁶: “...bu yüz elli mübadil kardeşin iskânı şunu bunu kolundan tutup da

²¹¹ Cihan Özgün, “Bir Göçün Ardından: İstanbul’da Mübadil Olmak”, s. 48.

²¹² Mehmet Ali Keskin, **İzmir Valileri 1390-1989**, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1989, s. 92; Serap Tabak, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)**, Kömen Yayınları, Konya, 2016, s. 325-326; Melih Tinal, “İhsan Paşa”, **İzmir Ansiklopedisi**, C. Biyografi I, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2018, s. 319-320.

²¹³ **Sada-yı Hak**, 20 Ağustos 1340.

²¹⁴ **BCA.**, 30-18-1-1/10-33-18.

²¹⁵ **BCA.**, 30-11-1-0/6-18-19.

²¹⁶ **Anadolu**, 23 Eylül 1340.

sokağa fırlatmak, rahatsız ve rencide etmek suretiyle icra edilmeyecek, çünkü hükümet mübadilin de, gayri mübadilin de pederidir. Hukukun, haysiyet ve şerefın muhafızdır. Beyhude telaşa lüzum yoktur. Fuzuli yaygaralara da kulak asılmamasını ayrıca tavsiyeye lüzum görmekteyiz. Çünkü nasıl olsa yüz elli aileyi memnuniyetle iskân edebileceğiz.”

Kamuoyunda iskân işlerine dair yapılan yoğun eleştirilerin ardından Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti meclisteki muhaliflerin hedefi haline gelmişti. 19 Ekim 1924 tarihinde Menteşe Mebusu Hoca Esat Efendi, Türkiye’ye ne kadar muhacir geldiği, bunların ne kadarının iskân edildiği, yıkılan yerlerde yapılan tamiratın boyutunun ne olduğuna dair bir soru önergesi verdi. 23 Ekim 1924 tarihinde ise Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret Bey ve Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti’nin lağvedilmesine dair kanun teklifi sundu²¹⁷. Söz konusu soru önergesi ve kanun teklifi mecliste tartışmalı geçecek oturumlara neden oldu. Gerginliğin doruk noktasına ulaştığı meclis oturumlarının birisinde Mustafa Necati Bey; Mübadele, İmar ve İskân Vekili olarak görev yapmış olmasının etkisiyle tartışmalara dahil olmuştur. “Tasavvur eder misiniz efendiler, babasının mezarını bırakmış bütün asırlarca oturduğu bir yerden bir adam kalkar da hiç bilmediği mntıkaya gelir ve bütün saadete boğulur. Buna imkan var mı Beyler?” ve “Memleketinden ayrılan insanları öyle kolay kolay mesut etmek kolay mıdır?” sorularını sormuştur²¹⁸. Onun bu sorularında iskân işlerinde herkesi memnun etmenin mümkün olmadığı anlamı çıkmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’yı da rahatsız etmişti. Anadolu’da yaptığı ziyaretlerdeki izlenimlerinde iskân işlerinde yolunda gitmeyen uygulamalara bizzat tanık olan Mustafa Kemal Paşa; Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti’nin kaldırılarak iskân işleri için yeni bir yol izlenmesini istemiştir²¹⁹. Bütün bu tartışmaların ardından 11 Aralık 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti lağvedilmiştir²²⁰.

Türkiye’nin gündem maddesini Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti’nin faaliyetleri meşgul ederken, iskân işleri yavaş da olsa devam ediyordu. Vekaletin lağvının ardından iskân işleri Dahiliye Vekaleti’ne devredildi. Bu vekaletle bağı olarak İskân Umum Müdürlüğü kuruldu. İskân Umum müdürü olarak Ömer Lütfü Bey görev

²¹⁷ Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti**, s. 295.

²¹⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 2, C: 10, İ: 2, s. 60.

²¹⁹ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s. 1140.

²²⁰ Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti**, s. 295.

yapmaya başladı²²¹. İskân Müdür-ü Umumiyesi Ömer Lütfü Bey, İzmir ve çevresindeki iskân işlerini yakından takip ediyordu. Sadece İzmir'in merkezindeki sorunları incelemekle yetinmiyor, diğer kazalara da giderek sorunları yerinden tespit ediyordu. İskân işlerinin en yoğun olduğu yerlerden olan Urla'ya giden Ömer Lütfü Bey bölgedeki sorunları yakından görmüştür. Tefviz işlemlerinin hızlı bir şekilde tamamlanması için çaba göstermiştir²²². İlerleyen günlerde Anadolu Ajansı muhabirine iskân işleriyle ilgili demeç veren Ömer Lütfü Bey "İzmir'deki tefviz komisyonu daima görevdedir" sözleriyle İzmir'de iskân işlerinin yolunda gittiğini vurgulamıştır²²³.

İskân işlerinin çözüme kavuşturulması için yoğun çaba harcanmasına rağmen, her geçen gün sorunun boyutu daha da büyüyordu. İskân edilememiş aileler ve iskân edildikleri bölgeden memnun olmayan kişiler bulunuyordu. İskân işlerindeki aksaklıkları teftiş etmekle görevli bir müfettiş "İzmir'deki iskân muamelatı çok karışık ve perişan bir haldedir" demiştir. Bir müfettişin ağzından çıkan bu ifade tefviz işlerinin istenildiği gibi gitmediğini göstermektedir. 1925 yılında bin üç yüz küsür tefviz dosyasının çok az bir kısmı tamamlanabilmişti. Acil tedbirler alınarak bu durum düzeltilmeye çalışılmıştır²²⁴.

Anadolu gazetesinin iskân işlerinin kısa bir zamanda biteceği ön görüşü gerçekleşmedi. Aksine, ilerleyen günlerde Anadolu gazetesi iskân edilemeyen mübadillerin şikayetlerine gazete sütunlarında yer vermeye başladı. Bu şikayetler arasında Eski Hanya Cemaat-i İslamiye Reisi ve eski Hanya Belediye Reisi Hüseyin Rahmi Bey'in mektubu dikkat çekmektedir. Hüseyin Rahmi Bey, bu mektubu Ahenk gazetesinde iskân işlerinin tamamlandığına dair haberlerin çıkması üzerine yazmıştır. "Muhterem Ahenk gazetesi güya bütün mübadillerin iskân edildiğini, kimsenin açıkta kalmadığını ve binaenaleyh iskân dairesinin ilgası lazım geldiğini iki de bir de yazıyor" diyerek sözlerine başlamıştır. Mektubu yazmasındaki amacın münakaşaya girmek olmadığını, kendisi gibi bir çok mübadili ilgilendiren iskân meselesine dair düşüncelerini belirtmek olduğunu vurgulamıştır. Bütün mübadillerin iskân edildiği ve kimsenin açıkta kalmadığı iddiasının doğru olmadığını, Vali Kazım Paşa ve İskân müdürlüğüne atanan Salim Bey'in bütün iyi niyetine rağmen kendisinin iskân

²²¹ A.g.e., s. 305-306.

²²² Anadolu, 26 Temmuz 1341.

²²³ Anadolu, 14 Teşrinievvel 1925.

²²⁴ Anadolu, 6 Teşrinisani 1925.

edilemediğini söylemiştir. Üstelik iskân edilememesinin yanı sıra, Yunanistan'dan beraberinde getirdiği eşyaların on dokuz aydır gümrük ambarlarında çürüdüğünü belirtmiştir. Hanya'da binlerce lira değerinde mal ve mülk bıraktığını, İzmir'e geldiğinden beri ailesiyle birlikte iki odalı virane bir evde sefil bir hayat sürdüğünden yakınmıştır. “Evrakım muntazam iken ha bugün ha yarın denilerek iskânım henüz icra edilmedi. İskân dairesine uğramaktan, usandım, bıktım” sözleriyle iskân işlerindeki aksaklıklardan bıkmış olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca iskân işlerini sürekli olarak takip ettiği için ailesini geçindirecek bir işle uğraşmaya zamanı kalmadığını söylemiştir. Amacının hakkını almak olduğunu vurgulayarak mektubuna son vermiştir. Hüseyin Rahmi Bey'in bu mektubu İzmir'deki mübadillerin yaşadığı sorunları göstermesi bakımından oldukça önemlidir²²⁵.

Hüseyin Rahmi Bey'in mektubu yayımlandıktan bir gün sonra, 16 Aralık 1925 günü Anadolu gazetesi iskân işlerinde halk ne düşünüyor sorusuna cevap bulabilmek için bir anket başlatmıştır. “Yirmi aydan beri memlekette bir çok gürültü, şikayet ve dedikodu mevcut olup iskân işleri hakkında bu günden itibaren bir anket açıyoruz. Bu hususta tefrik ettiğimiz sütunlarda karilerimiz fikirlerini, maruz kaldığı müşkülâtı serbestçe serd edebileceklerdir.” sözleriyle anketin duyurusu yapılmıştır. Ayrıca yazılacak mektupların sade bir lisanla yazılması ve imzalı olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Mektupların açık bir dille yazılacak olması daha geniş kitlelere ulaşması bakımından önemlidir. İmzalı olma şartı ise mektubun içeriğinin doğru olduğunun bir göstergesidir²²⁶.

Mübadillerin Anadolu gazetesine gönderdiği mektuplarda iskân işlerinde pek çok aksaklık olduğu belirtilmektedir. Özellikle Ahenk (Yanık Yurt) gazetesine verilen yanıtlar ön plandadır. Mübadiller iskân işleri tamamlandı söyleminden rahatsız gözükmektedir. Türkiye'de yeni hayat kurma mücadelesi veren kişiler kendilerinden örnekler vererek İskân süreci bitmemiş mübadiller olduğunu vurgulamaktadır. Tefviz işlemlerinin tamamlanabilmesi için yeni tefviz komisyonları kurulması talep edilmektedir. Bir mektupta geçen “...binaenaleyh arz olunan müddet zarfında mevcut evrak tefviz mümkün değilse iskân komisyonunun ibkası lazımdır” sözü mübadillerin iskân komisyonunun iskân işlerini tamamlayabileceğinden endişe duyduğunu göstermektedir. Mektuplarda Yunanlı emlaki meselesine şu sözlerle değinilmiştir:

²²⁵ Anadolu, 15 Kanunuevvel 1925.

²²⁶ Anadolu, 16 Aralık 1925.

“...bir çok muhacirler henüz iskân edilmediği gibi bazı edilenlerin de haneleri Yunanlı çıkıyor ve bittabi emlak-ı milliye buna vaz’-ı yed edecektir. İskân edilen muhacirlerin vaziyeti ne olacaktır. Her halde diğer bir haneye nakil ettirmek lazım geliyor ki bu da iskân komisyonuna terettüp eden bir vazifedir.” Anadolu gazetesi köşelerini mübadil mektuplarına ayırarak, kamuoyunu iskân süreci hakkında birinci ağızdan bilgilendirmiştir²²⁷.

Vali Kazım Paşa iskân müdüriyetine iskân işlerine dair birkaç soru sormuştur. İskân müdürlüğü bu sorular üzerine kapsamlı bir rapor hazırlayarak valiye bilgi vermiştir. Söz konusu rapora göre İzmir’de 21500’ü yeni ve 30220’si balkan mübadili olmak üzere 51720 mübadil bulunmaktadır. Bu mübadiller İzmir vilayetinin çeşitli bölgelerinde 12113 hanede iskân edilmiştir. 17 nisan 1926 tarihine kadar iskân idaresine 1615 tefviz dosyası tevdi edilmiştir. Bu dosyalardan 479’u karara bağlanmıştır. Tefviz komisyonunca karara bağlanıp Dahiliye Vekaleti’ne dosyalardan 85 tanesi vekaletçe onaylanmıştır. Görüldüğü gibi karara bağlanmayı bekleyen çok sayıda tefviz dosyası bulunmaktadır²²⁸.

İskân işlerinin bir türlü düzelmemesi İzmir basınının gündem maddelerinden birisini oluşturuyordu. Anadolu gazetesinde yayımlanan “İzmir İşgal Vaziyeti Niçin Düzelmiyor” başlıklı yazıda iskân işlerindeki temel sorunlara değinilmiştir. Yazının içeriği “İzmir vaziyet-i iskâniyesinin bazı noktalarda şimdiye kadar düzelmemesine amel olan sebepleri birer birer neşrediyoruz, alakadarlardan bu hususta esaslı tedbirler ittihaz eylemelerini bekliyoruz.” sözleriyle başlığın hemen altında özetlenmiştir. “İzmir’in vaziyet-i iskâniyesinin bazı noktalarda böyle karışık bir vaziyette kalmasına sebep nedir? Neden istirdad-ı mesuttan beri emvali metruke hanelerindeki fuzuli şagillerin önü bir türlü alınamıyor ve neden daha uzun zaman keşmekeş içinde gideceği ap aşikar görülmekte olan vaziyet düzelmeyecek?” gibi sorulara cevap aranmıştır. Bu sorulara verilen cevapların yetkililerce dikkate alınması ümit edilmiştir. İskân işlerinin tamamlanmamış olmasının temel nedeninin fuzuli şagillerin evlerini boşaltmaması olarak açıklanmıştır. Zabıta kuvvetlerinin ilgisizliğinin fuzuli işgallerin devamlılığına hizmet ettiği vurgulanmıştır²²⁹.

²²⁷ Anadolu, 18 Aralık 1925.

²²⁸ Anadolu, 27 Nisan 1926.

²²⁹ Anadolu, 21 Teşrinisani 1928 [1927].

İzmir'deki iskân sorununa çözüm üretmek için İskân Müdür-ü Umumiyesi Hacı Mehmet Bey İzmir'e bir seyahat planlamıştır. Denizli Mebusu ve Anadolu gazetesinin sahibi Haydar Rüştü Bey, İskân müdürünün yapacağı ziyareti "Salim bir mecraya hala girememiş olan İzmir iskân vaziyetini ıslah etmek ve mahallinde bazı teftişat yapmak üzere İskân Müdür-ü Umumiyesi Hacı Mehmet Bey yakında İzmir'e bir seyahat icra edecektir." sözleriyle İzmirliyle duyurmuştur²³⁰. Hacı Mehmet Bey'in böyle bir seyahat planlaması bütün düzenlemelere rağmen İzmir'deki iskân işlerinin bir türlü çözülemediğini göstermektedir.

Hacı Mehmet Bey, İzmir'e yaptığı ziyaret sırasında gazeteciler kendisine sık sık sorular yöneltti. Sorulan sorular doğrudan İzmir ve çevresindeki iskân meselesiyle ilgiliydi. Bir gazeteci Hacı Mehmet Bey'e "İzmir'in vaziyet-i iskâniyesi hakkındaki teftişatınızdan nasıl bir netice elde ettiniz? İzmir iskân vaziyetini ne şekilde buluyorsunuz?" sorularını yöneltti. Hacı Mehmet Bey bu sorulara "İzmir'e ilk geldiğim zamanki beyanatımda söylemiştim. Karışık ve fena bir vaziyette idi. İzmir'e Ankara'dan birçok muktedir, çalışkan ve iyi arkadaşlar getirdim. Halkın işlerinin bitirilmesi için canla, başla çalışılıyor. Eski şikayetlerin ardı kesilmiştir." yanıtını vermiştir. Bunun ardından yoğun mesailer sayesinde şikayetleri ortadan kaldıracaklarını vurgulamış ve yakın bir zamanda İzmir'deki iskân işlerinin tamamen sona ereceğini ve elde edilecek sonuçtan hak sahiplerinin tatmin olacağını dile getirmiştir²³¹.

2.6.2. Çözüm Arayışları: Temlik, Teffiz ve Tahsis İşlemleri

1928 yılının son günlerine gelindiğinde mübadillerin sorunları sona ermiş değildi. Temlik ve teffiz işlemleri bütün hızıyla devam ediyordu. İskân meselesinin bir an önce çözüme kavuşturulması için atılacak adımların belirlenmesi için bir toplantı düzenlendi. Toplantıya mülkiye müfettişi, vali muavini, iskân müdürü, tapu müdürü, emval-i metruke müdürü katıldı. Toplantı sonunda iskân işlerinin hızlı bir şekilde bitirilmesi için çeşitli kararlar alındı. Bu kararlara göre tetkik komisyonunun sayısı ikiden dörde yükseltildi. Tapu, iskân ve emval-i metruke memurlarından en muktedir

²³⁰ **Anadolu**, 2 Şubat 1928.

²³¹ **Anadolu**, 9 Nisan 1928.

olanların tetkik komisyonlarında çalıştırılması kararlaştırıldı. Böylece uzun yıllardır artan dosya sayısının hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulması hedeflendi²³².

İskân işlerinde atılacak adımların ele alındığı toplantının ardından İzmir kamuoyunda iskân işlerinin bir an önce çözümlenmesine dair beklenti arttı. Ancak memur yetersizliğinden dolayı işler istenildiği gibi gitmiyordu. Sabahları işlerini halletmek için yetkili kurumlara giden yüzlerce kişi birbirlerini itekleyerek sıra oluşturmaya çalışıyordu²³³. Ahenk gazetesinin yazarı A. Kami hükümetin yoğun çabasına rağmen iskân işlerinin bir türlü bitirilemiyor olmasını memurların işlerini iyi yapmamasına bağlamıştır. “Paşa hazretleri bu mühim konunun vicdani sorumluluğu altında kalmak istemezseniz mevcut iskân makinasını temelinden yıkınız ve iş görececek bir hale koyunuz. Emin olunuz ki mübadil ve muhacirler heykelinizi yaparlar” sözleriyle şehrin en yüksek idari amiri olan Kazım Paşa’ya seslenmiştir²³⁴.

Mübadillerin iskân ve teffiz işlemleri için yapacağı müracaatlar 1928 yılının sonunda bitecekti. Ancak pek çok mübadil ne yapacaklarını bilmedikleri için gerekli işlemleri yapmış durumda değildi. Temlik kanununun yürürlüğe girdiği 1 Temmuz tarihinden yaklaşık 3 ay sonra talimatname hazırlanmıştı. Bu gecikme mübadillerin başvuru işlemlerini öğrenip gerekli adımları atmasında engel oluşturdu. Mübadiller Eylül ayının son günlerinde ancak yapmaları gereken işlemleri öğrendiler. Bunun ardından başvuru için sadece üç ayları kalmış oldu. Başvuru sürecinin darlığından dolayı kamuoyunda iskân ve teffiz işlemlerinin başvuru sürecinin uzatılmasına dair bir beklenti oluşmuştu²³⁵.

Tevzii Arazi Heyeti mübadillerin iskân edileceği bölgelerle ilgili araştırmalar yapmıştır. Pınarbaşı köyü civarındaki ilk incelemelerde mübadil ve muhacirlere tevzi edilecek bir dönüm bile arazi, bağ ve bahçenin bulunmadığı sanılmıştır. Ancak kısa bir zaman içinde bunun bir yanılgı olduğu anlaşılmış ve Pınarbaşı’nın iskân için oldukça uygun bir merkez olduğu anlaşılmıştır. Böylece henüz hiçbir şey alamamış mübadil ve muhacirleri tatmin edecek boyutta bir arazi ortaya çıkmıştır. Bu arazi 400

²³² Anadolu, 4 Kanunuevvel 1928.

²³³ Hizmet, 1 İkinci Kanun 1929.

²³⁴ Ahenk, 7 Şubat 1929.

²³⁵ Anadolu, 21 Kanunuevvel 1928.

dönümden oluşmakta ve arazi içerisinde tarlalar, bahçeler, bağ ve nar bahçeleri bulunmaktadır²³⁶.

Anadolu gazetesi 3 Ocak 1929 tarihli nüshasında vilayet genelinde 4200 mübadil dosyası olduğunu okurlarına duyurmuştur. Mübadelenin başladığı 1923 yılından 1929 yılına kadar geçen sürede 400 mübadilin dosyası sonuçlandırılmıştır. Geriye kalan 3800 mübadilin dosyası ise İzmir vilayetinde görev yapan iskân memurlarının önünde beklemekteydi. Bu altı yıllık dönemde İstanbul'daki mübadil dosyası 800 adet iken, İzmir'de 4200 tane olması İzmirdeki iskân işlerinin ülkenin diğer bölgeleriyle kıyaslanamayacak kadar yoğun olduğunu göstermektedir. İlgili kanun gereği 1929 yılının Temmuz ayına kadar bütün mübadil dosyalarının sonuçlandırılması gerekiyordu. Basit bir hesaplamayla İzmir'de bekleyen 3800 mübadil dosyasının sonuçlandırılması için günde en az 20 dosyanın tamamlanması gerekiyordu. Günde bir dosyayı bile zorluklarla çıkartan bir dairenin bu kadar yoğun çalışma göstermesi mümkün gözüküyordu. Bundan dolayı Haziran ayına kadar İzmir'de iskân işlerinin bitmeyeceği tahmin ediliyordu. İskân dairesinin yoğun çalışma programına rağmen 1928 yılının son günlerinde on sekiz iskân memuru görevlerinden alınmıştır. Bu durum zaten yavaş çalışan iskân dairesini, daha da yavaş çalışır bir kurum haline getirecektir²³⁷.

İzmir'de iskân işlerinin yavaş ilerlemesinin nedenlerinden birisi iskân memurlarının işlerini ağır bir şekilde yapmalarıdır. İskân memurları, iskân işleri tamamlandığı takdirde iskân dairesinin lağvedileceğini düşünmektedir. Bundan dolayı işleri ne kadar yavaş yaparlarsa, iskân dairesinin ömrünün o kadar uzun süreceğine ve işlerine daha uzun süre devam edebileceklerine dair bir anlayış oluşmuştur. Ancak bu durumun yol açtığı yavaşlık İzmir'deki iskân dosyalarının aksamasına neden olmuştur. Dahiliye vekaleti iskân işleri bitse bile iskân dairelerinin lağvedilmeyeceğine dair bir yazı yayımlamıştır. Böylece iskân memurlarının işlerini daha hızlı bir şekilde yapmaları amaçlanmıştır²³⁸.

Hükümet tarafından emval-i metrukeden yirmi sene borçlanarak mal alan kişiler yasal boşluktan kaynaklanan bir sorunla karşılaştı. Yirmi senelik borç peşin olarak ödendiği takdirde yüzde altı oranında bir indirim yapılacağına dair Maliye

²³⁶ Anadolu, 21 Kanunuevvel 1928.

²³⁷ Anadolu, 3 Kanunusani 1929.

²³⁸ Anadolu, 23 Kanunusani 1929.

Vekaleti'nin emri bulunuyordu. Ancak kanunda sadece müzayede ile satın alınan emlak için iskonto yapılacağı yazdığı için mübadiller bu uygulamadan faydalanamadı²³⁹. Uygulamada farklılığa son vermek için mübadiller Maliye Vekaleti'ne şikayette bulundu. Bunun üzerine muhasebe müdürlüğü, mübadillerin iskonto hakkı ile ilgili olarak Metruk Mallar Müdürü ile görüşme yapmıştır. Yapılan görüşmenin ardından mübadillerin yüzde altılık iskonto hakkına sahip olduğu kararlaştırılmıştır²⁴⁰.

Temlik işlemleri sadece İzmir'in merkez kazasını ilgilendirmiyor, İzmir'in kazalarının çoğunda temlik işlemleri devam ediyordu. İzmir merkezdeki 4000 civarındaki mübadil dosyasının yanısıra İzmir kazalarında 3000 kadar mübadil dosyası bekliyordu. Kazalardaki durum merkezden çok daha kötüydü. Sadece 50 tanesinin işlemleri tamamlanabilmiştir. İzmir merkezdeki ve kazalardaki dosya durumu göz önünde bulundurulduğunda 1929 yılının Temmuz ayına kadar bütün mübadil dosyalarının çözüme kavuşturulması mümkün görülüyordu²⁴¹. Ancak temlik işlerinin bitirilmesi için İskân dairesi çeşitli tedbirler almaya devam etmiştir²⁴².

Temlik işlemlerinde olduğu gibi teffiz işlemleri de yavaş ilerlemiştir. Teffiz komisyonlarının bütün işlemlerini bitirdiği dosya sayısı 400'ün biraz üzerindedir. Anadolu gazetesi İzmir gibi bir şehirde rakamların bu kadar az olmasının eleştirilecek bir durum olduğunu yazmıştır. Teffiz komisyonunun daha faal olması ve daha fazla iş çıkarması temenni edilmiştir²⁴³.

İzmir İskân İdaresi teffiz işlemleri sırasında emvali menkuleden bazı malları değerinin çok altında verdiği için eleştirilere maruz kaldı. Kemer'de bulunan bir fabrikanın teffiz işlemleri büyük tartışmalara neden oldu. Tartışmaların temel nedeni değeri 100.000 lira olan bir fabrikanın 3.200 lira karşılığında bir mübadile verilmiş olmasıydı. Gerçek değeriyle teffiz değeri arasında uçurum denilebilecek farkın oluşmasındaki temel neden mübadile verilen yerin bedeli arsa olarak tespit edilmişti. Söz konusu yer arsa değil fabrikaydı. Metruk Mallar Müdürlüğü bölgede yaptığı incelemeler neticesinde mübadile verilen yerin fabrika olarak kullanılmaya elverişli olduğunu tespit etmiştir. Dahiliye Vekaleti bütün bu gelişmeler üzerine Vilayet

²³⁹ **Anadolu**, Anadolu 2 Kanunuevvel 1929.

²⁴⁰ **Anadolu**, 29 Kanunuevvel 1929.

²⁴¹ **Anadolu**, 31 Kanunusani 1929.

²⁴² **Anadolu**, 10 Haziran 1929.

²⁴³ **Anadolu**, 25 Kanunusani 1929.

makamından açıklama istemiştir²⁴⁴. Kemer'deki fabrika örneğinden görüleceği üzere, yerinde tespitlerin düzgün yapılmadığı durumlarda sorun çıkmaktadır.

İskân işlerinin 1929 yılının Temmuz ayına kadar tamamlanabilmesi için Dahiliye Vekaleti çeşitli tedbirler almıştır. Dahiliye Vekaleti özellikle teffiz işlerinin bir an önce sonuçlandırılmasına önem veriyordu. Bunun için bir tamim ve bir talimatname yayınlayarak teffiz işlerini hızlandırmak için çaba gösterdi. Söz konusu tamim ve talimatnameye göre teffiz işlerinin Mülkiye Müfettişlerine devredilmesi ön görülmüştü. Devir işlemleri için vakit kaybedilmeden hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Bütün dosyaların 1929 yılının Mart ayının sonuna kadar müfettişlere devredilmesi kararlaştırılmıştır. Mevcut mülkiye müfettişlerine yapılacak ilavelerle birlikte, müfettişlerinin sayısının yediye çıkarılması uygun görülmüştür. 7 müfettişin emrinde çalışacak 14 iskân memuru çalışacaktı. Her müfettiş iki iskân memurunu idare ederek yapacakları işleri onlara tarif edecektir. Bu faaliyetlerle teffiz dosyalarının hızlı bir şekilde sonuçlandırılması amaçlanmıştır. Her bir iskân memurunun günde bir dosya sonuçlandırmasıyla, günde 14 dosyanın tamamlanması hedeflenmiştir. Müfettişler emrine İzmir İskân Müdürlüğü memurlarından Muharrem, Yusuf, Rami, Şevki, Kâmil ve Sayit Fikri beyler verilmiştir. Teffiz kaleminde Cemal, Zıya ve İhsan beyler; teffizin temlik masasında Rüştü, Kemal, Fazıl ve Hidayet beyler; esas kaydı masasında Hakkı, Hüseyin Hilmi beyler; evrak kaleminde Cevat, Eşref, Kâmil ve Salim beyler; temlik masasında Abdullah, Bihter, Nuri, Ethem, Nurettin beyler; tahsis ve tahkik masasında Emin Hidayet, Sait Halim ve Hayrettin beyler; istatistik masasında cemal efendi; inşaat işlerinde Hüseyin Hüsnü ve Kazım beyler; müracaat kaleminde Nazmi ve Mehmet Ali beyler görev yapacaktır. İzmir'de yeniden yapılandırılan iskân müdüriyeti teşkilatında 37 memur oluşacak ve kurulan yeni ekip vakit kaybetmeden çalışmaya başlayacaktır²⁴⁵.

Vali Muavini ve İskân Müdürü memurların yeni teşkilatı ile bizzat ilgilenerek hazırlıklar yapmışlardır. Vali Muavinliği odası Mülkiye müfettişlerine tahsis edilmiştir. Böylece mülkiye müfettişlerine daha rahat bir çalışma ortamı sunulmuştur. Ayrıca mülkiye müfettişlerine tahsis edilen bu odanın önemli bir özelliği bulunmaktadır. Bu oda ile teffiz memurlarının görev yaptığı oda arasında sadece bir

²⁴⁴ **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1930.

²⁴⁵ **Anadolu**, 26 Mart 1929.

kapı vardır. Dolayısıyla mülkiye müfettişleri teffiz memurlarının çalışmalarını yakından takip edebilme imkanına sahip olacaktır²⁴⁶.

Teffiz memurlarının iskân işlerini hızlı bir şekilde tamamlayabilmek için yoğun bir şekilde çalıştığı dönemde dosyalardaki bazı aksaklıklar işlerin yavaşlamasına neden oluyordu. Dosyalarda bulunan bazı eksikler teffiz işlerinin aksatıyordu. Bu eksiklikleri gidermek için mübadillere tebligat yapılmak istendiğinde, adres değişikliğinden dolayı ilgili kişilere ulaşmak mümkün olmuyordu. Böyle durumlarda gazeteler vasıtasıyla dosyaların sahiplerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Örneğin 340, 398, 663, 708, 767, 769 numaralı teffiz dosyalarının tetkikatı bitmiş olmasına rağmen dosyalarda eksikler bulunmaktaydı. Bu dosyaların sahiplerine gazeteler aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmış ve dosya sahiplerinin İskân Müdürlüğü'ne müracaat etmesi istenmiştir²⁴⁷.

Anadolu gazetesinde üç yıldız imzasıyla yayımlanan İskân İşleri başlıklı yazıda Dahiliye vekaletinin aldığı son kararlar değerlendirilmiştir. İskân işlerinin hızlı bir şekilde bitirilecek olması ülkedeki ekonomik hayata büyük bir etki gösterecektir. İzmir'de yaşayan herkes Vekaletin aldığı yeni teşkilat kurma kararını şükran ve minnetle karşılamıştır. Ancak son teşkilat yapısının İzmir'deki iskân yarasına tam bir merhem olup olmayacağı belirsizdir. Anadolu gazetesindeki yazıda bu belirsizliğe vurgu yapılarak, Dahiliye Vekaleti'nin aldığı kararların çözüm üretmek için yeterli olup olmayacağı tartışılmaktadır. İzmir vilayeti genelinde 6.000 civarında İskân dairesine tevdi edilmiş dosya olduğu belirtilmiştir. Her memurun günde iki dosyayı tamamlayacağı var sayılarak yapılan basit bir matematik hesabıyla yirmi bir iskân memurunun tamamlayacağı dosya sayısı 3822 olacaktır. Üstelik bu rakama tatil günleri de dahil edilmiştir. Bu hesaplama açık bir şekilde İzmir'de iskân işlerinin belirlenen takvimde tamamlanamayacağını göstermektedir. Anadolu gazetesinde soruna çözüm olarak Dahiliye Vekaleti'nin hazırladığı son teşkilattaki memur sayısının iki katına çıkarılması teklifinde bulunulmuştur²⁴⁸.

İzmir'deki teffiz işlemlerini hızla tamamlanması gerekliliğinden dolayı Dahiliye Vekaleti şehre yeni memurlar tayin etmiştir. Çanakkale İskân memuru Saim, Bilecik İskân memuru Enver ve Antalya teffiz memuru Mazhar Beyler İzmir teffiz

²⁴⁶ **Anadolu**, 27 Mart 1929.

²⁴⁷ **Anadolu**, 11 Haziran 1929.

²⁴⁸ **Anadolu**, 28 Mart 1929.

memurluğuna tayin edilmiştir. İzmir’de görev yapacak memurların vakit kaybetmeden göreve başlayacağı duyurulmuřtur²⁴⁹. Ancak yapılan bu tayinler teffiz komisyonunun önündeki dosyaları hızlı bir şekilde tamamlanması için yeterli olmamıştır. Teffiz işleri için yeni memurlara ihtiyaç duyulmuřtur²⁵⁰. Ayrıca İşkân Müdürü Ahmet Münir Bey’in sağlık sorunları yüzünden teffiz komisyonunun toplantılarında aksaklıklar yařanmıřtır²⁵¹.

Dahiliye Vekaleti İzmir’de ki iskân sorununu çözmek için şehre yeni memur tayin etmekle yetinmemiştir. İzmir’deki yetkililere gönderilen bir talimatnamede 15 günde bir vekalet tespit cetvelleri gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu cetveller vilayet merkezindeki ve kazalardaki teffiz komisyonları ile ihzari komisyonların 15 günlük faaliyetleri hakkındaki bilgileri içerecektir. Bu sayede vekalet vilayet merkezi ve kazalardaki iskân işlerini yakından takip etme fırsatına sahip olmuřtur²⁵². Dahiliye Vekaleti’nin talimatnamesi İzmir’in kazalarını da ilgilendiriyordu. Talimatname’nin yayınlanmasının ardından kazalardaki iskân işleri daha sıkı kontrol edilmeye başlandı. Talimatnamenin kazalarda da uygulanmasına özen gösterildi. Bunun için teffiz memurları kazalara dağılarak faaliyet gösterdi. Örneğin İşkân Müdürlüğü Teffiz Amiri şükrü Bey Tire’ye giderek iskân işlerinin talimatname doğrultusunda yürütülmesini sađladı²⁵³.

İşkân işlerinin 1929 yılının Temmuz ayına kadar sonlandırılması için bütün hızıyla çalışmalar devam ettiği dönemde mülkiye müfettişlerinin Dahiliye Vekaleti’ne bir rapor göndererek İzmir’de iskân işlerinin tamamlanması için bir yıl daha süre talep ettiği iddia edilmiştir. Anadolu gazetesindeki habere göre raporda İzmir’deki iskân dosyalarının diğer şehirlerle kıyaslanamayacak kadar çok olduğu vurgulanmıştır. İşkân dosyalarının çokluğunun yanı sıra sonuçlandırılan bazı dosyalarda tespit edilen bazı pürüzler bir yıl daha süre istenmesinde etkili olmuştur. Mülkiye müfettişleri kendilerine bir yıllık süre verildiği takdirde hem çözümlenen hem de çözümlenmeyen dosyalar üzerinde titiz bir şekilde çalışmak istemektedir²⁵⁴. Anadolu gazetesindeki bu habere müfettişler hızlı bir şekilde cevap vermiştir. Müfettiş Talat Bey iskân

²⁴⁹ **Anadolu**, 5 Nisan 1929.

²⁵⁰ **Anadolu**, 22 Temmuz 1929.

²⁵¹ **Anadolu**, 20 Ağustos 1929.

²⁵² **Anadolu**, 23 Nisan 1929.

²⁵³ **Anadolu**, 6 Mayıs 1929.

²⁵⁴ **Anadolu**, 26 Nisan 1929.

dosyalarının çözülmesi için ek süre istendiğine dair iddiaları kabul etmemiştir²⁵⁵. Bu tartışmaların yaşandığı dönemde Mülkiye müfettişleri sonuçlandırdıkları dosyalarla ilgili olarak Dahiliye Vekaleti'ne bilgi vermiştir²⁵⁶. Müfettişlerin göreve başladığı ilk bir buçuk ayda iskân işlerinde gözle görülür bir artış olmuştur. Önceki dönemle kıyaslandığında işlerin iki kat daha hızlı ilerlediği görülmüştür²⁵⁷.

İzmir'de iskân işlerini hızlandırmak için görevli memurların sayısının artırıldığı dönemde son derece önemli bir istifa olayı yaşanmıştır. İskân Müdürlüğü Tahsis Masası Memurlarından Sait Halim Bey ile Teffiz işlerinde çalışan Nurettin Bey görevlerinden istifa etmiştir. Görevlerinden neden istifa ettiklerine dair elimizde net bir bilgi olmamakla birlikte, iskân işlerinin en yoğun döneminde yaşanan bu istifalar İzmir'deki iskân işlerinin istendiği şekilde yürümediğini göstermektedir²⁵⁸. İstifaların dışında İskân Müdüriyeti'ndeki bazı tayinler yaşanıyordu. Teffiz memurlarından Muharrem Bey, Ankara'ya tayin edilmiştir. Muharrem Bey'in Ankara Umum Müdürlüğü Mümeyyizliğine tayin edilmesi ile birlikte İzmir iskân dairesi kıymetli bir memurunu kaybetmiş oldu²⁵⁹.

Temmuz ayının sonuna gelindiğinde İzmir'deki iskân işleri tamamlanamamıştı. Bu durum İzmir'deki iskân işlerini yakından takip edenleri hiç şaşırtmamıştır. Öngörülen sürede işlerin bitmemesi üzerine iskân müfettişleri kazalardaki iskân işlerini bitirmeye öncelik vermiştir. Mülkiye müfettişi Feyzi Bey Ödemiş ve Bayındır, Müfettiş Faik Bey Urla ve Çeşme, Müfettiş Hakkı Haydar Bergama ve Foça kazalarının iskân işlerini tamamlama görevini üstlenmiştir. Bu müfettişler, görevli oldukları kazalara giderek görev yapmıştır. İzmir merkezde müfettiş Talat ve Kemal beylerin kalması kararlaştırılmıştır. Teffiz memurlarının üç tanesi İzmir'de kalırken, kalan memurlar kazalarda görev yapacak müfettişlerle birlikte hareket etmiştir²⁶⁰. Müfettişlerin görev bölgelerindeki işlerin Eylül ayının ortasına kadar tamamlanması öngörülmüştür²⁶¹. Kazalardaki iskân işleri hızlı bir şekilde tamamlandıktan sonra müfettişler ve teffiz memurları İzmir'e dönerek merkezdeki iskân işlerini bitirmek için çaba göstermesi kararlaştırılmıştı.

²⁵⁵ Anadolu, 1 Mayıs 1929.

²⁵⁶ Anadolu, 3 Mayıs 1929.

²⁵⁷ Anadolu, 11 Haziran 1929.

²⁵⁸ Anadolu, 2 Haziran 1929.

²⁵⁹ Anadolu, 25 Haziran 1929.

²⁶⁰ Anadolu, 1 Ağustos 1929.

²⁶¹ Anadolu, 18 Ağustos 1929.

Karaburun'da iskân işlerinin bittiğinin anlaşılması üzerine iskân memuru Hidayet Bey'e mektup yazılarak İzmir'e gelmesi istenmiştir²⁶².

Kazalardaki iskân işlerine öncelik verilmesiyle birlikte kazalarda görevlendirilen bazı memurlar istifa etmiştir. Bu istifaların sayısı oldukça fazladır. İstifaların en önemli nedeni kazalarda çalışmanın, merkezde çalışmaktan daha zorlu olmasıdır. Metruk Mallar Müdürlüğü'nde görev yapan otuz üç memurdan geriye sadece on beş memur kalmıştır. Bu istifalar Metruk Mallar Müdürlüğü'ndeki işlerin yarı hızına düşmesine neden olmuştur²⁶³.

İzmir'deki iskân işlerine dair Dahiliye Vekaleti'ne gönderilen bir istatistik şehirdeki durumu ortaya koymaktadır. Söz konusu istatistiklere göre Vilayet merkezinde 4072 teffiz dosyası vardır. İntaç edilen dosyaların sayısı 751, intaç-ı derdest olanların sayısı 104, henüz tetkik edilmemiş dosya sayısı ise 3217'dir. Borçlanma kanununa göre temlik muamelesi 19.000'in üzerindedir. Temlik dosyalarından tetkik ve intaç edilenlerin sayısı 1073'tür. Kemalpaşa kazasında 195 teffiz dosyasının 82'si, Ödemiş kazasında 175 teffiz dosyasının 125'i, Tire kazasında 106 teffiz dosyasının tamamı, Bayındır kazasında 60 teffiz dosyasının 50'si tetkik edilmemiştir²⁶⁴. Görüldüğü gibi hem şehir merkezinde hem de kazalarda teffiz işleri oldukça yavaş ilerlemektedir.

İzmir'deki iskân işlerini yakından görebilmek için İskân Umumi Müdürü Hacı Mehmet Bey Gülcemal vapuruyla 7 Eylül 1929 tarihinde İzmir'e gelmiştir. Vapurdan indikten sonra Vali Kazım Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı ve Polis Müdürlüğü'nü ziyaret etmiştir. Polis Müdürlüğü'nde bulunduğu sırada Anadolu gazetesinin bir muharriri Hacı Mehmet Bey'e seyahatinin nedeni ile ilgili sorular sormuştur. Hacı Mehmet Bey, iskân işlerinin mülkiye müfettişleri tarafından tetkik ve idare edildiğini söyleyerek teftiş amacıyla gelmediğini belirtmiştir. Hacı Mehmet Bey, yapmış olduğu ziyareti sıradan bir ziyaret olarak yansıtmış olsa da ilk olarak incelediği konu kamuoyunun gündemini meşgul eden bir mesele olmuştur. Ödemiş'te nüfuz sahibi bir kişinin aldığı çiftlik tartışma yaratmıştır. Üstelik bu nüfuz sahibi kişi Bursa ve Kuşadası'nda da ev ve bahçeler almıştır. Hacı Mehmet Bey Ödemiş'e giderek bu konu

²⁶² **Anadolu**, 21 Ağustos 1929.

²⁶³ **Anadolu**, 30 Ağustos 1929.

²⁶⁴ **Anadolu**, 13 Ağustos 1929.

hakkında yerinde gözlem yapmayı planlamıştır²⁶⁵. Ödemiş'te birkaç gün kalarak bölgedeki iskân işlerini teftiş etmiştir²⁶⁶. Ödemiş'in ardından Tire ve Torbalı'ya gitmiştir. Tire kazasında mübadillere tevzi edilen Mahmutlar çiftliği arazisinin bir kısmının yerli halka tevzi edilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun için vali Kazım Paşa ile birlikte tetkikat yapılarak gerekli adımların atılması sağlanmıştır²⁶⁷. Hacı Mehmet Bey İzmir'e döndüğünde Altındağ ve Bornova'da mübadillere verilen zeytin ağaçlarına dair şikayetleri incelemiş ve söz konusu ağaçların mübadillere verilmesi için yetkili makamlara emir vermiştir²⁶⁸.

Hacı Mehmet Bey'in İzmir ziyareti sırasında söylediği bazı sözler İzmir basınında tartışılmıştır. Orhan Rahmi kaleme aldığı yazısında Hacı Mehmet Bey'in "iskân işleri eskisi gibi değildir, yakında bitecektir" sözlerini eleştirmiştir. Aynı kişinin ağzından aynı sözleri bir buçuk sene öncesinde yine duyduğunu ancak iskân işlerinde geçen süreçte ilerleme olmadığı belirtmiştir. Çıkan kanun sayesinde iskân işlerinin yoluna gireceğini, eğer bu kanun çıkmasaydı on sene daha aynı sözleri duymak zorunda kalabileceklerini söylemiştir. Kanunun uygulanmasındaki en önemli engelin iskân dairesindeki aksaklıklar olduğunu dile getirmiştir. Yazısını şu sözlerle sonlandırmıştır: "Netice şudur: Mülkiye heyeti teftişiyesinden mesaisine zahir veya mesaisini ikmal edecek olan uzuvlar, istenildiği gibi çalışmıyorlar. Binlerce efradı millet, artık daire kapılarında koşmaktan usanmıştır. 6 seneden beri devam eden bu hale artık nihayet verilmelidir, biz gelecek sene haziranını da "Amenna ve saddakna!" diyerek kabul ediyoruz"²⁶⁹.

Teffiz işlerinin hedeflenen zamanda bitmemesi üzerine yeni bir tarih belirlendi. Hükümet teffiz işlerinin 1930 yılının Haziran ayının sonuna kadar bitirmeye karar verdi. Böylece Orhan Rahmi'nin "Amenna ve saddakna" diyerek kabul ettiği tarih iskân işlerinin tamamlanması için yeni hedef oldu. Bu hedefe ulaşabilmek için iskân dairelerinde görev yapan memurların teffiz işlerine öncelik vermesi kararlaştırıldı. Temlik ve iskân-ı adi işleri ikinci plana atıldı. Ancak iskân dairesindeki teffiz işlerinin hızı göz önünde bulundurulduğunda, İzmir'deki bütün teffiz dosyalarının yedi ay gibi kısa sürede bitmesi çok mümkün görülmemektedir²⁷⁰. Teffiz işlerinin Haziran ayında

²⁶⁵ Anadolu, 8 Eylül 1929.

²⁶⁶ Anadolu, 18 Eylül 1929.

²⁶⁷ Anadolu, 3 Teşrinievvel 1929.

²⁶⁸ Anadolu, 6 Teşrinievvel 1929.

²⁶⁹ Ahenk, 24 Eylül 1929.

²⁷⁰ Anadolu, 2 Kanunuevvel 1929.

bitip bitmeyeceğine dair İzmir basınında polemikler yaşanmıştır²⁷¹. Tefviz memurlarının işlerinin giderek arttığı günlerde İzmir İskân Müdürü, iskân memurlarından Cemal Bey'in sadece tefviz işlemleriyle ilgilenmesi istendi²⁷². Cemal Bey'in sadece tefviz işlemleriyle ilgilenmesi, işlerin daha hızlı ilerlemesini sağlayacaktı.

1930 yılının Haziran ayına kadar iskân işlerinin bitirilmesi için atılan adımlardan birisi kazalardaki iskân işlerine öncelik vermek olmuştur. Aslında buna benzer bir adım bir yıl önce yine atılmış, fakat iskân işlerini bitirmek mümkün olmamıştı. Yeni belirlenen hedefe göre 1930 yılının Nisan ayına kadar İzmir'in kazalarındaki iskân işlerinin bitirilmesi amaçlanmıştır. Bu gerçekleşikten sonra bütün memurların İzmir merkezde toplanması sağlanarak, şehir merkezindeki iskân sorununa çözüm üretmek hedeflenmiştir²⁷³.

Rum evlerinde oturan harikzedelerin durumu iskân işlerini zorlaştırmaktaydı. Usulüne uygun olarak Rum evlerinde yaşayan harikzedelerin evleri hakkında hiçbir işlem yapılmamıştır. Ancak Rum evlerine yerleştirildiğine dair elinde hiçbir belge bulunmayan kişilerin oturdukları evler mübadil ve muhacirlere tefviz edilmeye başlanmıştır. Böylece mübadil ve muhacirlerin iskân meselesine çözüm üretirken, harikzedeler için ise yeni bir sorun ortaya çıkmıştır²⁷⁴.

Musevilere kalan evlerin akıbeti ile ilgili belirsizlik vardı. Eşhası mütegayyibeden olan Musevilere ait emval-i metrukenin muhacirlere temlik edilip edilmeyeceğine dair tereddüt ediliyordu. İskân kanununda mütegayyip eşhas Rum ve Ermeni olarak sınırlandırılmadığı için bu belirsizlik ortadan kalktı. Musevilere ait emvali metrukenin muhacir ve harikzedelere temlik edilmesinin önü açılmış oldu²⁷⁵.

Ermenilerden kalan evlerin ve malların mübadil ve muhacirlere tefviz edilmesi için girişimlerde bulunulmuştur. Rumlardan kalan evlerin mübadillere dağıtılmasının ardından Ermeni emlakinin temlik suretiyle mübadillere dağıtılması için İzmir'de faaliyet gösteren bazı makamlar Dahiliye Vekaleti'ne başvuru hazırlığı yapmıştır²⁷⁶. İskân dairesiyle alakası bulunmayan Ermeni evleri Metruk Mallar İdaresi tarafından

²⁷¹ **Anadolu**, 5 Kanunuevvel 1929.

²⁷² **Anadolu**, 11 Kanunuevvel 1929.

²⁷³ **Anadolu**, 24 Mart 1930.

²⁷⁴ **Anadolu**, 9 Nisan 1929.

²⁷⁵ **Anadolu**, 9 Nisan 1929.

²⁷⁶ **Anadolu**, 12 Mayıs 1929.

satışa çıkarılmıştır²⁷⁷. Benzer şekilde Slavlardan artakalan evlerle ilgili de tartışmalar olmuştur. Slavlardan metruk bazı evlerin bazı mübadillere teffiz ve temlik edildiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine Maliye Vekaleti vilayetlere yazı göndermiştir. Bu yazıda Rum Ortodokslara ait emlakın teffiz edilebileceği, Slavlardan metruk malların ise teffiz edilemeyeceği belirtilmiştir²⁷⁸.

İzmir'deki teffiz işlemleri resmi daireleri yakından ilgilendiriyordu. Çünkü bazı devlet kurumları Rum malı olan yerleri kullanıyordu. Rumlara ait mallar başkalarına teffiz edilince, burada görev yapan devlet kurumları için emval-metrukeden başka bir bina tahsis edilmesi gündeme geldi. O dönem İzmir vilayeti sınırları içinde bulunan Kuşadası'nda Jandarma Kumandanlık binası rum malı olduğundan dolayı teffiz edilmiştir. Bunun ardından Kuşadası'nda Jandarma birliklerine emval-i metrukeden başka bir bina verilmesi kararlaştırılmıştır²⁷⁹.

1923-1933 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenler için devlet çok sayıda ev yapmış ve gelen göçmenlere toprak dağıtmıştır. Toprak ve ev verilen mübadiller arasında farklı ülkelerden gelenler bulunmaktadır. Fakat bunların büyük bir kısmı zorunlu nüfus mübadelesinin ardından Yunanistan'dan göç etmiştir. 1923-1933 yılları arasında göçmenlere verilmek için 103.586 konut yapılmıştır. 157.736 aileye 6.258.928 dekar toprak dağıtmıştır. 22.994 çift hayvanı, 20 araba, 2 tırmık, 27.501 pulluk, 20 çayır makinesi, 5 orak makinesi verilmiştir²⁸⁰. Bu veriler bütün Türkiye genelini yansıtmaktadır. İzmir'in göçmenlerin en fazla yerleştirildiği şehirlerden birisi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, devletin yapmış olduğu yardımların önemli bir kısmının İzmir ve çevresini ilgilendirdiğini söylemek mümkündür.

Cumhuriyetin 15. Yılında İzmir'in geldiği durumu anlatan bir kitapta mübadillerin iskânıyla ilgili önemli istatistik bilgileri bulunmaktadır. Buna göre şehre gelen mübadil aile sayısı 14387, mübadil sayısı ise 61763'tür. Bu vatandaşlara teffizen veya adî iskân suretiyle 13150 ev, 79 mağaza, 23 değirmen, 60 kahvehane, 16 han ve otel, 4 hamam, 59 fırın, 1240 dükkan, 11 yağhane, 209 dam ve kule, 9 fabrika, 3 kiremithane, 9 tabakhane, 6 sabunhane, 43 depo, 3 gazino, 1 kulüp, 3 sinema, 4 eczahane, 2 banka binası, 18330 dönüm tarla, 34275 dönüm bağ, 4820 dönüm sebze

²⁷⁷ Anadolu, 7 Teşrinievvel 1929.

²⁷⁸ Anadolu, 13 Kanunusani 1930.

²⁷⁹ Anadolu, 22 Kanunusani 1930.

²⁸⁰ Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, C. III, S. 4 (Aralık 1970), s. 24-27.

bahçesi, 326314 zeytin ağacı, 42818 dönüm incir bahçesi ve 1328 adet muhtelif cins meyve ağacı verilmiştir. Bütün bunlar mübadillerin üretici konuma geçirilmesine yardımcı olmuştur²⁸¹.

2.7. Yerleşim Yerleri

2.7.1. Numune Köyler

Ülkenin her tarafında etkisi hissedilen mesken sorununun çözülmesi ve mübadillerin iskân edilmesi için atılan adımlardan birisi yeni köyler kurmak olmuştur. Kurulan bu köyler “numune köyler” olarak adlandırılmaktadır²⁸². Numune köylerin kurulmasındaki temel amaç; mübadilleri kış mevsiminin olumsuz koşullarından korumak ve göç eden insanların hızlı bir şekilde üretici konuma getirmektir²⁸³. Mustafa Necati, Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi’ne 25 Aralık 1923 tarihinde göndermiş olduğu bir yazıyla numune köylerin kurulması için ilk adımı attı. Yazısında terk edilmiş mal ve evlerin önemli bir kısmının yakıldığını, bazı köylerde oturacak tek bir evin bile kalmadığını belirtti. Gelecek göçmenlerin çoğunun tarımla uğraştığını anımsatarak, bu insanların yerleştirilmesi için yeni köyler kurulmasının gerekli olduğunu vurguladı²⁸⁴.

Mustafa Necati’nin, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’ne gönderdiği yazının ardından kamuoyunda yeni kurulacak köylere karşı büyük bir merak uyandı. Gazeteciler yeni kurulacak köylerle ilgili bilgi toplamak için çaba göstermeye başladı. İzmir’de bu konu hakkında bilgi alınabilecek en yetkili kişi Mübadele İmar ve İskân İzmir Mıntaka Müdürü İhsan Paşa idi. Türk Sesi gazetesinin bir yazarı İhsan Paşa’yı ziyaret ederek mübadele sürecine ve yeni kurulacak köylere ilişkin bilgi almak istedi. Mülakat sırasında göçmenlerin durumu ve komisyonların faaliyetleriyle ilgili soruların ardından sıra kurulacak köylere geldi. Türk Sesi yazarı, İhsan Paşa’ya; “Paşa hazretleri, birkaç gün evvel inşa olunacak köyler hakkında vekâletin bir tamimi vardı. Bu işe başlandı mı efendim?” sorusunu sordu. İhsan Paşa “Ben henüz vilayetlere gidip tetkikatta bulunmaya vakit bulamadım. Fakat mahallerinde teşekkül eden komisyonlar

²⁸¹ **Cumhuriyet’in XV. Yılında Türkiye**, C. V, yay. haz. İzzet Öztoprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014, s. 2470.

²⁸² Ali Cengizkan, **Mübadele Konut ve Yerleşimleri**, Arkadaş Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 23.

²⁸³ İbrahim Erdal, **Ulus Devlet Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1930): Mübadele**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 157.

²⁸⁴ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 65.

ihzarı bir surette tetkikata başladılar.” yanıtını verdi²⁸⁵. İhsan Paşa’nın vermiş olduğu bu yanıtın, Mustafa Necati’nin yeni köyler kurulmasının ilk işaretini vermesinin üzerinden sadece iki hafta geçmiş olmasına rağmen İzmir’de hazırlıkların başladığı anlaşılmaktadır.

Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kurulacak köylerin belli bir düzen içinde oluşturulmasına özen gösteriyordu. Bu kapsamda valiliklere çeşitli yazılar gönderilerek, numune köyler ile ilgili dikkat edilmesi gereken hususların neler olduğu belirtildi. Bu yazının gönderildiği adreslerden birisi İzmir valiliği oldu. Söz konusu yazıda, kurulacak köylerin en az iki yüz hanelik olması gerektiği söylendi. Ayrıca köylerin kurulacağı bölgeler tespit edilirken Vali, Mıntıka Müdürleri, Vilayet Nafia Mühendisi, Sıhhiye Mühendisi ve Ziraat Mühendisinden oluşan bir heyetin keşif yapması dile getirildi. Köyün yeri belirlenirken, arazisi, tabiat durumu, havasının ve suyunun güzelliği, genişliği, verimliliği, bölgenin kullanışlılığı gibi özelliklere dikkat edilmesi vurgulandı²⁸⁶.

Numune köyler mesken sorununu bir nebze de olsa rahatlatmak için ortaya çıkmıştır. Köylerin yapımı zorunluluktan doğmuş olsa da Köy Kanunu’nda öngörülen ideal köy tipinin uygulanması için iyi bir fırsat yaratmıştı²⁸⁷. Bu dönemde başta İzmir ve çevresi olmak üzere pek çok bölgede mübadillerin yerleşeceği boş ev bulmak neredeyse imkansız hale gelmişti. Numune köyler mübadilleri ev sahibi yapma amacıyla kurulmak istenmiştir. Mustafa Necati, TBMM’de yapmış olduğu bir konuşmada numune köylerin kurulma nedenlerinden birisinin mübadillerin göç ettikleri coğrafyadaki tarımsal uğraşlarını sürdürmelerini sağlamak olduğunu söylemiştir. Tütün işiyle uğraşan mübadillerin, tütün yetiştirebileceği bir yere iskân edilmesi gerekiyordu. Tütün için iklim koşulları uygun olan yerlerin başında ise Samsun geliyordu. Ancak Samsun ve çevresi Pontus çeteleri tarafından yakılıp yıkıldığı için mübadillerin doğrudan yerleştirileceği bir yer bulunmuyordu. Bu eksikliklerin giderilmesi amacıyla numune köylerin kurulması kararlaştırıldı²⁸⁸.

²⁸⁵ **Türk Sesi**, 11 Kanunusani 1340.

²⁸⁶ İbrahim Erdal, **a.g.e.**, s. 158.

²⁸⁷ Türkan Çetin, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu’nun Çıkarılması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. II/4-5(1995), s. 39-41; Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 65.

²⁸⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 2, C: 7/1, İ:20 s. 1042.

Samsun örneğinde olduğu gibi İzmir’de kurulan numune köylerde de gelecek mübadillerin Yunanistan’daki tarımsal faaliyetleri göz önünde tutulmuştur.

Numune köylerin kurulmasıyla ilgili İzmir basınında çeşitli yazılar çıkmıştır. Çiftçi Necati’nin kaleme aldığı “Numune Köylerimiz” başlıklı yazıda yeni kurulacak köyler sevinçle karşılanmıştır. Çiftçi Necati yeni kurulacak köyler için “o köyler, yeni hükümetin, yeni ruhun, yeni idarenin temsili olacaklardır. Onun düzgün yolları, sıhhi evleri, fenni ahırları, iktisadi teşkilatı, müessesatı içtimaiyesi, mübrem ihtiyacını temin edecek vesaiti nakliye mükemmel bir faaliyet merkezi olacak, bizi (...) inkırazdan kurtaracaktır” demiştir²⁸⁹.

Anadolu gazetesinin mimar Kemal Bey ile yaptığı bir röportajda numune köylere değinilmiştir. Mimar Kemal Bey “Numune köyler hakkında ne dersiniz?” sorusuna “Kapanık kasvetengiz şekliyle eski Asur devri asarını andıran bir mabet.” yanıtını vermiştir²⁹⁰. Osmanlı Devleti’nin son yıllarında ve Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli eserlere imza atmış bir mimarın yapmış olduğu bu değerlendirme mühimdir. Mimar Kemal Bey numune köyleri mimari açıdan yetersiz bulmuştur. Ancak numune köyler oluşturulurken estetik görüntü yerine barınma ihtiyacının bir an önce tamamlanması hedeflenmiştir. Bundan dolayı numune köylerde görüntü yerine işlevsellik ön planda tutulmuştur.

Mustafa Necati Bey 24 Mart 1924 tarihinde yaptığı konuşmada Samsun mıntıkasında 15, Türkiye genelinde 27 köy kurulacağını belirtti²⁹¹. Ancak 27 köy kurulacağını belirtmiş olmasına rağmen, ilk aşamada 14 numune köy inşa edildi. Recep Bey Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği görevini yürüttüğü dönemde TBMM’de yaptığı bir konuşmada inşa edilen 14 numune köyün 2’sinin İzmir’de bulunduğunu söyledi²⁹². Numune köylerin sayısı bunlarla sınırlı kalmadı. 1932 yılına gelindiğinde Türkiye genelinde inşa edilen numune köy sayısı 69’a yükseldi²⁹³.

1924 yılının Mart ayında Mübadele İmar ve İskân Vekaleti İzmir ve Manisa’da ikişer numune köy kurma kararı aldı. Kurulacak köylerde en az 100 hane olacaktı. Vekalet köylerin kurulacağı yerlerin tespiti için Vali, Mıntıka Müdürü, Vekalet

²⁸⁹ Çiftçi Necati, “Numune Köyler”, **Türk Sesi**, 4 Haziran 1340; Türkan Çetin, **a.g.m.**, s. 41; Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 66.

²⁹⁰ **Anadolu**, 30 Haziran 1340.

²⁹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 2, C: 7/1, İ:20 s. 1042.

²⁹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 2, C: 10, İ: 3,s. 73; Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 27 28.

²⁹³ Türkan Çetin, **a.g.m.**, s. 41.

Mimarı Hikmet Bey ve İmar Müfettişi İhsan Paşa'ya dört ayrı yazı gönderdi. Yazının gönderildiği kişiler numune köylerin kurulması için gerekli ve istenen özellikleri taşıyan yerleri tespit etmek görevlendirildi. Araştırmanın hızlı bir şekilde tamamlanması ve hazırlanacak raporun vekaletle iletilmesi talep edildi²⁹⁴.

Birinci yerleşim alanı olarak Urla'nın güneyinde, Kuşçuların doğusunda bir yer olarak düşünülüyordu²⁹⁵. Numune köy yapılacak bölgenin Urla olması bölgenin nüfus yapısıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü mübadele öncesinde Urla'da çok sayıda Rum yaşamıştır. 1917 yılına ait nüfus istatistiği Urla'nın mübadele öncesindeki nüfus dağılımını göstermektedir. Buna göre 1917 yılında Urla'da yaşayan 32.370 kişinin 22.383'ü Rum'dur²⁹⁶. Kuşçular'da inşa edilen köy, mevcut Rum evlerinin onarılıp yeniden kullanıma sunulmasıyla ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı diğer numune köylerin aksine Kuşçular'da köy yerleşim planında simetri, evlerde ise tek veya iki tip plan şeması görülmemektedir²⁹⁷.

İkinci yerleşim yeri olarak eski Rum köyü Kısıkköy (Kayık Çiftliği) olarak düşünüldü²⁹⁸. Kısıkköy'ün yakınında kaynak suyu bulunmaktaydı. Ayrıca Cumaovası istasyonuna yarım saatlik bir mesafedeydi. Daha önceden Rumlar bu bölgede tarımsal faaliyet gösterdiği için, bölge tarım faaliyetlerine son derece uygundu. Hem Kuşçular hem de Kısıkköy'de numune köyler inşa edilirken, bölgenin geçmişteki nüfus yapısı göz önünde bulundurulmuş ve Rumların göç etmesinin ardından bu bölgelerdeki üretimin kesintiye uğramasının önüne geçebilmek için numune köylerin buralarda inşa edilmesi kararlaştırılmıştır.

İzmir Dördüncü Mıntıka İmar ve İskân Müdürü imzasıyla hazırlanan 28 Nisan 1924 tarihli bir raporda, İzmir'de numune köy olarak belirlenen yerlerle ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Raporda öncelikle Urla'da inşa edilecek köyden bahsedilmektedir. Urla'nın güneyinde, Kuşçular'ın doğusunda yer alan bölgenin su kaynaklarına sahip olması, havanın güzel olması, kaza merkezine yakın olması, İzmir'e yakınlığı gibi avantajları olduğu belirtilmiştir. İkinci olarak Seydiköy'de inşa edilecek köyden bahsedilmektedir. İhsan Paşa Seydiköy'deki inceleme yapan heyetin

²⁹⁴ Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 172.

²⁹⁵ Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 38.

²⁹⁶ **İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği**, 1917, s. 6-7.

²⁹⁷ Selçuk Seçkin, "Mübadele Sonrasında Kurulan Planlı Köy Yerleşimleri", **Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan**, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2014, s. 148.

²⁹⁸ Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 38.

içinde yer almıştır. Köy inşa edilmesi planlanan ilk yerde yapılan incelemelerde, su kaynağının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine yanan bir Rum köyü olan Kısıkköy heyetin dikkatini çekmiştir. Raporda Kısıkköy'ün sahip olduğu özelliklere detaylı olarak değinilmiştir. Bu özelliklerin bir kısmı; iki taş değirmen çevirecek kadar güçlü bir su kaynağının bulunması, yanı başında taş ocakları ve değirmeni olması, Cumaovası istasyonuna yarım saatlik mesafede bulunması, inşaat için gerekli kiremit ve tuğlanın yakınındaki Seydiköy tuğla fabrikasından tedarik edilebilecek olması, inşaat malzemelerinin İzmir'den trenle kolaylıkla taşınabilecek olması, bina yapımında kullanılacak kumun yakınındaki dereden alınabilmesidir. Ayrıca geçmişte Seydiköy ve çevresinin sebze ihtiyacının bir kısmı Kısıkköy karşılıyordu. Bütün bu avantajlar eski bir Rum köyü olan Kısıkköy'ün, Cumhuriyet'in numune köyü olarak yeniden inşa edilmesine yol açtı²⁹⁹.

İzmir ve çevresinde kurulacak numune köyler Kuşçular ve Kısıkköy'le sınırlı değildir. İzmir'de Kıyas ve Manisa'da Çobanisa köyleri de aynı maksatla inşa edilmeye başlanmıştı. Her iki köyün inşaatı içi 5 Ağustos 1924 tarihinde İzmir Rıhtım Han'ında Mühendis Galib Bey ve Mühendis Derviş Bey ile anlaşma yapılmıştır. Anlaşma yapılan kişiler şartname ve projeye uygun olarak 17 Kasım 1924 tarihine kadar inşaatı tamamlamayı taahhüt etmişlerdir³⁰⁰. Ancak bu köylerin inşasıyla ilgili çeşitli sorunlar yaşandı. Çobanisa köyünün inşası öngörülen sürede tamamlanamadı. Pencere ve kapı çerçeveleri yetişmediği için iki ay kadar inşa süreci uzatılmıştır. Aynı şekilde Kıyas köyündeki inşaat da 25 Şubat 1925 tarihine kadar uzatılmıştır³⁰¹. Kıyas ve Çobanisa köylerinde yaşanan bu aksaklıklar son derece önemlidir. Çünkü bu köyler, mübadiller kış mevsiminin çetin hava koşullarından etkilenmeden tamamlanmak istenmişti. Ancak eldeki imkanların sınırlılığı söz konusu köylerin kış mevsimine yetişememesine neden oldu. Kapı ve pencere eksikliğinin giderilmesi için Amerika'da üretilen 300 kapı ve 300 pencere satın alınmıştır³⁰². Ancak ülke genelinde çok sayıda numune köy inşa edildiği bunlar ihtiyacı karşılamak için yeterli değildir. Çobanisa ve Kıyas köylerinin inşası 1925 yılının Temmuz-Ağustos aylarında tamamlanmıştır³⁰³.

²⁹⁹ Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 210-215.

³⁰⁰ Zeynep Eres, "Türkiye'de Kırsal Alanda Çağdaşlaşma ve Mübadil Köyleri", **90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular Sempozyum Bildiri Metinleri**, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 190.

³⁰¹ Ali Cengizkan, **a.g.e.**, s. 40.

³⁰² Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti**, s. 195.

³⁰³ Zeynep Eres, **a.g.m.**, s. 191.

Kıyas köyünün açılışının ardından, köye yerleştirilen mübadiller Anadolu gazetesine duygularını ifade etmişlerdir. Mübadiller bölgeye yeni yerleştikleri için henüz bir varlık gösteremediklerini, ancak bir sonraki yıl bütün ovayı ekeceklerini belirtmişlerdir. Kendilerine verilmiş bir lütuf olarak gördükleri Kıyas köyü için yetkililere teşekkür etmişlerdir³⁰⁴.

Numune köyler, mübadillerden oluşan yerleşim yerleri olma özelliğine sahipti. Numune köylere yerleştirilen mübadiller Yunanistan'dan taşıdıkları toplumsal özellikleri uzun süre devam ettirmiştir. Bu insanların yeni tanıştıkları kültür ve yaşam biçimine alışmaları zaman almıştır. Yerli halkla bir arada yaşayan mübadillerin yerli halkla kaynaşmaları daha kısa sürmüştür. Farklı bölgelerden gelen ve yerlilerin oturduğu köylere yerleştirilen göçmen nüfus var olan köy topluluğu içinde erimiştir. Bundan dolayı numune köylere yerleştirilen mübadillerle, diğer bölgelere yerleştirilen mübadillerin kültürel uyum süreleri farklılık göstermiştir³⁰⁵.

Devlet tarafından göçmenler için yaptırılan köylerde bölge farklılıkları ve göçmenlerin sosyal yaşantılarının göz önünde bulundurulmaması ilerleyen dönemlerde bazı sorunlara neden olmuştur. Yeni yapılan köylere iskân edilen göçmenler, kendilerine verilen mekanı yaşam tarzlarına göre yeniden şekillendirmişlerdir. Göçmenlerin kendileri tarafından inşa edilen köylerde mekanı yeniden şekillendirme olgusuna daha az rastlanılmaktadır³⁰⁶.

2.7.2. İktisadi Haneler

Mübadillerin mesken sorununa çözüm üretebilmek için ortaya çıkan projelerden birisi iktisadihaneler inşa etmektir. İktisadihane olarak adlandırılan yapılar, bir çatı altında dört haneden ibaretti. Bu evlerin her birinin ayrı birer bahçesi bulunacak ve en az iki odalı olacaktı. Ayrıca evlerin tuvalet, samanlık ve ahır olacaktı. İktisadihanelerin yapımına 1924 yılında başlanmıştır. 1924 yılının Eylül ayından Türkiye genelinde 1.369 iktisadihanenin inşaatı tamamlandı. Bu dönemde İzmir'de yapılan iktisadihanelerin sayısı 192 idi. Diğer illerle kıyaslandığı zaman İzmir'deki iktisadihanelerin sayısının az olduğu görülmektedir. Mübadele, İmar ve

³⁰⁴ Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 122.

³⁰⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 168-171; İbrahim Erdal, **a.g.e.**, s. 272.

³⁰⁶ Nedim İpek, "Göçmen Köylerine Dair", **Tarih ve Toplum**, C. 25, S. 150 (Haziran 1996), s. 20.

İskân Vekili Recep Bey İktisadi evlerin, çamurla, kerpiçle, sazla yapılan ve ucuza mal edilen yapılar olduğunu söylemiştir³⁰⁷. Binalar yapılırken kiremit yerine saz ya da çinko levha kullanıldığı için bu meskenlerin ömrü beş yıl olarak görülüyordu. Bu evler uzun süreli bir çözüm için değil, mübadillere kısa süreli bir çözüm için oluşturulmuştu. Baraka ve çadırlarda yaşayan göçmenler için oturacakları evlerin ucuz ya da dayanıksız malzemeden üretilmesinin çok fazla bir önemi bulunmuyordu. Önemli olan göçmenlerin bir an önce başlarını sokabilecekleri bir ev bulabilmeleriydi. İktisadi evler bu ihtiyaca cevap olarak ortaya çıkmış yapılardır. 1925 yılında numune köy projelerinden vazgeçilmesiyle birlikte İktisadi hanelerin önemi arttı. Bu tarihten itibaren iktisadihanelerin yapımına ağırlık verilmeye başlandı³⁰⁸. Dahiliye Vekili Cemil Bey, numune köylerin inşa süreci uzun ve oldukça masraflı olduğu için iktisadi haneler yapımına geçildiğini belirtmiştir³⁰⁹.

Dahiliye Vekaleti İskân Müdüriyet-i Umumiyesi 10 Şubat 1925 tarihinde aralarında İzmir'in de bulunduğu on yedi vilayete iktisadi haneler ile ilgili bir tamim göndermiştir. Bu tamimde evleri birbirinden ayıran duvarların kerpiç olması, bacaların taştan yapılması, iç ve dış duvarların ahşap dikme ve payandaları arası örülerek yapılması, kapıların mihlama olması, pencerelerin âdî cinsinden olması, sıvaların samanlı çamurdan yapılması ve çatıların tahta üzerine kiremitten yapılması bildirilmiştir³¹⁰.

1925 yılının Temmuz ayına gelindiğinde konut sorunu bir türlü çözülememişti. Bunun üzerine sorunun değerlendirilmesi ve merkezce alınan kararların yereldeki uygulama olanaklarının tartışılması için iskân bölgelerinin valileri ve iskân müfettişlerinin katılımıyla Ankara'da bir toplantı düzenlendi³¹¹. Düzenlenen bu toplantıda 11 karar alınmıştır. Alınan 10. karar iktisadi haneler ile ilgilidir. Bu maddede iktisadi hanelerin bir an önce inşa edilebilmesi için merkezden gönderilen ev tiplerine bağlı kalınmayarak, bölgelerin ihtiyacına göre hareket edilmesi kararlaştırılmıştır³¹². Böylece yerel koşullar göz önünde bulundurularak iktisadi hane inşa etmenin önü açılmıştır.

³⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 10, İ: 3, s. 76.

³⁰⁸ Nedim İpek, a.g.e., s. 104.

³⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 16, İ: 87, s. 204

³¹⁰ Ali Cengizkan, a.g.e., s. 182.

³¹¹ Zeynep Eres, a.g.m., s. 177.

³¹² İskân Tarihçesi, 58-60.

2.8. Mübadillerin Edindikleri Mülkiyeti Yeni Yaşam Koşullarına Göre Değişime Zorlaması

Mülkiyet sorunu, mülkiyet ediniminin tamamlanmasıyla sona ermemiştir. Mübadillerin yeni hayat kurma mücadelesi mülk ediniminin tamamlanmasının ardından farklı boyutlara evrilerek çeşitli sorun yumakları halinde kendisini göstermiştir. Mülkiyet ediniminde temel ilke mübadillerin geldikleri ülkede sahip oldukları uğraş alanlarına, iktisadi faaliyetlerine göre yeni hayat kurulmasını sağlamaktı. Mustafa Necati'nin tarımsal faaliyetlerin devamlılığını sağlamayı hedeflediklerini TBMM kürsüsünden dile getirmiş olması, bu durumun bir devlet politikası olduğunu göstermektedir³¹³. Teoride oldukça mantıklı ve tutarlı gözükken bu durum, uygulamada başarıya ulaşmamıştır. Çünkü giden Rumların büyük çoğunluğu kentli, gelen mübadillerin büyük çoğunluğu ise köylüydü³¹⁴. Gelenler ve gidenlerin hayat tarzları farklı olduğu için, göç sonrası mübadillerin iskân edildikleri bölgelere uyum sağlaması kolay olmadı. Bunun sonucunda mübadiller kendilerine verilen mekanı, kendi yaşam tarzlarına göre değişime zorladı.

Mübadillerin yeniden hayat kurma mücadelesinde etkili olan unsurlar geçmişleri, bellekleri ve kültürleriydi. “Yer” sevgisinde geçmiş bilinci başat bir faktördür. Mübadele ile birlikte doğup büyüdükleri topraklardan ve köklerinden uzaklaşan insanlar “yer”in kendilerine sağladığı güvenlik duygusundan da uzaklaşmışlardır. Yanlarında taşıdıkları doğdukları topraklara ait semboller mübadillerin yaşadıkları döneme bağlanmalarına neden olmuştur. Mübadiller yer kavramını yeniden kurdukları geçmişleriyle edinmeye başladılar. Geçmişe ait izler, onların yeni buldukları yere aidiyetlik duygusu beslemelerini sağladı. Bu koşullar altında mübadiller mekanı şekillendirmeye başladı³¹⁵. Mekanın yeniden şekillendirilmesi sonucunda yaşanan dönüşüm sadece farklı bir kültüre ait binalara mübadillerin iskân edilmesiyle sınırlı değildir. Türkler, Rumlar, Museviler, Ermeniler

³¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 7/1, İ:20, s. 1042.

³¹⁴ Bilge Gönül, “Mübadil Kentlerdeki Konutlarda Kullanıcı Değişimi: Ayvalık Örneği”, **Mübadil Kentler: Türkiye**, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul,2013, s. 42.

³¹⁵ Vasso Stelaku, “Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşiminde Bellek ve Din”, **Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, ed. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 286-287.

ve Levantenler tarafından sahiplenilen iş ve toplumsal konumların üstlenilmesi konusunda da dönüşüm yaşanmıştır³¹⁶.

Mübadillerin yeni yaşam koşullarına göre sahip olduğu mekanı değiştirmeye zorlamasının temel nedenlerinden birisi Türkiye’den göç eden Rumların sosyo ekonomik durumuyla, Türkiye’ye gelen Türklerin sosyo ekonomik durumlarının birbirinden farklı olmasıdır. Kemal Arı, “varsıl” ve “yoksul” arasındaki çatışmayı şu sözlerle ifade etmiştir: “Varsıllığın yarattığı bir çevreyi ve mekânı; varsıl olmayanların çekip çevirmesi öyle pek kolay olacak bir şey değildi. İster istemez varsılın yarattığı çevre, yoksulun yıkımıyla bir duraksamaya girer ve o duraksamada kent çırpırır, ayak direrdi geldiği düzeyden daha da gerilere gitmemek için. Ancak varsıllığın yerine yoksulluk geçtiği için, tıpkı vücuda yürüyen kanın bayatlaması ya da eski hızını yitirmesi üzerine bedenin kendisini bırakması, salması, direncini yitirmesi ve her türlü hastalığa açık bir duruma gelmesi gibi, şehir de bırakıveriyordu birden kendini çözülüşün acımasız ellerine.” Bu sözler varsıllığın yerini alana yoksulluğun mekanı değişimi zorladığının oldukça güzel bir betimlemesidir. Kemal Arı, mekanın değiştirilmesinin somut örneklerini de sıralamıştır. Gösterişli evlerin yerini, kümesler almıştır. Hayvanlara yol açmak için duvarlar ortan kaldırılmıştır. Sazdan, samandan yapılan eklemelerle kocaman salonlar ahıra çevrilmiştir. Tavan döşemeleri sökülmüş, ağıla çit olarak çekilmiştir³¹⁷.

Şirince’deki kent dokusu belli bir varlık düzeyine sahip insanların yaşam koşullarına göre oluşturulmuştu. Evlere bakıldığında çok az bir kısmının kerpiçten, büyük çoğunluğunun taşlarla örülü olduğu görülüyordu. Tavanlarda, kapılarda ahşap işçilerinin titiz çalışmaları dikkat çekiyordu. Şirince’de mekanlar, o bölgede yaşayan insanların refah seviyelerine göre inşa edilmişti. Yunanistan’dan gelen mübadillerin Şirince Rumlarına göre bambaşka bir hayat tarzına sahipti. Nasıl geçmişte Şirince’de yaşayan Rumlar kendi refah seviyelerine ve hayat tarzlarına göre mekanları şekillendirdiyse, gelen mübadiller benzer şekilde kendi ihtiyaçları doğrultusunda mekanı değiştirmeye başladı. Eskiden Şirince evlerinin ihtişamlı kapılarından sadece o evin sahibi varlıklı Rumlar girip çıkıyordu. Mübadillerin gelmesiyle birlikte, bu evler aynı zamanda hayvancılığın merkezi haline geldiği için kapıları kullananlar sadece

³¹⁶ Emel Kayın, “Mekânsal ve Sosyo-Ekonomik ‘Tümleşlikler-Parçalanmışlıklar’ Geriliminde ‘İzmirlilik’”, **İzmir’li Olmak Sempozyum Bildirileri**, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir, 2010, s. 130.

³¹⁷ Kemal Arı, **Manoli’nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)**, Kitapana Yayınevi, İzmir, 2019, s. 22.

insanlar olmamıştır. Mübadillerin besledikleri hayvanlar da bu kapılardan girip çıkmaya başlamışlardır. Bu nedenle geçmiş yıllardaki kapılarda görülen ihtişam önemini yitirmiş, hayvanların girip çıkmasının sağlanması yeterli görülmüştür³¹⁸.

Yunanistan'dan gelen mübadilleri, göç sonrası ilk dönemlerde aidiyetlik duygusu beslemedikleri konutları buldukları gibi kullanmalarına neden olmuştur. Geçmişe ve doğdukları topraklara duydukları hasret duygusu yeni yerleştikleri bölgeye aidiyetlik duygusu beslemelerini önlüyordu. Mübadiller, üretici konuma geçene kadar sahip oldukları evleri birkaç küçük değişiklik dışında olduğu gibi kullanmaya devam etti. Üretici konuma geçtikten sonra maddi durumlarının düzelmesi ve geri dönme umutlarının tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte yaşadıkları konutları ve yaşam alanlarını kendilerine göre düzenlemeye başladılar. 1935 yılından 1950 yılına kadar geçen sürede Rumlardan arta kalan konutlarda mimari değişimler belirgin bir şekilde gerçekleşti. İlerleyen dönemlerde Rumlardan geriye kalan mekan kimliği büyük ölçüde kaybolmaya başladı³¹⁹. Rum mübadillerin geride bıraktığı taşınmaz kültür varlıklarındaki kaybolmasında kasıtlı tahrip, el değiştirme ve ihmal gibi nedenler önemli rol oynamıştır³²⁰.

Şirince özelinden bakıldığı zaman mekandaki değişim yeni yapılaşma değil, yıkımdır. Üstelik bu yıkım Şirince ile sınırlı değildir. İzmir merkezden, kazalara şehrin pek çok yerinde bu yıkımın izlerini görmek mümkündür. Eski Şirince'de evlerin hava almasını sağlayan açık alanlara ahırlar ve ahıllara dönüşmüştür. Eski Şirince'de çiçeklerle dolu boş alanlar, gübreliklere dönüşmüştür. Eski Şirince'nin narın merdivenleri yıkılarak, hayvanların geçeceği toprak yollara dönüşmüştür. Şirince'de yıkık duvarlar, çatısı çökmüş hizbeler, etrafa saçılmış molozlar vardı. Bütün bunlar mülkiyet dönüşürken, mekanın değişime zorlandığının göstergesidir³²¹.

Şirince örneğinde mekandaki değişimin geriye dönüktür. Ancak mübadillerin iskân edildikleri çeşitli bölgelerde bunun tam tersi örneklere rastlamak mümkündür. Yunanistan'da kiremit çatılı evlerde yaşamaya alışmış kişiler, Türkiye'ye geldiklerinde toprak damlı, penceresi olmayan, yukarıdan havalandırılmalı evlerle

³¹⁸ Kemal Arı, **a.g.e.**, s. 303-304.

³¹⁹ Bilge Gönül, "Mübadil Kentlerdeki Konutlarda Kullanıcı Değişimi: Ayvalık Örneği", s. 47.

³²⁰ Zeynep Ahunbay, "Türkiye ve Yunanistan'da Mübadele Sonrası Kültürel Mirasın Korunması: Kültürel Mirasın Yeniden Kullanımı", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 286.

³²¹ Kemal Arı, **Manoli'nin Gözyaşları**, s. 33.

tanışmıştır. Yunanistan’da kümesleri bile kiremitlerle örtülü insanların, böyle bir hayat tarzına alışmaları oldukça zordur. Yeni hayat tarzına alışmaya çalışan mübadillerin ağzından “Burada durmak, dünyada mezara girmektir. Buralarda nasıl yaşıyorlar” cümlesi eksik olmuyordu³²². Böyle bir ortamda Türkiye’ye gelen mübadillerin kendilerine verilen evleri değişime zorlaması son derece doğaldır. Kendilerine verilen toprak damlı evleri, imkanları doğrultusunda değiştirmeye başlamışlardır.

Mübadiller kendilerine özgü yemek kültürleriyle birlikte Türkiye’ye gelmişlerdir. Mübadillerin taş fırınlarda ekşi mayalı hamurla pişirdikleri ekmeğe, yemek kültürlerinin temel taşlarından birisidir. Mübadiller buğdayı değirmende öğütürerek un elde eder ve elde ettikleri bu undan ekmeğe yaparlardı³²³. Göç sonrasında bu geleneği sürdürdüler. Eğer göç ettikleri bölgelerde değirmen ve fırın yoksa yaşadıkları mekanlarda değişimler yaparak buğday öğütüp, ekmeğe pişirebilecekleri mekanlar inşa ettiler. Böylece ekmeğe yapma geleneklerine devam ettiler.

Mekandaki değişim sadece ev, tarımcılık ve hayvancılıkla sınırlı değildi. İbadethaneler de mekandaki değişime ayak uydurmuş ve eski işlevlerini terk ederek yeni bir kimlik kazanmıştı. Şirince’de bulunan kiliseler bu dönüşümden etkilenen mekanların başında gelmektedir. Mübadiller, ihtiyaçlarını karşılamak için kiliseleri ahır haline getirmişlerdi³²⁴. Müslümanların ibadethaneleri de mekandaki değişim üzerine kurulmuştur. Eskiden kahvehane olarak kullanılan ve en önemli sosyalleşme mekanlarından birisi cami haline getirilmişti³²⁵. Bu yapının minaresi olmadığı için ilk zamanlarda eski kahvehane yeni caminin yanındaki dut ağacına çıkılarak ezan okunuyordu. İlerleyen dönemde derme çatma bir minare yapılarak ibadethanenin mekan kimliği güçlendirildi³²⁶.

Yeni Foça yolu üzerinde Aliğa Körfezi’ne bakan bir dorukta yer alan Kozbeğli köyünde bulunan Kilise’de 1922 yılının Eylül ayında yapılan ilk Pazar ayininde köyün nasıl tahliye edileceği konuşulmuştur. Türk-Yunan Savaşı’nı kaybedeceklerini anlayan Rumlar, yaptıkları ayin sırasında İzmir’i terk etmenin yollarını aramaya başlamıştır. Bu ayinin gerçekleştiği günün tarihi Kilisenin duvarına

³²² İhsan Tevfik, **İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele**, s. 102.

³²³ Aycan Yılmaz, **Mübadillerin Kültürel Mirası**, yay. haz. Sefer Güvenç, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 40-41.

³²⁴ Kemal Arı, **Manoli’nin Gözyaşları**, s. 322.

³²⁵ Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 271.

³²⁶ Kemal Arı, **A.g.e.**, s. 309.

kazınmıştır³²⁷. Günümüze kadar varlığını sürdüren bu yazı, Kozbeğli köyü özelinde mekânsal değişimin başlangıç noktasını işaret etmektedir. Söz konusu kilise günümüzde harabe haline gelmiş şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu kiliseye ait pek çok yapı malzemesinin çevredeki binalarda kullanıldığını tahmin etmek mümkündür.

1920 yılında Kayalar'ın Haydarlı köyünde doğan mübadil Salih Kırca, ibadethanelerin değişime zorlanmasının gerekli olup olmadığını sorgulamaktadır. Zamanın etkisiyle yıkılanlar hariç, kilise ve camilerin yapılarının korunması gerektiğini söylemektedir. Kırca'nın şu sözleri oldukça önemlidir: "Her iki taraf da eserleri yok etmeseydi, insanlar gelip gittiklerinde görecektir bir şeyler bulurlardı. Adam bir kiliseyi görmek için yollar, sınırlar aşır geliyor. Gelenler eskilerin yaptığı eserlere bakıp geçmişe yad ederlerdi. Herkes ecdadının mirasını görürdü." Salih Kırca'nın bu sözleri mübadillerin mekanı değiştirirken, geçmişle olan bağlara büyük ölçüde zarar verdiğini göstermektedir. Kırca'nın bir Rum Kilisesi'ne dair vermiş olduğu örnek mekandaki değişimin somut göstergelerinden birisidir. Onun belirttiğine göre büyük ve güzel bir Rum kilisesi yıkılmış ve buradan elde edilen tahta ve taşlar çeşitli yapılarda kullanılmıştır. Eski kilisenin sütunları bir caminin taşıyıcı ahşap direklerinin altına yerleştirilmiştir³²⁸.

2.9. Zeytin Meselesi

Rumlardan geriye kalan bağ ve bahçelerin durumu evlerden daha kötü vaziyetteydi. Çünkü tarım alanları düzenli olarak ilgilenilmesi gereken bölgelerdi. Bakımsız kalan evler uzun yıllar ayakta kalabiliyordu. Bakımsız kalan tarım alanları ise çürümeye mahkum oluyordu. Rumların bölgeyi terk etmesinin ardından tarımsal alanlar başıboş kalmıştı. İzmir'de zeytinyağı tüccarlarının³²⁹ ve zeytin simsarlarının³³⁰ büyük çoğunluğu Rumlardan oluşuyordu. Bundan dolayı Rumların şehri terk etmesiyle birlikte zeytinle ilgili çeşitli sorunlar ortaya çıktı. Tıpkı Rum evlerinde olduğu gibi, Rumlara ait bağlar ve bahçeler de ilgisiz kişilerce işgal edilmeye başlanmıştı. Tarım alanlarının işin ehli olmayan kişilerce ele geçirilmesi, telafisi mümkün olmayacak sonuçlara neden oldu. Tarım yapılabilir niteliğe sahip pek çok

³²⁷ Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç**, s. 1-3.

³²⁸ İhsan Tevfik, **İnsan ve Mekan Yüzyüyle Mübadele**, s. 103.

³²⁹ **İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü**, yay. haz. Engin Berber, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 61.

³³⁰ **A.g.e.**, s. 73.

tarla, bağ ve bahçe ilgisiz kişilerin mülkiyetine geçti³³¹. Zeytin özelinde incelediğimiz zaman mülkiyetin ilgisiz kişilerin eline geçmesinin yarattığı tahribat daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin, zeytin ağaçları mahrukat olarak kullanılmak üzere kesilmeye başlandı³³².

İzmir'in ekonomisinde zeytin ağaçlarının özel bir yeri vardır. İzmir ve çevresinde zeytin bol miktarda yetiştiği için, bölgenin ihtiyacı karşılandıktan sonra kalan ürünler ihraç ediliyordu³³³. İzmir'den zeytin ve zeytinden yapılan ürünlerin ihraç edildiği ülkeler arasında İtalya, İngiltere, Fransa, Mısır, Amerika, Suriye, Almanya, Romanya, Bulgaristan ve Hindistan'a yer alıyordu³³⁴. Zeytin ağaçlarının işin ehli olmayan kişilerin eline geçmesi bu ticarete zarar vermiştir. Çünkü zeytin ağaçlarına düzenli olarak bakım yapılması gerekiyordu. Ağaçlar belirli periyodik aralıklarla gübrenmeli, her sene altları bellenerak sürülmeli, zamanı geldiğinde aşılmalı ve en önemlisi düzenli olarak budanmalıydı. Düzenli budama zeytin ağaçlarından alınacak hasılatın artmasına yardımcı olmaktadır³³⁵. Zeytin ağaçlarının kesilmesi ya da o ağaçlardan verimli bir şekilde faydalanılamaması İzmir'in ekonomisine zarar vermiştir.

Zeytin ağaçlarına zarar verilmeye başlanması üzerine İzmir Mebusu Kamil Bey meclise bir takrir sunmuştur. 30 Mart 1925 tarihli TBMM oturumunda Kamil Bey'in takriri okunmuştur³³⁶. Meclis başkanlığına sunduğu takrirden Bergama ve Karaburun kazalarında zeytin ağaçlarının mübadil ve yerli ahaliden işin ehli olmayan bazı kişilerin elinde olduğunu söylemiştir. Zeytinin milli servet olduğunu vurgulamış ve uzmanların halkı zeytin konusunda bilgilendirmesini talep etmiştir³³⁷. Kamil Bey 1924 yılında yapılan ara seçimlerde İzmir mebusu olarak seçilmiştir. Mebus adaylığı sırasında, halk kendisini seçerse İzmir'in iktisadi sorunları ile mübadil ve yangın

³³¹ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 135.

³³² Kemal Arı, "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de "Emvâl-i Metruke" ve "Fuzuli İşgal" Sorunu", s. 697; Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 42.

³³³ Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Tebliğleri**, yay. haz. Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 28.

³³⁴ Bülent Durgun, **Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2012, s. 105.

³³⁵ Cihan Özgün, **Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak "İzmir ve Çevresinde Ticari Tarım" (1844-1914)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2014, s. 209; Cihan Özgün, "Dünyanın İştahını Kabartan İki Renk, Bir Kent: Zeytin Yeşili, Zeytinyağı Sarısı ve İzmir", **Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğu Konferans Bildirileri**, yay. haz. Ayşegül Sabuktay, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir, 2018, s. 66.

³³⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:2 Cilt: 16, İ: 89, s. 261.

³³⁷ **BCA.**, 30-10-0/7-42-25.

mağdurlarının sorunlarına çözüm bulmak için faaliyet göstereceğini belirtmiştir³³⁸. Zeytin ağaçları ile ilgili vermiş olduğu takrir bu sözünü tuttuğunun göstergesidir. Çünkü zeytin ağaçları hem İzmir ekonomisi için hem de mübadiller için önemlidir.

Sabahattin Ali, Çirkince adlı öyküsünde mübadillerin zeytin ağaçlarını kesmesine şu sözlerle değinmektedir³³⁹: “Buraya getirip oturttukları mübadillerin de kabahati yoktu. İskeçe’nin, Kavala’nın tütüncüleri... zeytinden, incirden ne anlasınlar? Ağaç dediğin bakım ister, masraf ister... Kıymetini bilmeyene nimetini verir mi? Muhacirler iki sene üst üste mahsul alamayınca ya kestiler, ya sattılar.” Sabahattin Ali’nin bu sözleri edebi anlamın çok ötesindedir. Mübadele sırasında göç eden kişiler uğraşlarına göre iskân edilmek istenmişti. Ancak bu durum çoğu zaman kağıt üzerinde kaldı. Zeytin ağaçları, zeytincilikten hiç anlamayan kesimin eline geçti. Sabahattin Ali’nin vurguladığı gibi kıymetini bilemeyen kişilerin eline geçen zeytinler yok olup gittiler.

Zeytinin değerini gözler önüne seren bir başka edebi eser Dido Sotiriyu’nun Türkçeye “Benden Selam Söyle Anadolu’ya” adıyla çevrilen kitabıdır. Sotiriyu bu eserinde yeryüzündeki cennet olarak tanımladığı Kırkica’daki³⁴⁰ zeytinlerden şu sözlerle bahsetmiştir³⁴¹: “Bizimkiler gibi verimli, dalları ürün bolluğundan yerleri yalayan, özsu dolu, yusuvarlak, simsiyah pırl pırl zeytinler veren ağaca başka hiçbir yerde rastlayamazdınız: Yavaş ama sağlam bir gelir kaynağıydı zeytinyağı”. Son cümle zeytin meselesinin özünü ortaya koymaktadır. Zeytin ağaçlarından her yıl verimli ürün almak mümkün değildir. Bir yıl çok az zeytin veren ağaçların, ertesi yıl dalları zeytinlerle dolup taşabiliyordu. Mübadele sonrasında zeytin ağaçlarının işin ehli olmayan kişilerin ellerine geçmesiyle birlikte zeytin ağaçlarından verim alamayan kişiler bu ağaçları kesmiştir. Zeytin meselesinin özünde bu bilinçsiz davranış yatmaktadır.

Ağaçların kesilmesine değinilen romanlardan birisi, Kemal Arı tarafından kaleme alınan Manoli’nin Gözyaşları isimli eserdir. Bu eserin önemli özelliği, gerçek bir hayat öyküsü üzerine inşa edilmiş ve belgeler üzerine kurgulanmış bir roman

³³⁸ Fevzi Çakmak, **İzmir’in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017, s. 122.

³³⁹ Sabahattin Ali, **Sırça Köşk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 104; Kemal Arı, “Türk Roman ve Öyküsünde “Mübadele””, **Tarih ve Günce**, C. I/1 (Temmuz 2017), s. 15-16.

³⁴⁰ Şirince’nin önceki isimlerinden birisi.

³⁴¹ Dido Sotiriyu, **a.g.e.**, s. 19.

olmasıdır. Romanın ana karakteri Manoli yıllar sonra doğduğu Şirince'ye geriye döndüğünde, etrafındakilere “Vre, bizim zamanımızda Şirince’de ceviz ağacı çoktu, incir çoktu, zeytin çoktu. Şimdi nasıldır? Bağlarınızda, bahçelerinizde bu yemişlerden var mıdır?” sorusunu yöneltmiştir. Ona mübadillerin geldikleri ilk yıllarda bütün arazisi yapmak için bu ağaçların pek çoğunun kesildiği söylenmiştir. Bunun üzerine Manoli, ağzından “cennetten gelmedir onlar, berekettir” sözleri çıkmıştır. Onun bu sözleri ağaçların kesilmesini anlamlandıramadığının göstergesidir³⁴².

Metruk Mallar Müdürlüğü'ne zeytin ağaçlarının kesildiğine dair ihbarlar yapıldı. Özellikle bazı kişiler zeytin ağaçlarının budama mevsimini fırsat bilerek, bütün ağaçları kökünden kesiyordu. Ağaçları budama bahanesiyle, İzmir ekonomisinin omurgasını oluşturan ürünlerin başında gelen zeytin ağaçları yok ediliyordu. Metruk Mallar Müdürü Niyazi Bey, ülkenin en önemli servetlerinden birisi olarak gördüğü zeytin ağaçlarını korumak için jandarma ve kır bekçilerine görev vermiştir. Ayrıca zeytin ağaçlarını kesenler hakkında kanuni işlem yapılması için emirler vermiştir³⁴³. Kokaryalı, Arapderesi ve Altındağ köyü civarında zeytin ağaçlarını kesenler tespit edilmiş ve haklarında kanuni işlem yapılmıştır. Ziraat İdaresi ve Vilayet İdare Heyeti'nden izin almadan zeytin ağacı kesen bu kişiler ağaçları budadıklarını iddia ederek kendilerini savunmuşlardır³⁴⁴.

Altındağ'daki zeytin ağaçlarının kesilmesine dair şikâyetler İskân Umum Müdürlüğü'nün dikkatini çekmiştir. İskân Umum Müdürü Hacı Mehmet Bey İzmir'e yaptığı ziyaret sırasında zeytinlerle ilgili şikâyetleri incelemek için Altındağ'a gitmiştir. Hacı Mehmet Bey'e ziyaret sırasında Cumhuriyet Halk Fırkası mutemedi Salih Bey eşlik etmiştir. Yapılan ziyaret sırasında mübadillere tevzi edilen zeytinlerin hak sahiplerine verilmediği ve birkaç şahsın elinde kaldığı şikâyeti yinelenmiştir. İskân Umum Müdürü zeytin ağaçlarının mübadillere verilmesi için emir vermiştir. Altındağ köyündeki incelemelerin ardından Bornova'ya gidilerek bu bölgedeki sorunlar incelenmiştir. Zeytin ağaçları ile ilgili sorunların Bornova'da da olduğu görülmüştür. Bornova Nahiye Müdürlüğü'ne zeytin ağaçlarının mübadillere teslim edilmesi ve ağaçlara yönelik taarruzlara meydan verilmemesi emredilmiştir³⁴⁵. Yapılacak araştırmalarda ihtilafa neden olabilecek noktaların mübadillerin lehine

³⁴² Kemal Arı, **Manoli'nin Gözyaşları**, s. 270.

³⁴³ **Anadolu**, 9 Nisan 1929.

³⁴⁴ **Anadolu**, 10 Nisan 1929.

³⁴⁵ **Anadolu**, 6 Teşrinievvel 1929.

çözümlemesi uygun görülmüştür³⁴⁶. Hacı Mehmet Bey'in Gülcemal Vapuru ile İstanbul'a gidip Ankara'ya geçmesinden kısa bir süre sonra Altındağ'da yaşayan mübadillerin zeytin ağaçları sorunu çözüme kavuşmuştur. İskân Umum Müdürlüğü İzmir'deki yetkililere bir yazı yazarak Altındağ havalisindeki zeytin ağaçlarının mübadil ve muhacirlere tevzi edilmesi bildirilmiştir. Bu iş için iki memur görevlendirilmiş ve vakit kaybetmeden tevzi işlerine başlanmıştır. Her bir nüfus için onar zeytin ağacı verilmesi uygun görülmüştür³⁴⁷.

Büyük Bornova Ovası ve Bornova merkezden Pınarbaşı'na doğru uzanan alanda Rum bağ ve bahçeleri vardı. Mübadelenin ardından boş kalan bu tarımsal alanlar, hem İzmir ekonomisi için hem de mübadillerin üretici konuma getirilmesi için önemi büyüktü³⁴⁸. İlerleyen dönemlerde Bornova'daki mübadillerin sorunlarına çözüm getirmek için çaba gösterilmeye devam edildi. Bu kapsamda İskân müdürü Ahmet Münir Bey Bornova'daki zeytin ağaçlarına büyük önem vermiş ve bölgedeki zeytinlerin mübadillere tevzi edilmesini sağlamıştır³⁴⁹.

Mübadillerin zeytin ağaçlarına ihtiyacı sadece Altındağ ve Bornova ile sınırlı değildir. Seydiköy'de yaşayan mübadiller Metruk Mallar Müdürlüğü'nün mübadillere verilmeyen zeytinleri icar bedeli karşılığında başka kişilere vermesine tepki göstermiştir. İhtiyaçları olduğu halde kendilerine verilmeyen bu zeytinler için mülkiye müfettişlerine şikayette bulunmuşlardır. Seydiköy civarındaki zeytin ağaçlarının kendileri için büyük ihtiyaç olduğunu söylemişlerdir. Mülkiye müfettişleri, incelemeler bittikten sonra gerekli adımları atmaya karar vermiştir³⁵⁰.

Seydiköy'de Uzundere civarında zeytin ağaçlarında eksilmeler olduğu fark edilmiştir. Uzunderelilerden Sakar Hüseyin oğlu İbrahim'in bölgedeki ağaçları beşer beşer kestiği anlaşılmıştır. Kesilen bu ağaçlar odun olarak İzmir'de 70-80 kuruş karşılığında satıldığı tespit edilmiştir. Seydiköy'deki bu olay zeytin gibi bir servetin, yok pahasına yok olup gittiğini göstermektedir. Seydiköylüler yaşanan bu olayın

³⁴⁶ **Anadolu**, 11 Teşrinievvel 1929.

³⁴⁷ **Anadolu**, 24 Teşrinievvel 1929.

³⁴⁸ Kemal Arı, **Bornova ve Balkanlar'dan Göç (Göçün Kent Kimliğine Etkileri Üzerine Kimi Saptamalar)**, Bornova Belediyesi Kent Arşivi ve Müzesi, Bornova, 2014, s. 51.

³⁴⁹ **Anadolu**, 17 Mart 1930.

³⁵⁰ **Anadolu**, 16 Kanunuevvel 1929.

ardından müddeiumumiliğe başvurarak ağaçları kesen kişilerin cezalandırılmasını ve zararlarının giderilmesini talep etmişlerdir³⁵¹.

Mübadele sürecinde, Yunanistan'da zeytincilikle uğraşan kişilerin zeytin yetiştirilen yerlere iskân edilmesine dair karar alınarak üretimin devamlılığını sağlamak hedeflenmiştir. Bu kapsamda İzmir'e iskân edilen mübadillere 326314 adet zeytin ağacı verilmiştir³⁵². Ancak mübadiller İzmir'e gelene zeytin ağaçlarının önemli bir kısmı yakacak olarak kullanılmıştı. Verimli bir üretim sonucunda litrelerce zeytin yağı ve kilolarca zeytin elde edilebilecekken, bu büyük servetin önemli bir kısmı kül yığınınına dönüşmüştür.

2.10. Metruk Mallar İdaresi

Rumlardan geriye kalan malların dağıtımı için Metruk Mallar İdaresi oluşturulmuştu. Metruk malların tasfiyesi için hazırlanan talimatnameye göre metruk malların kısmen satılmasına, kısmen mübadillere verilmesine karar verilmişti. Bazı malların sahipleri ortaya çıktığı için bunların bedellerinin iade edilmesi kararlaştırılmıştı. Bir kısım metruk mal ise resmi dairelere verilecekti³⁵³. Bütün bu işlemlerin yapılmasında İzmir Metruk Mallar İdaresi başat rol üstlenmiştir. Ancak bu idarenin çalışmaları çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Metruk Mallar İdaresi'nde görev yapan memurlara kanunun kendilerine verdiği yüksek gayeyi bilmedikleri ve ellerindeki emlaki kanunlarca belirlenen sahiplerine bulununcaya kadar idare ve idame görevini unutarak, kendilerini malını bedelsiz bir şekilde elden çıkartan bayi olarak gördükleri eleştirisi yapılmaktadır³⁵⁴.

Metruk Mallar idaresinde işleri olan insanlar kendilerini sorunlar yumağı içinde buluyorlardı. Mübadiller işlemlerinin geri bırakıldığı, harikzedeler evlerinin verilmediği, muhacirler meskenlerinden kovulmak tehlikesiyle karşı karşıya oldukları, müstecirler kendilerinden fuzuli ceza alındığına dair İzmir Metruk Mallar Müdürlüğü'nden şikayet ediyorlardı. Bu durumdan müdürlüğe işi düşen herkes yaka silker hale gelmişti³⁵⁵. Yaşanan her türlü aksaklık kanunları uygulamakla görevli

³⁵¹ Yeni Asır, 12 Kanunusani 1931.

³⁵² Cumhuriyet'in XV. Yılında Türkiye, C. V, s. 2470.

³⁵³ Cumhuriyet, 10 Teşrinievvel 1930.

³⁵⁴ Anadolu, 23 Kanunusani 1929.

³⁵⁵ Anadolu, 27 Kanunusani 1929.

Metruk Mallar Müdürlüğü gibi kurumlardan biliniyordu³⁵⁶. Bundan dolayı İzmir Metruk Mallar İdaresi'nin kamuoyundaki imajı gün geçtikçe kötüleşiyordu.

Metruk Mallar İdaresi ile ilgili şikayetlerin çoğaldığı bir dönemde İzmir Vilayet yönetimi çeşitli tedbirler alınmasını zorunluluk olarak görmüştür. Bunun için Vali Kazım Paşa başkanlığında bir toplantı düzenlendi. Toplantıya CHF Mutemedi Salih, Defterdar Kemal, Varidat Müdürü Sabri, Belediye azasından Eczacıbaşı Ferit, Giritli Raşit ve Metruk Mallar Müdürü davet edilmiştir³⁵⁷. Geniş kapsamlı bu toplantıda Metruk Mallar İdaresi'ne yönelik şikayetlere son vermek hedeflenmiştir.

Yapılan toplantıda ne görüşüldüğüne dair kamuoyuna çok fazla bilgi sızmamıştır. Ancak Anadolu gazetesi Vali Kazım Paşa'nın kendilerine verdiği beyanata atıfta bulunarak toplantıda İzmir Metruk Mallar İdaresi lehine görüşmeler olmadığını ve sebebi ne olursa olsun bu idarenin halka zorluk çıkarmaktan başka bir şey yapmadığını yazmıştır. Yine valinin beyanına göre Metruk Mallar İdaresi ile halk arasında sorunlar bulunduğu bir gerçektir. Bu sorunlar İzmir Metruk Mallar İdaresi tarafından icat edilmiş değildir. İzmir Metruk Mallar İdaresi, Maliye Vekaleti'nden aldığı emirleri uygulamaktadır. Bu emirlerin uygulanmasından sorunlar meydana geliyorsa, kabahatin İzmir Metruk Mallar İdaresi'nde değil Maliye Vekaleti'nde aranması gerekmektedir. Anadolu gazetesi valinin beyanında geçen bu ifadeleri geçerli bir mazeret olarak kabul etmemektedir.

Anadolu gazetesi, İzmir Metruk Mallar idaresi ve şehri yönetenlere önemli bir soru yöneltmiştir: “Metruk Mallar İdaresi yalnız İzmir’de mi vardır? Memleketin diğer noktalarında ve mesela gazetelerinin istihbarat teşkilatı bizden daha kuvvetli olan İstanbulda da yok mudur? Eğer her tarafta varsa niçin memleketin hiçbir noktasında bu idare aleyhinde hiçbir şikayet sesi yükselmiyor da feryatlar, şikayetler mütemadiyen İzmir’den çıkıyor? Bütün kabahatleri sırtına yüklediğiniz Maliye Vekaleti’nin bu emirleri İzmir’de başka bir yere tebliğ edilmiyor mu?” Anadolu gazetesi bu sorularla İzmir Metruk Mallar İdaresi’ni köşeye sıkıştırmıştır. Ayrıca önemli bir konuya daha değinilerek mevcut müdür göreve başlamadan önce Metruk Mallar İdaresi’nde işlerin bir şekilde görüldüğü belirtilmiştir. Anadolu gazetesine göre

³⁵⁶ Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 114.

³⁵⁷ **Anadolu**, 25 Kanunusani 1929.

sorunların kaynağı Maliye Vekaleti değil, İzmir Metruk Mallar İdaresi'ni yöneten kişilerdir³⁵⁸.

Metruk Mallar Müdürlüğü'nden kiralanan gayri menkullerin bedeli icarları hakkında şikayetler bulunuyordu. Kiracılar, kira sözleşmeleri bittiğinde gayrimenkulü tahliye ve teslim mecbur tutulmuştu. Eğer tahliye etmedikleri takdirde mevcut kira bedelinin beş katını ödemek zorundaydılar. Kiracı, kira sözleşmesini uzatma isteğini sözleşme bitmeden iletse bile yeni sözleşme imzalanana kadar geçecek süre için normal kira bedelinin beş katını ödemekle yükümlüydü. Vali Kazım Paşa kiracıların haklarını korumak için bir rapor hazırlayarak Dahiliye Vekaleti'ne göndermiştir³⁵⁹.

Metruk Mallar İdaresi denildiğinde akla ilk olarak gayrimenkuller geliyor olmasına rağmen, bu idarenin elinde bulunan mallar çok çeşitlidir. İzmir Metruk Mallar İdaresi'nin elinde kırk bin ciltten oluşan kitaplar bulunuyordu. Bu kitapların büyük çoğunluğu Yunanca idi. Atina'da faaliyet gösteren bir kuruluş İzmir Metruk Mallar İdaresi'nin elinde böylesine önemli bir kültürel zenginlik olduğunu öğrenince kitapları incelemek için bilimsel bir heyet oluşturmuştur³⁶⁰. Kitapların satışa çıkarılacak olması bu heyetin İzmir'e gelmesinde önemli bir etken olmuştur. Söz konusu kitapları almak için Yunanistan'dan gelen heyetin dışında Maarif Vekaleti de devreye girmiştir. Maarif Vekaleti satılığa çıkarılmış olan kitapların satışından vazgeçilmesini ve bu kitapların Ankara'da kurulacak Umumi Kütüphane'de değerlendirilmesini önermiştir. İcra Vekilleri heyeti 7 Haziran 1931 tarihinde kitapların Maarif Vekaleti'ne devredilmesini kararlaştırmıştır³⁶¹. Bunun ardından Maarif Vekaleti, kitapların Kız Lisesi'nde bulunan bir daireye yerleştirmiştir. Kitapların tasnifi için, kitapların yazıldığı dilleri bilen okulu müdürü ve muallimlerden oluşan bir heyet kurulmuştur³⁶².

Metruk Mallar İdaresi, emval-i metrukeyi müzayedeye çıkartarak taksitli olarak satışa çıkarabiliyordu. Geri ödeme süresi sekiz yıl olduğu için müzayedelerin birçoğu yüksek fiyatlarla sonuçlanıyordu. Yapılan müzayedelerin ardından taksitlerin ödenmesi konusunda sorunlar yaşanıyordu. Müzayedede uzun vade süresine güvenerek yüksek fiyat vererek mal alan kişilerden bazıları bir iki taksit ödedikten

³⁵⁸ **Anadolu**, 27 Kanunusani 1929.

³⁵⁹ **Anadolu**, 7 Şubat 1929.

³⁶⁰ **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1931.

³⁶¹ **BCA.**, 30-18-1-2/20-37-19.

³⁶² **Anadolu**, 20 Temmuz 1931.

sonra kalan taksitleri ödeyememeye başlıyordu. Metruk Mallar İdaresi ilk iki taksiti irat olarak kaydettiği için, taksitlerini ödeyemeyen kişilere bunlar iade edilemiyordu. Maliye Vekaleti bu soruna çözüm üretmek için bir emir yayınladı. Bu emre göre taksitleri ödenemeyen emlak, Metruk Mallar İdaresi tarafından yeniden müzayedeye çıkarılacaktı. İlk müzayededeki kıymete eşit bir teklif verilirse, önceki müzayedeyi alan ve taksitlerini ödeyemeyen kişilerin irat olarak kaydedilen taksitleri iade edilecekti. Son müzayededeki teklif ilk müzayededen daha düşük olduğu durumda ise, aradaki fark kesildikten sonra, geri kalan miktar ilk müzayedeyi alan kişiye geri verilecekti. Dahiliye Vekaleti'nin yayımladığı emir sonrasında çok sayıda kişinin irat olarak kaydedilen paraları iade edildi³⁶³.

³⁶³ Anadolu, 5 Nisan 1929.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜLKİYET SORUNUNUN YANSIMALARI

3.1. TBMM’de Yapılan Görüşmelerde İzmir’de Mülkiyet Sorunu

3.1.1. I. TBMM Dönemi

Edirne Mebusu Şeref Efendi’nin Birinci Meclis ile ilgili yapmış olduğu tanım son derece önemlidir. Ona göre Birinci Meclis “Halâskar, fedakâr, hamiyet ve feragatin timsali büyük vatanperver Türk Meclisi”dir³⁶⁴. Birinci TBMM’nin en önemli özelliği Türk Kurtuluş Savaşı’nı yönetmiş olmasıdır. Bu dönemde alınan kararlarla birlikte işgallerin sona ermesi için yoğun çaba gösterilmiştir. Meclis’teki mebuslar yurdun dört bir yanını örümcek ağı gibi saran işgalci devletlerden kurtulmak için tek bir vücut olmuşlardı. Ancak bazı konularda fikir ayrılıkları belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Aslında bu fikir ayrılıkları meclisin çok sesli yapısının doğal bir sonucudur. Bu çok seslilik zaman içinde gruplaşmaları beraberinde getirdi³⁶⁵. Halk Zümresi, Tesanüd Grubu, İstiklâl Grubu, Islahat Grubu, İttihatçı Grup, Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti ve Müdafaa-i Hukuk Grupları ortaya çıktı. Müdafaa-i Hukuk grubu kendi içerisinde Birinci Grup ve İkinci Grup olmak üzere ikiye ayrılmıştı³⁶⁶. Meclis’teki çok sesli yapı sert tartışmaları beraberinde getirdi. Ayrıca bu çok seslilik İzmir’in sorunlarının farklı mebuslar tarafından sık sık meclis kürsüsünde dile getirilmesini sağlamıştır. İzmir’in sorunları arasında mülkiyet meselesi, emval-i metruke, yangın, şehrin imarı gibi başlıklar ön plana çıkmaktadır.

Kütahya Mebusu Ragıp Bey, Kurtuluş Savaşı’nın sona ermesinin ardından İzmir’i ziyaret ederek şehrin sorunlarını doğrudan gözlemlemiştir. Ankara’ya döndükten sonra Meclis kürsüsünde İzmir’in sorunlarını dile getirmiştir. Uşak’tan İzmir’e doğru gittiği sırada gördüğü köylerin büyük çoğunluğunun yandığını, Manisa ve çevresinde taş üstünde taş kalmadığını belirtmiştir. “Bugün; Uşak’tan itibaren

³⁶⁴ Mehmet Şeref Aykut, **Birinci Millet Meclisi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011, s. 273.

³⁶⁵ Zeki Çevik, **Milli Mücadele’de “Müdafaa-i Hukuk’tan Halk Fırkası’na” Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 396-399.

³⁶⁶ İhsan Güneş, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 175-214.

İzmir'e kadar yanan, yakılan köylerin halkı pek aç, pek çıplak, pek dilsûz bir manzara arz etmektedir. Bunlara bir an evvel yetişmelidir" sözüyle TBMM'nin İzmir'deki sorunlara çözüm üretmesi çağrısında bulunmuştur. Bölgenin en önemli sorunlarının başında emval-i metruke meselesi olduğunu belirtmiştir. Emval-i metruke ile ilgili değerlendirme yaparken, emval-i meşkukeden de bahsetmiştir. Emval-i meşkuke olarak tanımladığı sorun Türklere ait malların birbirine ya da Rumların mallarına karışmış olmasıdır. Bu mallara ait sorunların çözümü için hiçbir adım atılmadığını belirtmiştir. Emval-i meşkuke meselesine ilişkin somut örnekleri İzmir üzerinden vermiştir. Torbalı'da yaşayan ve yemiş bahçesi sahibi olan bir Müslüman, savaş sırasında sahip olduğu toprakları bırakıp kaçmak zorunda kalmıştır. Onun yerine toprağı gayrimüslim hizmetçisi işlemeye başlamıştır. Gayrimüslim hizmetçi işgal sürecinde iki defa mahsulleri toplamıştır. Üçüncü mahsullerin toplanacağı dönemde İzmir'de işgal sona ermiş ve toprağın asıl sahibi geriye dönmüştür. Ancak hükümet memurları yaptıkları incelemeler neticesinde üretilen yemişleri emval-i metruke olarak kayıtlara geçirmiştir. Bundan dolayı hükümet incirleri toplama yetkisini başkasına vermiştir. İncirleri toplama hakkına sahip olan kişi mahsulün yüzde kırkına kendisi sahip olacak, yüzde altmışını hükümete verecekti. İlgili komisyon karar almada, incirlere toplama görevini üstlenen kişi ise mahsulleri toplamada gecikmiştir. Bu yüzden tarladaki ürünlerin büyük bir kısmı çürümüştür. Torbalı'daki örnekte bir Müslümana ait mahsullerin emval-i metrukeye karıştığı görülmektedir. Bir Müslümana ait ürünler, işgal döneminde gayrimüslimlerin eline geçtiği için emval-i metruke kabul edilmiştir. Ragıp Bey, emval-i meşkuke meselesine dair ikinci somut örneğini Yunan ordusundan arda kalan hayvanlar üzerinden vermiştir. Yunan ordusu çekilirken geride çok sayıda hayvan bırakmıştır. Ancak bu hayvanların büyük çoğunluğu zaten Türklerden zorla alınmıştır. Yunan ordusu zorla ele geçirdiği hayvanları geri çekilirken Torbalı'da bırakmıştır. Bölgede yaşayan bazı kişiler bu hayvanları eline geçirmiştir. Böylece bir çift hayvana sahip olan kişiler, üç-dört çift hayvana bakar duruma gelmiştir. Ragıp Bey'in bu konuyla ilgili "...Yunan ordusunun gasp edip Torbalı havalisine döktüğü hayvanat doğrudan doğruya ahali-i İslâmiye'ye aittir. Ne ganaimdir, ne de emvali metrukedir. Yunanlılar bunu Torbalı'ya kadar taşımışlardır. Fakat Hasanoğlu Mehmet'in malı hangisi ve Hasanoğlu Ali'nin malı hangisidir? Tefrik etmek imkansızdır" değerlendirmesini yapmıştır. Onun mecliste

vurguladığı emval-i meşruke meselesi İzmir ve çevresindeki mülkiyet sorununun karmaşıklığını gözler önüne sermektedir³⁶⁷.

Ankara Mebusu Hacı Âtîf Efendi'ye İzmirli iki kişi şehirdeki emval-i metruke meselesine dair bir mektup göndermiştir. Hacı Âtîf Efendi, 1 Kasım 1922 tarihli meclis oturumunda bu mektubu meclis kürsüsünde okumuştur. Mektup'ta geçen ifadeler şehirdeki emval-i metruke meselesinin ulaştığı boyutları göstermesi bakımından son derece önemlidir. Yazarı itimat sahibi iki kişi olarak tanımlanan mektup şu şekildedir³⁶⁸:

“Burada emval-i metruke öteki berikinin elinde suiistimal halinde bozuluyor. Millet milyonlarca lira kaybediyor. Defterdarın, şunun bunun adamları milyoner oluyor. İdrak edilmiş olan zeytin mahsulü çürümeye mahkûm. Ecanip bizim bu perişanlığımıza gülüyor. Siz bu mahsulü niçin çürütüyorsunuz, diyorlar. Emval-i metruke olan konaklar, möbleler, kapanın elinde kalıyor. Möbleler yağma ediliyor. Hükümet, millet müthiş zarar görüyor. İzmir mülhakatında, üzüm, incir mahsulü de aynı yağmaya tâbi bulunduğundan erbabı namustan ve Heyet-i Mebusan'dan acilen bir heyet gelip bu hallerin önüne geçsin. Bunu mahsusan arz ediyoruz. Allah rızası için yazıyoruz. Münasip surette icap edenlerin nazar-ı dikkatine arz edersiniz ve teşebbüsâtı seriada bulununuz. Ellerinizden hürmetle öperim.”

Denizli Mebusu Yusuf, Saruhan Mebusu Mustafa Necati, İzmir Mebusu Enver, Kırşehir Mebusu Rıza, Saruhan Mebusu Ömer Lütfi, Saruhan Mebusu Refik Şevket, Saruhan Mebusu Reşad, İzmir Mebusu Tahsin ve Ertuğrul Mebusu Hamdi Beylerden oluşan bir heyet Ankara'dan hareket edip, kasaba ve köyleri ziyaret edip halkın sorunlarını dinleyerek İzmir'e gitmiştir. Bu heyetin Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey'e yazdığı telgraf 25 Kasım 1922 tarihli TBMM oturumunda okunmuştur. Telgrafta hükümetin güçlü bir otorite kurması ve yolsuzlukların önüne geçilmesi için İstiklal mahkemesinin gönderilmesi önerilmiştir³⁶⁹.

Telgrafın okunmasının ardından Ragıp Bey, kendisine gelen bir mektubu meclis kürsüsünde okudu. Bu mektupta emval-i metruke meselesinde halkı rahatsız eden bazı uygulamalardan bahsedilmektedir. Emval-i metruke komisyonlarının yetkin

³⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D:1, C: 24, İ: 123, s. 69-73.

³⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 24, İ: 130, s. 301.

³⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 145, s. 65.

kişilerden oluşmadığı iddia edilmektedir. İçinde elli bin liralık mal olan mağazanın, üç-dört bin lira karşılığında verildiği söylenmiştir. Bu gibi uygulamalar hakkında yapılan şikayetler sonuçlanana kadar mağazalardaki malların büyük çoğunluğunun başka yerlere götürüldüğü söylenmiştir. Mektupta geçen “Emval-i metrukeye tayin edilen namuslu insanlar kâmilen istifa ederek çekildi. Şimdi ise mümtaz siymaların elinde dönüyor. Bu gidişle emval-i metrukenin bedeli komisyonların maaşına kifayet etmiyecektir” ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Mektubun en önemli bölümü Urla’daki üzümlerin durumuyla ilgili söylenenlerdir. Hükümet Urla’da sadece iki bin kıyye üzüm toplayabilmiştir. Tüccardan bazı kimseler ise hükümetin yapamadığını yapıp on binlerce kıyye üzüm toplamıştır. Üzümlerle ilgili çeşitli hırsızlık olayları yaşanmış, hükümet gerekli otoriteyi kuramamıştır. Ayrıca mahsuller toplandıktan sonra hükümetin üzümlerin bağlarda sergide olduğuna dair ilanlar verdiği iddia edilmiştir. Ragıp Bey konuşmasının son bölümünde oldukça sert ifadeler kullanarak “...bu mesele için bir İstiklâl mahkemesi tayin ve sevk olunmadıkça namussuz ellerde menfaati umumiye heder olacak” demiştir. Sözlerine yolsuzlukların önüne geçilmesi çağrısında bulunarak son vermiştir³⁷⁰.

Ragıp Bey’in konuşmasında kullanmış olduğu “namussuz” ifadesi meclisteki tartışmayı arttırdı. Üslubun sertliğinin yanı sıra, mektubun içeriği de tartışma konusu oldu. Hakkari Mebusu Mazhar Müfit Bey, okunan mektubun sadece İstiklal mahkemesi talebinden ibaret olmadığını, mektupta önemli sorunlara ve suiistimallere değinildiğini söylemiştir. Depoların açılması, üzümlerin götürülmemesi gibi iddiaların Maliye Vekili tarafından cevaplanması gerektiğini söylemiştir³⁷¹.

Antalya Mebusu Rasih Efendi, kendilerinin de milletvekili olduğunu söyleyerek Maliye Vekili’nin daha sonra konuşmasını istemiştir. Yapılan tartışmaların TBMM’nin onur meselesi olduğunu söylemiş ve suiistimal iddialarının üzerine gidilmesini istemiştir. Ayrıca bu konunun gizli celsede görüşülmesinin, meselenin saklanacak kısımları olduğu anlamına geleceğini vurgulamıştır. Rasih Efendi, yakın bir tarihte İzmir’i ziyaret etmiş bir isimdir. Bundan dolayı şehirdeki temel sorunların bilincindedir. İzmir’de bulunduğu sırada şehirde Emval-i Metruke Komisyonu’nun oluşturulduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı komisyonun ilk faaliyetlerine yakından tanıklık etmiştir. Ayrıca İzmir’de bulunduğu sırada tüccardan oluşan bir heyetle

³⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 145, s. 66-67.

³⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 145, s. 69.

görüşmüştür. Bu heyet, hükümet emval-i metruke meselesine gerekli özeni göstermezse, İzmir’de İslam serveti ve İslam ticareti adına hiçbir şeyin kalmayacağını dile getirmiştir. Rasih Efendi bunun nedenini sorduğunda, ona verilen cevapta emval-i metruke mallarının bazı kişiler tarafından sermayesiz olarak ele geçirildiği, bu durumun piyasaya çıkıldığında rekabetsiz bir ortama neden olacağı ve İzmir’de ticaretle uğraşan pek çok kişinin iflas edeceği söylenmiştir. Rasih Efendi’ye göre, İzmir’de emval-i metruke denildiği zaman, sadece memlekete ihanet eden insanların malları akıllara gelmemelidir. Çünkü emval-i metruke olarak adlandırılan emval içinde savaş sırasında zorlu günler geçiren Müslümanların da milyonlarca liralık malları bulunmaktadır. İzmir ticareti büyük oranda Rumların elinde bulunuyordu. Türk köylüleri mahsullerini simsarlık ve komisyonculuk yapan Rumlara gönderiyordu. Ticareti elinde tutan bu kişiler savaşın ardından şehri terk etmiştir. Bu kişilere ait olan mağaza ve depolardaki mallar topyekun olarak emval-i metruke olarak adlandırılmıştır. Ancak buradaki malların önemli bir kısmı Türklere aitti. Kütahya Mebusu Besim Atalay, Rasih Efendi’nin dile getirdiği düşünceleri destekleyen bir konuşma yapmıştır. Emval-i metruke mallarının büyük bir kısmının Türklere ait olduğunu vurgulamıştır. Rasih Efendi ve Besim Atalay Bey’in yapmış olduğu konuşmalardan emval-i metruke meselesiyle emval-i meşkuke meselesinin, ya da bir başka ifadeyle Türklere ait mallarla Rumlara ait malların iç içe geçtiği ve bu sorunun çözülmesinin oldukça zor olduğu anlaşılmaktadır³⁷².

25 Kasım 1922 tarihli hararetleli oturumdan iki gün sonra meclis yeniden toplandı. Bu oturumda Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey meclisteki memaliki müstahlasa tartışmalarına uzun bir yanıt verdi. Tartışmalar daha çok İzmir üzerinden yapıldığı için, öncelikle İzmir’in bir portresini çizmiştir: “...iki buçuk, üç sene düşman çizmeleri altında çiğnenen, inleyen arazii müstahlâsada, her muharebede istiladan kurtulan memleketlerde olduğu gibi, burada da pek tabii olarak bir sefalet meşhudolmaktadır.” İzmir’de yangından dolayı büyük bir mesken sorunu yaşanıyordu. Hasan Fehmi Bey, yangının ardından şehirdeki gayrimüslimlere ait yapıların büyük çoğunluğunun yandığını belirtti. Ayakta kalan gayrimüslimlere ait emval ve eşyanın az miktardan ibaret olduğunu vurguladı. İzmir’deki bazı fabrikaların müzayede yapılmadan dağıtıldığı iddialarını yalanladı. Urla ile ilgili dile getirilen iddiaları titiz bir şekilde incelediğini ve bu iddiaların doğru olup olmadığını bizzat

³⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 145, s. 71-75.

İzmirliileri dinleyerek tespit etmeye çalıştı. Bir tren yolculuğu sırasında kulağına gelen Urla'daki suiistimaller üzerine derhal Vali Bey'den gerekli tedbirlerin alınmasını istedi. Vali Bey, müfettiş görevlendirerek konuyu araştırdı. Müfettişlerin raporları doğrultusunda mal müdürü ve bazı devlet memurları azledildi. Dahiliye Vekaleti'ne başvurularak, Kaymakamın da azli rica edildi. Dahiliye Vekili Fethi Bey, bu isteği yerinde bularak Urla kaymakamını görevinden aldı. Urla Kaymakamı, mal müdürü ve meclisi idare azalarından bazı kişiler Urla'da Rumlardan arta kalan üzümlerden meydana bir şey olmadığını söylemiştir. Bunları alan kişilere çağrıda bulunularak, o üzümleri kim aldıysa yarısını getirip emval-i metruke ambarlarını bırakma çağrısı yapıldı. Kalan yarısını ise piyasada serbestçe satabilme hakkı tanındı. Yapılan bu uygulama kanuna aykırı olduğu için, kaymakamın görevinden alınmasına neden olmuştur. Hasan Fehmi Bey'in yaptığı açıklamalar meclisteki bazı mebusları tatmin etmedi. Yapılan açıklamaları yeterli bulmayan mebuslar, Hasan Fehmi Bey'e çeşitli sorular sorarak İzmir ve çevresinde yaşanan olaylar ile ilgili daha detaylı bilgi talep etti³⁷³. Bütün bu tartışmaların ardından meclisteki görüşmelerin gizli oturumda devam edilmesine karar verildi. Günün üçüncü celsesi gizli oturum olarak toplandı. Maliye vekili bu oturumda yaptığı açıklamada tartışmalara bir sonraki oturumda devam edilmesini teklif etti³⁷⁴.

Memaliki müstahlasaya dair yapılan tartışmalar Maliye vekilinin yapmış olduğu uzun açıklamalara rağmen sona ermedi. Tartışmaların sonraya bırakılmış olması, bir sonraki oturumun hararetle geçeceğinin göstergesiydi. 29 Kasım 1922 tarihli meclis oturumunun ikinci ve üçüncü celsesi gizli oturum olarak toplandı. Bu oturumda Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey İzmir'deki emval-i metrukenin nakdi bedelinin 1920-1922 yılları arasındaki bütçe açığını kapatmaya yeteceğini ümit etmiştir. İzmir yangınına değinerek, yanan ev sayısının 20.000 olduğunu söylemiş ve memlekette büyük bir mesken bunalımı olduğuna değinmiştir. İzmir'e gelen ordu mensupları, memurlar ve çevre vilayetlerde ev bulamayan muhacir ve mültecilerin İzmir'de ev birer ev bulma mecburiyetinde olduğunu söylemiştir. Onun bu sözlerinin ardından Biga Mebusu Hamdi Bey "onlar aldı ise onlara helal olsun" demiştir³⁷⁵.

³⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 146, s. 97-105.

³⁷⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D: 1, C: 3, İ: 146, s. 1126-1127.

³⁷⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D: 1, C: 25, İ: 147, s. 1131.

Gizli oturumun sona ermesinin ardından Ertuğrul Mebusu Necip Bey meclis başkanlığına memaliki müstahlasaya ait tedbirler ortaya çıkana kadar başka hiçbir işe geçilmemesini teklif etti. Onun bu önergesi üzerine Maraş Mebusu Hasib bey söz alarak, İzmir'e giden kişilerin gözlemlerini meclis kürsüsünde dinlediklerini söyledi. Hükümetin suiistimleri önlemede yetersiz kaldığına değindi. Bu gibi tartışmalardan hiçbir sonuç elde edilemeyeceğini belirttikten sonra, İzmir'deki sorunları yakından gören kişilerin istizah yapmalarını istedi. İstizah neticesinde daha sağlıklı tartışmalar yapılabileceğine inanıyordu. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, yapılacak tartışmalardan bir sonuç alınamayacağını, bu gibi tartışmalar yerine tedbirler alınması gerektiğini vurguladı. Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Paşa da tartışmalara dahil oldu. Kendisinin de İzmir'e gittiğini ve orada mebus arkadaşlarıyla bu sorun hakkında sohbet ettiklerini vurguladı. Ardından Meclisin, memaliki müstahsaladaki ihtiyaçlar için acil olarak tedbirler alınması gerektiğini söyledi. Yapılacak en doğru işin meclis başkanlığına sunulan kanun layihasının bir an önce görüşülmesi olduğunu dile getirdi³⁷⁶.

30 Kasım 1922 günü TBMM'nin en önemli gündem maddesi Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey'in İzmir'deki emval-i metruke sorununa ilişkin soru önergesi olmuştur. Hafız Mehmed'in bir hafta önce kaleme alıp, meclis başkanlığına sunduğu bu önergede İzmir'deki emvali metruke üzerinde çok sayıda suiistimal olduğu ve bazı fabrikaların müzayede yapılmadan satıldığı dile getirilmiştir. Soru önergesinin yöneltildiği kişi Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey'dir. Hafız Mehmed Bey soru önergesiyle ilgili yapmış olduğu açıklamada, fabrikaların müzayede yapılmadan satıldığı iddiasını Yeni Turan gazetesindeki bir yazıya dayandırmıştır. Fabrikaların satışının Maliye Vekilinin İzmir'de bulunduğu döneme denk geldiğine dikkat çekmiştir. Tütün, incir, üzüm, afyon, zeytin gibi ürünlerin kısa sürede bozulma ihtimali olmadığını ve aylarca saklanabileceğini belirtti. Bu ürünleri elden çıkarmak için acele edilmesinin suiistimallere davetiye çıkardığına değinmiştir. "Bir hırsız bir evi soymuş, çıkarken kendi bir kısım eşyasını orada bırakmış, o eşya hane sahibinindir. Eğer mantıkan, hukukan, iktisaden düşünürsek Afyon Karahisar'dan itibaren İzmir'e kadar duçarı zarar olan halk kim ise bu mallar onlara aittir." sözüyle emvali metrukenin, işgalde zarar gören halkın hakkı olduğunu vurgulamıştır. Bunun ardından hükümeti sert sözlerle eleştirmiştir: "...maalesef halkçıyız diye her gün bağırmakta iken, köylü efendimizdir, derken yine nef'i hazine tabirleriyle hâlâ yürümekteyiz. Nef'i hazine ile

³⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 147, s. 121-122.

nef'i milleti tefrik etmiyoruz.” İzmir'deki sorunların Urla Mal Müdürünün azledilmesiyle çözülemeyeceğini ve Emvali Metruke komisyonlarının suiistimaller yaptığını söyledi. Bunun ardından Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, sözlerine dayanak olarak Emvali Metruke komisyonunun suiistimaline dair bir tane örnek vermesini istedi. Hafız Mehmed Bey, İzmir'e hiç gitmediğini, söylemiş olduğu sözlerin Turan gazetesine dayandığını, eğer bu olaylar yaşanmadıysa vekaletin haberleri tekzip etmesi gerektiğini söyledi. Tartışmaların oldukça sertleştiği dakikalarda meclis reisi on dakikalık ara vermiştir³⁷⁷.

On dakikalık aranın ardından günün ikinci oturumu başladı. Meclis reisi sözü Maliye Vekili'ne verdi. Konuşmasının İzmir ile ilgili kısmında İzmir'deki durumun iyi olmadığını açık bir dille dile getirdi ve emvali metruke işlerinin ıslaha muhtaç olduğunu ifade etti. Hafız Mehmed Bey'in konuşmasında suiistimallere dair somut örnek veremediğini vurguladı. Vekaletin gerekli bütün tedbirleri aldığını söyledi. Emvali metruke kanununun doğrudan Adliye Vekaleti'ni ilgilendirdiğini söyledikten sonra, Hafız Mehmed Bey'in geçmişte Adliye Vekili olarak görev yaptığını hatırlattı. “Eğer kanun teklifinde teahhür varsa bu, rica ederim, aranızda bulunan arkadaşınıza mı râcidir, yoksa o vakit vekalette bulunan zata mı aittir?” sorusunu sorduğunda, mecliste bulunan mebuslar alkışlayarak Maliye Vekili'ne destek verdi. “Hafız Bey buyurdular ki; İzmir'de tütünler satılıyor, niçin bu emval satılıyor ve neden bu emval ambarlara doldurulup hıfzedilmedi, memleketin halkın menfaatine muvafık haller düşünülmedi ve neden o kıtada bulunan sekeneye verilmedi? Arkadaşlar, bu emvali metruke; o kıtada bulunan sekene hakkıdır veya değildir, bunu söylemek bana ait değildir. Elde bir kanun vardır. Ben onu tatbik ederim. Bugün için ganimet olan kısmı devletindir, hazinenindir, metruk olan kısmın da elimde mevcut kanun mucibince muamelesini yapmakla mükellefim.” Hafız Mehmed Bey'in üzüm ve incir gibi ürünlerin uzun süre boyunca saklanabileceği iddiasına da cevap verdi. Ocak ayından önce sevk edilen incirle, Ocak ayından sonra sevk edilen incir arasında yüzde altmışlık fiyat farkı olduğunu söyledi. Bundan dolayı bu ürünlerin depoda saklanması yerine, bir an önce satılması gerekmektedir³⁷⁸.

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey, İzmir'deki mesken sorununu meclis kürsüsünde dile getiren mebuslardan birisidir. Ali Şükrü Bey, “Efendiler, bendeniz

³⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 148, s. 141-142.

³⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1, C: 25, İ: 148, s. 143-150.

Trabzon mebusuyum. Fakat aynı zamanda bütün memleketin mebusuyum. Trabzon kadar İzmir'i de düşünmek mecburiyeti vicdaniyesi karşısındayım” diyerek İzmir'in sorunlarına değinmiştir. İzmir ve çevresinde bir takım suiistimaller ve hırsızlıklar olduğunu söylemiştir. Yaşanan bu olumsuzlukların hükümetin çıkardığı kanunların suya düşmesi anlamına geldiğini dile getirmiştir. Ona göre hırsızlığın derecesi, büyüklüğü ne olursa olsun hırsızlık hırsızlıktır. Yapılması gereken şey hırsızların yakalanıp cezalandırılmasıdır. Suiistimaller ve hırsızlıklarla ilgili gerekli adımları atması gereken kurumlar Dahiliye Vekaleti ve Adliye Vekaleti'dir. Yolsuzluk iddialarını incelemek için İstiklal mahkemesinin görevlendirilmesine “...İstiklal mahkemelerinin manası düşünülecek olursa hırsızlıkla, para ile İstiklal mahkemesini temas ettirmek bendenizce katiyen doğru değildir” sözüyle karşı çıkmıştır. İzmir'deki yolsuzluk iddialarını araştırmak için İstiklal mahkemelerini görevlendirmek yerine Dahiliye Vekaleti'ne kuvvet verilmesini savunmuştur³⁷⁹.

Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, “Buradan giden varlığını sırtında götürecek, oradan gelen varlığını bırakarak gelecektir” sözüyle mülkiyet sorununa ilişkin önemli bir tespit yapmıştır. Giden Rumlar ve gelen Türkler arasındaki eşitsizliği vurgulamıştır³⁸⁰. Yusuf Ziya Bey'in bu sözleri meclisteki mebuslarının çoğunun düşüncesini yansıtmaktadır. Çünkü kamuoyunda gelen ve giden mübadiller arasında ekonomik açıdan büyük farklılıklar olduğuna dair bir algı vardır.

3.1.2. II. TBMM Dönemi

TBMM'de Lozan görüşmeleri yapılırken oldukça sert tartışmalar yaşanmıştır. Meclis'teki muhalifler Lozan'a giden heyeti hedef olarak görüyordu. Lozan'daki görüşmelerin yarıda kesilmesi meclisteki tartışmaları dindirmeye yetmedi. Böyle bir ortamda Teşkilat- Esasiye Kanunu'nda seçime gidişi engelleyen madde-i münferide kaldırılarak 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM'de seçim kararı alındı. Seçim kararının alındığı gün İsmet Paşa Lozan görüşmelerinin belirli bir sonuca ulaştığını, alınacak kararların meclisin onayına sunulacağını, bundan dolayı meclisin yenilenmesinin

³⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 1; C: 25, İ: 150, s. 194-195.

³⁸⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D: C: 3, İ: 6, s. 165.

doğru olacağını söyledi. İkinci Grup üyesi mebusların da onayıyla TBMM'nin yenilenmesi için seçim yapılması kararlaştırıldı³⁸¹.

13 Ekim 1923 günü TBMM'de mübadillerin sorunlarını çözmek için son derece önemli bir karar alınmıştır. Reşad Bey ve arkadaşlarının hazırladığı Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'nin kurulmasına dair kanun teklifi görüşülmüş ve kabul edilmiştir³⁸². Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti kurulduktan sonra mübadillerin yaşadığı sorunlar sık sık meclis kürsüsünde dile getirilmeye başlandı. İzmir'deki mübadillerin sorunları farklı zamanlarda farklı mebuslar tarafından TBMM'de dile getirildi. Mübadillerin sorunlarının başlarında iskân edilmeleri meselesi geliyordu.

17 Şubat 1924 tarihli TBMM oturumunda han, otel, pansiyon, misafirhane gibi yerlerde kalan kişilerin ödedikleri ücretin yüzde onu oranında İkamet Vergisi alınmasına dair çeşitli tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalar sırasında Karesi Mebusu Vehbi Bey İzmir'de mesken buhranı olduğunu dile getirmiştir. Bu buhrandan dolayı bazı memurların hanlarda, otellerde, pansiyonlarda kaldığını belirtmiştir. Vehbi Bey, mesken buhranından dolayı ev bulamayıp başka yerlerde ikamet etmek zorunda kalan memurların İkamet Vergisi'nden muaf tutulması gerektiğini savunmuştur³⁸³. İzmir Mebusu Şükrü Bey de İkamet Vergisi uygulamasına, otellerde ve pansiyonlarda oturan kişilerin orta ve fakir tabakaya mensup olması gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Ayrıca dünyanın hiçbir yerinde böyle “zalimane” bir vergi olmadığını dile getirmiştir³⁸⁴.

Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, İzmir ile ilgili çok önemli bir sorunu mecliste gündeme getirmiştir. Sözlerinin başında mübadele ve imar işleri için ayrılan ödeneğin hangi bölgelerde kullanılacağına vekalet tarafından tespit edilip edilmediğini sordu. Bunun ardından İzmir muhacirlerinden ve tamamı kadınlardan oluşan üç, dört ailenin cami avlusuna sığındığını söyledi. Bu insanların geceleri de cami avlusunda yatmak zorunda kaldıklarını dile getirdikten sonra “Bunlar feci bir vaziyettedirler. Acaba bunları Vekil Beyefendi görmemiş midir? Nazarı dikkatlerini celbetmedi mi?” sorularını sordu. Zeki Bey, muhacirlerden bahsederken kaldıkları caminin adı ve yeri hakkında bilgi vermemiştir. Ancak Mustafa Necati İzmir Mebusu olduğu için, Zeki Bey'in sormuş olduğu sorunun önemi daha da artıyordu. Mustafa Necati, Zeki Bey'e

³⁸¹ İhsan Güneş, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 135-136.

³⁸² Ercan Çelebi, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti**, s.62

³⁸³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 2, C: 6, İ: 104, s. 48.

³⁸⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 2, C: 6, İ: 104, s. 50.

verdiği cevapta muhacirlerin ihtiyaçlarının halk ve memurlar tarafından azami ölçüde karşılandığını dile getirdi. Zeki Bey, konuşmasında “İzmir ve civarı muhacirlerinden” ifadesi kullanmış olmasına rağmen, Mustafa Necati Ankara vilayetinde hiçbir camide dört beş ailenin söylendiği şekilde kalmadığını belirtti. Ayrıca “Eğer Ankara vilâyetinde bir cami içinde böyle dört, beş aile kalmış ise bunu Zeki Bey biraderimiz herhangi bir gün Vekâlete söylemiş olsalardı, bunu yapardık ve halledilir bir mesele idi” ifadesini kullandı. Zeki Bey, İzmir muhacirlerinden bahsederken, Mustafa Necati Bey’in konuyu Ankara üzerinden değerlendirmesi dikkat çekicidir³⁸⁵.

İzmir’in sorunlarını en iyi bilen isimlerden birisi olan Haydar Rüştü Bey İzmir’deki mesken sorununu TBMM kürsüsünde dile getiren mebuslardan birisidir. Haydar Rüştü Bey, Mübadele Vekili Mustafa Necati Bey’e “Vekil Beyefendi. Daire-i intihabiyeniz olan İzmir’de malûmuâliniz vâsi sukna buhranı vardır. Oradan yüzlerce telgrafnameler alıyoruz. Oranın mesken buhranı hakkında ne düşünüyor ve sonra bizim haber aldığımızı nazaran” sözlerini söyledi. Henüz cümlesini tamamlamamıştı, araya giren Adana Mebusu Zamir Bey, mesken buhranının sadece İzmir’e özgü olmadığını Türkiye’nin dört bir yanında aynı sorunun yaşandığını söyledi. Haydar Rüştü Bey, yarım bıraktığı cümleye Adana Mebusu Zamir Bey’e yanıt vererek devam etti. Adana’daki durumu bilmediğini söyledikten sonra, Mustafa Necati Bey’e son derece önemli iki soru yöneltti. İlk olarak sukna buhranının en fazla hissedildiği şehir olan İzmir’e getirilecek muhacirlerin en son kabileye ertelenip ertelenmeyeceği sorusunu sordu. İkinci olarak ise iskân bölgelerinin belirlenmesi sırasında hatalar ya da eksiklikler varsa bunların tashihinin mümkün olup olmayacağını sordu. Mustafa Necati Bey, Haydar Rüştü Bey’e “Haydar Rüştü Bey kardeşimizin sualine Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti vekili sıfatıyla vereceğim cevap şudur: O da mübadeleye tabi olan halkın hakkı olarak bulduğum mahallere muhacir koyarım. Diğer keyfiyeti vekâleti deruhte eden arkadaşım düşünürler. Bu hususta benim düşüneceğim, her nerede muhacirinin hakkı olan hane mevcut ise oraya muhacir koymaktan ibarettir.” Yanıtını verdi. Mustafa Necati’nin bu yanıtı alkışla karşılandı. Alkışlar sona erdiğinde Mustafa Necati Bey, Mesken buhranı meselesinin kendi görev sınırları içinde olmadığını dile getirdi³⁸⁶.

³⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 7/1, İ: 20, s. 1042

³⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 7/1, İ: 20, s. 1043

Menteşe Mebusu Esat Efendi, Mübadele İmar ve İskân Vekiline yönelik bir istizah takriri verdi. Takrir ile ilgili yapmış olduğu konuşmada mübadillerin perişan bir halde olduğunu söyledi. Mübadele Vekili'ni "Vekil Beyefendinin Meclisi Âliye çıkacak yüzü, beyanı mazerete dair sözü yoktur" sözleriyle sert bir şekilde eleştirmiştir. Yurdun çeşitli yerlerinde gördüğü mübadillerin İskândan mahrum ve sefaletle mahkum bir hayat sürdürdüğünü söylemiştir. Mübadillerin ellerinde olan son varlıklarını da tükettikleri için perişan bir halde olduklarını söylemiştir. Menemen'de yüz dört ailenin iskândan mahrum bir şekilde hayatlarını sürdürmektedir. Drama'dan gelen mübadiller vekaletle yaşadıkları sorunları belirtmiştir. Bu şikayetlerle ilgili İzmir Mıntika Müdürlüğü de Vekalet yazı yazmıştır. Ancak yapılan başvurular sonuçsuz kalmıştır. Esat Efendi, bu mübadillerin Kemer Karakolu'nun arkasında bulunan mezarlıkta sığınacak ve barınacak bir yerden mahrum bir şekilde hayatlarını sürdürdüğünü söylemiştir. Esat Efendi, Mübadele Vekili'ne İzmir üzerinden sert eleştirilerini sürdürmüştür. "Vekil Beyefendi İzmir'i teşrif buyurmadılar, görmediler, bittabi bilmezler" sözüyle vekilin İzmir ile ilgili bilgi sahibi olmadığını söylemiştir³⁸⁷.

Esat Efendi'nin sözleriyle hararetli bir tartışma ortamının oluştuğu oturumda Saruhan Mebusu Abidin Bey İzmir'de Ermeni ve Rumlardan bir kısım emval kaldığını söyledi. Bunları emvali menkule ve emvali gayri menkule olarak ikiye ayırdı. Emvali menkulenin haraç mezat satıldığını, emvali gayrimenkulenin ise peyderpey işgal edilerek birilerinin elinde kaldığını söyledi. 1339 senesi bütçesine emvali menkule hasılatından 19 milyon liranın girdiğini belirtti. İzmir'le ilgili olarak dikkat çekici bir iddia ortaya attı. İzmir'de emvali menkulenin kaydedildiği bir defterin ortadan kaybolduğunu haber aldığını söyledi. Böylesi bir kaybın maddi açıdan sonuçlarının oldukça yüksek olacağını vurguladı³⁸⁸.

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, İzmir'de bazı mebusların birkaç eve sahip olduğunu söylemiştir. Feridun Fikri Bey'in sözlerinin dayanağı İskân ve Teavün Cemiyeti Merkezi Umumisi adına Doktor Bahtiyar imzasıyla çekilen bir telgraftı. Bu telgrafta mebus, memur, zabitan ve eşraf ihtiyaç sahibi olmayan bazı kişilerin Rum emvali metrukesini fuzulen işgal ettiği belirtilmektedir³⁸⁹. Feridun Bey, İzmir'deki fuzuli işgalleri fırsat buldukça Meclis'te yeniden gündeme getirmeye devam

³⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 49, s. 82-83.

³⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 49, s. 89.

³⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 93-94.

etmiştir³⁹⁰. Feridun Bey'in İzmir'deki meskenlerle ilgisi fuzuli işgallerle sınırlı kalmadı. Ankara ve İzmir'deki sükna buhranına dair bir kanun layihası hazırlayarak meclise sundu³⁹¹.

Tunalı Hilmi Bey, Bandırma-İzmir hattında yaptığı bir seyahatte mübadillerin sorunlarını yakından görmüştür. Meclis kürsüsünde muhacirlere verilen evlerin oturulmayacak halde olduğunu belirtmiştir. Evler bu kötü durumdayken yeni iskân emirlerinin nasıl verilebildiğini sorgulamaktadır. İzmir Hükümet Konağı'nda Maden Müdürü'nün yanına gittiğinde, odaya bir kadın bir erkek girmiştir. Maden müdürüne nedir bu diye sorduğunda, muhacir yanıtı aldı. Bunun üzerine "sen muhacir memuru musun, maden müdürü müsün?" sorusunu sordu. Maden müdürü Komisyonun kararlarını icra ettiğini söyledi. Tunalı Hilmi'nin bu izlenim son derece önemlidir. Çünkü bu durum göçmenlerin iskân işinin yeterince sistematik hale getirilemediğini bir kanıttır³⁹².

Tunalı Hilmi Bey'in başka bir önemli gözlemi muhacirin misafirhanesine ilişkindir. İzmir ziyareti sırasında muhacirin misafirhanesi görmeden geri dönmek istememiştir. Misafirhaneye gittiğinde bomboş bir yer karşısına çıktı. İçerisi boştu fakat dışarısı zavallı halde muhacirlerle doluydu. Bu insanlar çeşitli bölgelere iskân edilmişlerdi. Ancak iskân edildikleri bölgeyi beğenmedikleri için geri dönmüşlerdi. Tunalı Hilmi Bey'in bu konu hakkındaki tespiti dikkat çekicidir: "Muhacirlik çok acıdır; Muhacir kökünden çıkarılmış bir ağaca benzer. Onun yerleşebilmesi için meseleyi ruhiyat itibarıyla tetkik ederseniz, tettebbü ederseniz, bence güzel tabirler vardır. Benim burada itiraz edeceğim yalnız bir şey var. Bu Hükümet noktai nazarındandır, o gelen muhacirleri niçin süründürüyoruz? Kendilerini sevk ettiğimiz için onlara artık bakmamak mı lâzım gelir?"³⁹³

Gümüşhane Mebusu Zeki Bey, İzmir'de ve Samsun'da muhacirlerin mezarlıklar içinde yattıklarını söylemiştir. Mübadillere tahsis edilen evler başkalarının işgali altındayken, insanları perişan halde hayata tutunmaya çalıştıklarını vurgulamıştır. İskân ve İmar Vekaleti'ne görevini hatırlatarak eğer işgal edilen evler

³⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 10, İ: 4, s. 119.

³⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 10, İ: 6, s. 222.

³⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 49, s. 100.

³⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 49, s. 100.

boşaltılmadığı takdirde, vekaletin görevden çekilmesi gerektiğini söylemiş ve “ya bu deveyi gütmeli, ya bu diyardan gitmeli. Başka çare yok efendiler” demiştir³⁹⁴.

TBMM’de mübadele ile ilgili hararetli tartışmaların yaşandığı 30 Ekim 1924 tarihli oturuma Rıza Nur’un sözleri damgasını vurdu. Rıza Nur, Yunanistan’daki Türklere uygulanan baskının sona ermesi için mübadelenin bir çıkış kapısı olarak görüldüğünü söyledi. Mübadele ile Türklerin Yunanistan’da ölmesinin önüne geçilmesinin amaçlandığını belirtti. Ancak uygulama sırasında “müspet” ve “müfit” bir sonuca ulaşamadığını belirtti. Bunun ardından söylediği sözler oldukça sertti: “Yani diyebilirim ki, Yunanlıların eline bırakıp ölümlerini beklemeyelim, dediğimiz insanları kendimiz öldürmüştür.” Rıza Nur konuşmasında İskân işlerini en üst seviyeden eleştirmeye devam etti³⁹⁵. Tunalı Hilmi Bey, Rıza Nur’un konuşmasından duyduğu memnuniyeti “Yaşa! Rıza Nur Bey yaşa!” sözleriyle dile getirdi³⁹⁶.

30 Ekim 1924 tarihli meclis oturumundaki tartışmalar ilerleyen günlerde de devam etti. 5 Kasım günü yapılan oturumda Mustafa Necati önemli bir konuşma yaptı. Mustafa Necati, İzmir’deki mübadillerin sorunlarının sık sık gündeme getirilmesinden İzmir Mebusu ve eski Mübadele, İmar ve İskân Vekili olmasından ötürü rahatsızlık duyuyordu. Kendisine ve Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti’ne haksızlık yapıldığını şu sözlerle ifade etti³⁹⁷: “Ben Mübadele Vekili olarak İzmir’e gittiğim zaman harabeler içinde yaşayan beş bin kişi ölüyorlardı, açtılar. Evvelâ onları kurtardım. Ne olurdu bir arkadaş çıkıp ta ondan bahsedeydi”. Konuşmasının devamında İzmir’de mübadillerin bütün yetiştirmelerine vurgu yaparak üretici konuma geldiklerini ve yerli halktan daha müreffeh olduklarını söyledi³⁹⁸.

Mustafa Necati, önceki günlerde Rıza Nur’un Meclis kürsüsünde dile getirdiği sözlerden son derece rahatsız olmuştu. Rıza Nur’un söylediği sözleri meclis kürsüsünde okuduktan sonra “Türk milleti kendinden olan insanları öldürmez” dedi ve millet kürsüsünde böyle bir sözün söylenmiş olmasının doğru olmadığını vurguladı. Bunun üzerine Rıza Nur, hiçbir zaman meclis kürsüsünde böyle bir şey söylemediğini iddia etti. Bunun üzerine Mustafa Necati, Rıza Nur’un “Yunanlıların eline bırakıp ölümlerini bekleyemediğimiz insanları belki öldürmüştür” dediğini hatırlattı. Rıza

³⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 49, s. 105.

³⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 49, s. 85

³⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 9, İ: 49, s. 86.

³⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 10, İ: 2, s. 58.

³⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 10, İ: 2, s. 62.

Nur, sözlerine açıklık getirerek kasıtlı bir ölümden bahsetmediğini söyledi. İki isim arasında yaşanan bu tartışma mübadele konusunda mecliste oldukça gergin oturumlar olduğunun göstergesidir³⁹⁹.

Mübadillerin iskânıyla ilgili yapılan eleştirilerden birisi, aynı köyden gelen kişilerin farklı bölgelere yerleştirilmiş olmasıydı. Refet Bey, Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği görevinden istifasının ardından bu konudaki eleştirileri İzmir üzerinden örnek vererek yanıtlamıştır. Konuşmasında Seyrisefain Kumpanyalarının tahsis ettiği vapurlarla vasıtasıyla mübadillerin Türkiye'ye getirildiğini belirtmiştir. Vapurların kapasitelerinin sınırlı olduğunu ve bin kişilik vapura tek bir kişi bile fazladan alamadıklarını söylemiştir. Yunanistan'dan aynı köyden yola çıkan insanların zorunluluktan dolayı farklı vapurlara bindirildiğini vurgulamıştır. Örnek olarak Yunanistan'daki bir köyden getirilen ilk kafilenin Dikili'ye iskân edildiğini, diğer gelenlerin ise İzmir Vilayeti'nin başka bölgesine yerleştirildiğini söylemiştir. Hiçbir köyü tamamen aynı yere iskân etme imkanına sahip olmadıklarını vurgulamıştır⁴⁰⁰.

Mustafa Necati'nin TBMM'de dile getirdiği İzmir'in sorunlarından birisi bağ meselesidir. Onun belirttiğine göre İzmir'de çekirdeksiz üzümlerin yetiştiği bağlar oldukça fazladır. Ancak gelen muhacirlerin bu bağları kullanamamaktadır. Çünkü göç ettikleri bölgede üzüm yetiştiren insanlar değillerdir. Bağlar üzümden anlamayan insanlara emanet edildiği için altmış bin dönüm çekirdeksiz üzüm bağı atıl vaziyette kalmıştır. Bu bağlar, on yılı aşkın bir sürede ve oldukça fazla masraflarla oluşmuştur. Bir iki sene bakımsız kalan bağlar harap olmuştur. Mustafa Necati, bu olumsuzluğun önüne geçilmesi için hükümetin söz konusu bağları bir an önce satmasını önermiştir⁴⁰¹.

6 Mart 1926 tarihli TBMM oturumunda mübadeleye gayritabi eşhastan metruk olup muhacir ve mültecilere adiyen iskân veya tefviz suretiyle verilen emvalin istirdat edilmemesi hakkında (1/285) numaralı kanun layihası ve İskân ve Muvazenei Maliye Ercümenleri mazbataları görüşüldü. Görüşmeler sırasında Kastamonu Mebusu Halit Bey, İmar Vekili'nin geçmişte yaptığı bir konuşmaya atıfta bulunarak İzmir'de zinufuz zevattan bazı kişilerin mübadillere ait yerleri işgal ettiklerini dile getirdi. Mübadeleye tabi olmayan kişiler, adi iskân veya tefviz suretiyle elde ettikleri emvalin bedelini yirmi senelik taksitlerle ödeyebilecekti. Halit Bey, bu durumun olumsuz yönlerine

³⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 10, İ: 2, s. 61.

⁴⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 10, İ: 2, s. 44.

⁴⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 17, İ: 99, s. 239.

dikkat çekmiştir. Onun bu sözlerinin ardından Dahiliye Vekili Cemil Bey, İzmir’de böyle bir durumun söz konusu olmadığını ve mübadillere tahsis edilen emlakın ancak mübadillere verilebildiğini söyledi⁴⁰². Görüşülen kanunda mübadillere ait emlak olmadığını söyledi. Halit Bey’in sözlerine Aydın Mebusu Doktor Mazhar Bey de cevap verdi. Memlekette zinüfuz olan tek gücün kanun olduğunu vurguladı. Bunun ardından İzmir ile ilgili şu tespitleri yaptı⁴⁰³: “Memlekette teneffüz ve tağallüp esaslarının kökünden karızılmasına doğru cihat açmış olan hükümetin; İzmir gibi memleketin herhangi bir köşesinde şu veya bu şahsın teneffüzüne, tağallübüne boyun eğecek zayıf hükümet olmadığını hepimiz biliriz. Hükümet teneffüz ve tağallübe karşı cihat açarken hangi zinüfuz tasavvur ediyorsunuz ki memleketin filan köşesinde filan evde cebren ve kahran hükümetin arzusuna ve kanuna rağmen oturuyor? Böyle bir bühkanı bu kürsüden sarfetmenin imkânı yoktur.”

3.1.3. III. TBMM Dönemi

TBMM’nin 3. Dönemi 1927-1931 yılları arasını kapsamaktadır. Söz konusu yıllar mübadillerin iskân meselesinin bir an önce çözülmesini beklediği döneme denk gelmektedir. Meclis oturumlarında mübadillerin yaşadığı sorunlar zaman zaman gündeme gelmiştir. Özellikle mübadele ile ilgili kanun tekliflerinin görüşüldüğü veya Türk-Yunan ilişkilerinin ele alındığı oturumlarda mübadele sürecine ilişkin tartışmalar olmuştur. Tartışmaların önemli bir kısmı mülkiyet sorunu ekseninde gerçekleşmiştir. Bu dönemde mübadillerin yerelde yaşadıkları sorunlardan çok, genelde yaşadıkları sorunlara değinilmiştir. Bundan dolayı meclis tutanaklarında İzmir’de mülkiyet sorununun yansımalarını doğrudan bulmak mümkün olmamıştır. Ancak yapılan genel tartışmalar, İzmir’deki mülkiyet sorunu hakkında fikir edinmemize yardımcı olmaktadır.

1927 yılının Kasım ayında Türk-Yunan ilişkileri Kuleliburgaz’da Türk vagonlarında bulunan bayrakların indirilmek istenmesi nedeniyle gerginleşmiştir. Türk bayraklarının indirilmek istenmesinin nedeni o bölgede bulunan muhacirlerin Türk vagonuna kötü bir müdahalede bulunmasını önleme isteğiydi. Bu gerginliğin yansıdığı TBMM toplantısında Mazhar Müfit Bey, Yunan hükümetinin bu tutumunu

⁴⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 23, İ: 67, s. 77-78.

⁴⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 2, C: 23, İ: 67, s. 81.

sert bir dille eleştirmiştir. Yunanistan'ın bahane olarak öne sürdüğü gerekçenin bir hükümetin ağzına yakışmadığını belirttikten sonra, Yunan hükümetinin yok hükmünde olduğunu belirtmiştir. “Mademki hükümet yoktur, bizim bayrağımızı geçirtmeyenin kafasına vurur ve bayraklı vagonumuzu geçiririz” diyerek Türk Devleti'nin kararlılığına vurgu yapmıştır⁴⁰⁴. Aynı oturumda Muğla Mebusu Yunus Nadi Bey, Yunanistan'ın Lozan ve Mübadele antlaşmalarının hükümlerini yerine getirmediğini dile getirmiştir. Yunanistan hükümetinin imza attığı antlaşma maddelerini hiçe saydığını söylemiştir. Konuşmasında dikkat çekici bir ifade kullanarak Yunanistan'ı “artık dost olmadığı anlaşılan” bir ülke olarak tanımlamıştır. Yunanistan'ın hukuku ayaklar altına almasının hesabının sorulmasını istemiştir⁴⁰⁵.

Gayri Mübadillere Verilecek Emvali Gayri Menkule Hakkında Kanun ile ilgili mecliste yapılan görüşmelere, gayrimübadillere hangi oranda mal verileceğine dair tartışmalar yaşanmıştır. Maliye Encümeni tarafından yapılan düzenleme ile Bütçe Encümeni tarafından yapılan düzenlemede “müsavat” kelimesi farklılığı vardır. Maliye Encümeni kanun metninden eşitlik anlamına gelen kelimeyi çıkarmıştır. Ali Cenani Bey bu durumu eşitlik olduğu takdirde yüz lira mal bırakana beş lira, yüz bin lira mal bırakana beş bin lira verileceğini söyleyerek, beş liranın kimsenin işine yaramayacağını belirtmiştir. Az mal bırakanlara yüzde yüz, bin liraya kadar mal bırakanlara yüzde elli verilmesini savunmuştur. Ona göre nispet yükseldikçe tediye miktarının azalması daha adaletli olacaktır⁴⁰⁶. İstanbul Mebusu Hüseyin Bey, gayrimübadillerin yüzde sekseninden fazlasının yıllardır hiçbir şey alamadığını söylemiştir. Soruna çözüm getirmek için hazırlanan kanun teklifini olumlu bulmaktadır. Ancak Bütçe Encümeni tarafından yapılan düzenlemeye karşı çıkarak, “müsavi” kelimesinin kanuna ilave edilmesini savunmuştur⁴⁰⁷. Gelibolu Mebusu Celal Nuri bey de benzer düşüncelere sahiptir. Devletin bir kesime az, başka bir kesime fazla mal verme gibi bir hakkı olmadığını söylemiştir. Bu gerekçeyle eşitliğin ön planda olduğu Maliye Encümeni tarafından yapılan düzenlemenin mecliste oylanmasını talep etmiştir. Yapılan oylamada Maliye Encümeni tarafından yapılan düzenleme kabul edilmiştir⁴⁰⁸.

⁴⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 1, İ: 11, s. 69.

⁴⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 1, İ: 11, s. 67-68.

⁴⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 3, İ: 53, s. 46.

⁴⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 3, İ: 53, s. 47.

⁴⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 3, İ: 53, s. 48-49.

1928 yılının bütçe görüşmeleri sırasında Şükrü Kaya mübadillerin durumuna değinmiştir. Öncelikle iskân dairelerini sıkı bir şekilde teftiş ettiklerini belirtmiştir. O dönemde iskân daireleri ile ilgili eleştiriler oldukça fazlaydı. Bundan dolayı iskân dairelerinin sıkı teftiş edildiğini söylemesi hem yolsuzluk iddialarına hem de iskân dairelerinin yetersizliği iddialarına bir cevap niteliğindedir. Mübadele neticesinde ülkeye bir milyona yakın insan geldiğini ve hükümetin bu insanları iskân etmeye çalıştığını söylemiştir. Vatandaşlara haklarını vermek, verilen hakları kendilerine temlik etmek, onları iskân etmek, herkesi kendi hakkına yakın bir şekilde emlak sahibi yapmak için kanun çalışmaları yapıldığını dile getirmiştir⁴⁰⁹.

Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, iskân-ı adi ifadesinin ne anlama geldiğine açıklık getirmiştir. Ona göre iskân-ı adi, herhangi bir adamın sanatını ifa edebilmesi için kendisine verebileceğimiz küçük bir dükkan ve ailesiyle barınabilecek bir evden ibarettir. Devletin bu vazifeyi mübadil, gayri mübadil ayrımı yapmadan Türkiye'ye sığınan bütün Türkler için yerine getirmeyi mecburiyet olarak gördüğünü söylemiştir⁴¹⁰.

TBMM'deki tartışmaların ardından Mübadil, Gayrimübadil, Muhacir Vesaireye Kanunların Tefvikan Tefviz Veya Adiyen Tahsis Olunan Gayrimenkul Emvalin Tapuya Raptına Dair Kanun yasalaşmıştır. Buna göre kanun başlığında adı geçen hak sahiplerine ellerindeki tefviz vesikalarına karşılık tapu senedi verilmesi, memleketlerinde mal terk etmeyenlere ise iskân ve borçlanma kanuna göre verilen gayri menkul mallar için birinci dereceden ipotek senedi verilmesi kararlaştırılmıştır⁴¹¹. Böylece tapu meselesinin çözüme kavuşması için önemli bir adım atılmıştır.

TBMM'nin 3. Dönem ikinci yasama yılının açılış konuşmasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, mübadillerin sorunlarına değinmiştir. Mustafa Kemal Paşa yapmış olduğu konuşmada şu sözleri söylemiştir: “Anavatana kavuşan mübadil vatandaşların iskân, temlik muamelelerinin artık nihayet bulmasında azami gayret ve sürat sarfı için hükümetçe tedbirler almak mukarrerdir.” Onun bu sözleri

⁴⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 3, İ: 66, s. 268-269.

⁴¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 4, İ: 81, s. 291.

⁴¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 4, İ: 82, s. 354, 355; Tülay Alim Baran, a.g.e., s. 159.

TBMM'nin mübadillerin en temel sorunu olan iskân meselesine çözüm getirmek için yoğun bir çaba göstereceğinin kanıtı niteliğindedir⁴¹².

1929 yılının Mayıs ayında Hariciye vekili Tevfik Rüştü Bey, bütün gayretlerine rağmen mübadele meselesinin henüz çözüme kavuşmadığını söylemiştir. Türk-Yunan hükümetinin yoğun çabaları sonucunda mübadele işlerinin iyi bir mecraya girdiğini belirtmiştir. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda bulunan tarafsız başkanlar Türkiye ve Yunanistan'a çeşitli telkin ve tavsiyelerde bulunmuştur. Tevfik Rüştü Bey, sorunun çözümü için Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesinin önemine değinmiştir⁴¹³.

İskân Müdüriyetinin lağvedilmesi mecliste çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Yozgat mebusu Ahmet Hamdi Bey, Dahiliye Vekili'ne "İskân Müdüriyetinin lağvedilmiş olmasına göre iskân işleri ne suretle idare edilecek ve buna ne vakte kadar devam edilecektir?" sorusunu yöneltmiştir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey'in bu soruya verdiği cevap, yedi yıldır devam eden iskân işlerinin özeti niteliğindedir. Şükrü Kaya, öncelikle mübadele işlerinin sınırlarını çizerek, Türklerin Yunanistan'da bıraktıkları mallar karşılığında Türkiye'de mal edinme süreçlerinin mübadele işi olarak adlandırıldığını söylemiştir. Mübadelenin yedi yıldır devam eden pürüzlü, karışık, mudıl, politik ve idarei bir mesele olduğunu belirtmiştir. Bu meseleye ait toplam dosya sayısı otuz üç bindir ve bu dosyalardan altı yılda üç bin tanesinin çözüme kavuşturulmuştur. Dosyaları büyük bir kısmının çözümlenememesinin nedenleri; kanunların müteaddid ve mütenevvi olması, alakadarların çokluğu ve barındırdığı meselelerin karışıklığı, hariçte kalan emlak kıymetlerinin tayin edilememesi, tasarruf vesaikinin muğlak olması, Türkiye'deki emlakin harabe halinde veya işgal altında olması olarak sıralanmıştır. Temlik kanunu sayesinde 1929 yılından 1930 yılının Mayıs ayına kadar çözümlenemeyen dosyalarla ilgili önemli adımlar atılmıştır. 1930 yılının Haziran ayına kadar teffiz işlemlerinin bitirileceği öngörülmüştür. Şükrü Kaya, kendisine yöneltilen soruya verdiği cevabın en sonunda "...bu meselelerde tarihin değil bizim bile tenkit ettiğimiz, acı acı şikayet ettiğimiz taraflar çoktur" diyerek yaşanan sorunları görmezden gelmediklerini vurgulamıştır⁴¹⁴.

Mübadele Antlaşması'nın ardından ortaya çıkan sorunların çözüme kavuşturulması için Yunanistan ve Türkiye arasında 1 Aralık 1926 tarihinde imzalanan

⁴¹² TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 5, İ: 1, s. 2.

⁴¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 12, İ: 67, s. 65.

⁴¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 19, İ: 61, s. 138-139.

Atina İtilafnamesi önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ancak Atina İtilafnamesi sorunları çözmek için yeterli olmamıştır. 10 Haziran 1930 tarihinde Atina İtilafnamesi'nden doğan sorunların çözüme kavuşturulması için Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında Ankara'da bir sözleşme imzalanmıştır⁴¹⁵. Bazı mebuslar bu sözleşmenin içeriğinden hoşnut değildir. Samsun Mebusu Avni Bey, sözleşmeye yönelik eleştirilerini meclis kürsüsünde dile getirmiştir. Avni Bey, mübadele neticesinde yaklaşık dört yüz bin Türk'ün bir kıtadan bir kıtaya geçme sürecini “senelerden beri Türk milletinin başına kara bir bela gibi musallat olan felaket” olarak görmektedir. Kendisinin bu süreci bizzat yaşamış bir insan olduğunu ve mübadelenin en fazla etkisini gösterdiği bölgelerden olan Samsun'un mebusu olduğunu söylemiştir. Ona göre imzalanan sözleşmenin çoğu hükmü Türkiye'nin aleyhindedir ve antlaşma hükümlerinde siyasi zaferin izi bulunmamaktadır⁴¹⁶. Sözleşmeye karşı çıkan bir başka mebus Mazhar Müfit Bey olmuştur. Mazhar Müfit Bey, mülkiyet sorunu ekseninde sözleşmeyi ele almıştır. Rum Ortodokslarının büyük çoğunluğunun çiftçi olmadığını hatırlatarak onlardan arta kalan malların hanlar, apartmanlar olduğunu söylemiştir. Türklerin Yunanistan'da bıraktıkları malların ise büyük çiftlikler olduğunu hatırlatmıştır. “Efendiler, Teselya'da bir çiftlik ne demektir? Tesalya'da bir çiftlik yüz bin lira demektir. Bütün çiftçi olan, eshabı emlak ve araziden bulunan bu zevatın orada bıraktığı milyonlara karşı burada kalan nedir? Dört tane apartmanla, üç tane dükkan değil midir?” sözleriyle Türklerin terk ettikleri mallar ile ilgili haklarının yeterince korunamadığını belirtmiştir. Antlaşma'nın imzalanma sürecini şu cümlelerle yorumlamıştır⁴¹⁷: “...biz bu itilafnamede çok fedakarlık yapmışız, çok kaybetmişiz diyemem, bunu müzakere eden arkadaşlar tabii hiç şüphe yok ki benden bin kat daha zeki, bin kat daha vatanperver zevattırlar. Tabii aldanmışlardır, diyemem, katiyen diyemem. Fakat her halde çok cömertlik, çok sahavet göstermişlerdir ve zannediyorum ki bu sahavet ve cömertlik hep menafii umumiye için menafii hususiyeyi feda etmek noktasından gelmiştir.” Meclis'te yapılan eleştirilere Başvekil İsmet Paşa cevap vermiştir. Kendilerinin otuz senelik bir soruna çözüm üretmek için çaba gösterdiklerini vurgulamıştır. Yedi yıldır devam eden görüşmelerde hangi tarafın alacaklı olacağını tespit etmenin mümkün olmadığını söylemiştir. Meclis'te görüşülen sözleşmenin kabul edilmesinin memlekete büyük bir

⁴¹⁵ Cahide Zengin Aghatabay, **a.g.e.**, s. 276.

⁴¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 3, C: 20, İ: 80, s. 266-267.

⁴¹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, D: 3, C: 20, İ: 80, s. 268-269.

hizmet olacağını belirtmiştir. Sözleşmenin kabul edilmesiyle birlikte gelecek nesillerin bunu onaylayan kişilere müteşekkire olacaklarını ifade ederek sözlerini sonlandırmıştır⁴¹⁸. Son derece hararetle geçen oturumun ardından oylamaya geçilmiştir. Yapılan oylama neticesinde 247 kabul oyuyla “Mübadele-i ahaliye mütedair Lozan muahede namesile Atina itilafnamesinin tatbikatından mütevellit mesailin sureti kat’iyede halli hakkında mukavelename” kabul edilmiştir. 69 mebus oylamaya katılmamış, 2 mebus çekimser kalmış ve 15 mebus ise red oyu kullanmıştır. Red oyu kullananlar arasında Aydın Mebusu Reşit Galip, Bolu Mebusu Falih Rıfkı, Denizli mebusları Haydar Rüştü ve Mazhar Müfit, İstanbul Mebusu Akçoraoğlu Yusuf gibi önemli isimler bulunmaktadır⁴¹⁹. Yunan meclisinde yapılan oylamada 19 red oyuna karşılık 191 kabul oyuyla sözleşme kabul edilmiştir⁴²⁰.

Sözleşmenin ilk iki maddesi Türklerin ve Rumların göç ettikleri ülkede bıraktıkları menkul ve gayrimenkul mallara ilişkindir. Birinci maddeye göre Türklerin Yunanistan’da bıraktıkları malların tam mülkiyeti Yunanistan’a geçmiştir. İkinci maddeye göre Rumların Türkiye’de bıraktıkları malların tam mülkiyeti Türkiye’ye geçmiştir. Mübadillerin, gayrimübadillerin ve etabillerin mülkiyet haklarına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Toplam 34 maddeden oluşan itilafname ile mülkiyet sorununa kesin bir çözüm üretmek hedeflenmiştir⁴²¹. Ancak meclisteki tartışmalardan görüleceği üzere, sözleşmeden elde edilen sonuçlardan memnun olmayan çok sayıda kişi vardır.

İsmet Paşa 2 Ekim 1930 tarihli meclis oturumunda yeni oluşturduğu kabinenin programı hakkında bilgi vermiştir. Yeni kabinenin programında mübadilleri ilgilendiren bir madde bulunmaktadır. İsmet Paşa mübadillerin ve diğer vatandaşların borçlanma suretiyle kendilerine verilen arazilerden kaynaklanan borç yüklerini hafifletmek için çeşitli tedbirler alacaklarını duyurmuştur. Hükümet programına giren bu madde, yeni bir hayat kurma mücadelesi veren mübadilleri ekonomik açıdan rahatlatacak bir uygulamadır⁴²².

Mübadele ve teffiz muamelelerinin intacı ve kat’i tesfiyesi hakkında 1/824 numaralı kanun layihasının görüşüldüğü meclis oturumunda mübadelenin yarattığı

⁴¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 20, İ: 80, s. 269-271.

⁴¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 20, İ: 80, s. 274-277.

⁴²⁰ Cahide Zengin Aghatabay, **a.g.e** s. 279.

⁴²¹ **A.g.e.**, s. 276-278.

⁴²² TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 21, İ: 84, s. 35.

sorunlar ve mübadillerin yaşadığı sıkıntılara değinilmiştir. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 1923 yılında Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun portresini çizmiştir. Yangından kurtulan boş evlerin, evleri yanan yerliler tarafından işgal edildiğini, geriye kalan diğer evlerin devlet kurumları tarafından işgal edildiğini söylemiştir. Bu nedenlerden dolayı Yunanistan'dan gelen Türklere ev bulmak hiç kolay olmamıştır. Mübadillere üç nispet dahilinde mal teffiz edilmiştir. Şükrü Kaya'nın vermiş olduğu bilgilere göre kıymetli tapu sahiplerine %50 oranında, kıymetsiz tapu sahiplerine %40 oranında, beyanname ve sair vesika sahiplerine %20 oranında mal verilmiştir⁴²³. Bazı mübadiller nispetlerini tam alırken, bazıları fazla, bazıları ise alması gerekenden çok daha az mal almıştır. Bu oranlara bakıldığı zaman ister kıymetli tapu sahibi, ister kıymetsiz tapu sahibi olsun gelen mübadillerin Yunanistan'da bıraktıkları malların tam olarak karşılıklarını alamadıkları görülmektedir. Bu durum mülkiyet açısından bakıldığında, yeniden edinilen mülkün geride bırakılan mülkle eş değer olmadığını göstermektedir.

3.2. Define Arayışı

9 Eylül 1922 günü İzmir'in işgal günleri sona ermiş oldu. İşgalin başladığı 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren geçen süre göz önünde bulundurulduğunda Rumların savaş sırasında Türklere karşı yaptığı mezalimin boyutu oldukça büyüktür. Bundan dolayı Rumların Türk-Yunan Savaşı'nın ardından İzmir ve çevresinde barınması pek mümkün görülüyordu. Rumlar ele geçirdikleri ilk fırsatta İzmir'i terk etmeye başladı. Dido Sotiriyu, İzmir'deki Rumların önlerinde deniz arkalarında ise ateş ve ölüm olduğunu ve bu kişilerin büyük bir panik havası eşliğinde İzmir'i terk etmeye çalıştıklarını söylemektedir⁴²⁴. Mübadele Antlaşması imzalanana kadar geçen sürede Rumların çoğu İzmir'i terk etmiş durumdaydı. Bu terk ediş sırasında belirsizliğini koruyan meselelerin başında mülkiyet sorunu geliyordu. Mülkiyet sorunu beraberinde bambaşka bir mesele getirerek "define" avcılarının doğmasına neden olmuştur.

İzmir ve çevresindeki mülkiyet sorunu sadece Türklere özgü bir mesele değildir. Tıpkı Türkler gibi Rumlar da sahip oldukları mülklerle ilgili çeşitli sorunlar yaşamıştır. Rumlar şehri aniden terk ettikleri için yanlarına alabildikleri mallar son

⁴²³ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 26, İ: 36, s. 60-63.

⁴²⁴ Dido Sotiriyu, a.g.e., s. 238.

derece sınırlı olmuştur. Rumların çoğu, eşyalarını taşıyacak gemi değil kendilerini Yunanistan'a götürecek bir gemi bile bulamıyordu. Ayrıca şehirdeki kargaşa ortamında maddi değeri yüksek eşyaları yanlarında taşımaları pek mümkün değildi. Rumlar yanlarında götürebilecekleri bazı eşyaları büyük paralar ödeyerek Ermeni arabacılara taşıtmışlardır. Bir kısmını ise düşük fiyatlarla Yahudilere ya da eski komşularına satmışlardır⁴²⁵. Böylesine büyük bir sorunun olduğu dönemde Rumlar yanlarında götüremediği veya bir başkasına satamadığı çoğu eşyalarını geride bırakmak zorunda kalmıştır.

Savaşın sona erdiği ilk günlerde Rumlar İzmir'i geçici olarak terk ettiklerini düşünüyordu. Siyasi ortam düzeldiğinde İzmir'e geri dönebileceklerine dair umutluydular. Bu nedenle hem Yunanistan'a giden Rumlar, hem de Türkiye'ye gelen Türkler geldikleri yeni ülkeye kalıcı olarak yerleşmek istemiyorlardı⁴²⁶. Bu isteksizlik Türk ve Rum mübadillerin günün birinde önceki evlerine geri dönme umuduyla kendilerini avutmalarına neden olmuştur⁴²⁷. Göç sırasında yanlarında getirdikleri sandıkları günün birinde geri döneceklerini düşündükleri için yıllarca açmamışlardır⁴²⁸. Mübadillerin günün birinde doğup büyüdüğü topraklara geri dönme düşüncesine sahip olmaları, göç etmeden önce değerli eşyalarını gömerek ya da gizleyerek koruma altına almalarına neden oldu. Evlerinin yakınlarında bulunan bir ağaç dibi, boş bir su kuyusu, bir kilise bahçesi, belirgin bir taşın yanı gibi yerlere sahip oldukları değerli malları geçici bir süreyle gizlediler. Bu durum başta İzmir olmak üzere, Rumların yaşadığı şehirlerin pek çoğunda define arayıcılarının türemesine neden oldu.

Definecilerin en büyük hedefi Rumlardan arta kalan eşya, para, altın ve diğer değerli madenlere sahip olabilmektir. Define arayışları daha çok Türkiye'yi terk eden Rumlardan geriye kaldığı iddia edilen eşyalar üzerine yoğunlaşıyordu. Ancak zaman zaman tarihi eser niteliğindeki eserler de definecilerin karşısına çıkıyordu. Bundan dolayı İzmir'deki define arayışlarını iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grup Rumlardan geriye kalanların peşine düşerken, ikinci grup ise tarihin eski dönemlerindeki eşyaların peşine düşmüştü. Definecilikle mülkiyet sorunu arasındaki

⁴²⁵ Kemal Arı, **Bornova ve Balkanlar'dan Göç**, s. 52.

⁴²⁶ Safiye Bilge Temel, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, çev. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 74.

⁴²⁷ Onur Yıldırım, **a.g.e.**, s. 253-254.

⁴²⁸ Hülya Bayrak Akyıldız, **Mübadele Romanlarında Kimlik ve Ulusçuluk**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2018, s. 227.

bağlantı birinci grupta yakından ilgilidir. Çünkü define olarak adlandırılan nesnelere birkaç yıl öncesine kadar Rumların mülkü idi.

Türk Yunan Nüfus Mübadelesi Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Rumların yeniden doğup büyüdükleri topraklara dönme umudu sona erdi. İzmir'den ayrılırken gömdükleri eşyaları yeniden elde etme şansına sahip olamadılar. Rumların arkalarında bıraktıkları mallar ile ilgili söylentiler, kulaktan kulağa yayılıyordu⁴²⁹. Bu söylentilerin yayılmasıyla birlikte İzmirli define avcılığına başladılar. Göç eden Rumların çoğu ticaretle uğraşan varlıklı kişiler olduğu için define avcılarını zengin olma umudu taşıyordu. Define avcılığına soyunanların sayısı o kadar fazlaydı ki, Anadolu gazetesi bu durumu mizahi bir üslupla değerlendirerek define arayanlara kolaylık olması için tavşan besleme çağrısında bulunmuştur⁴³⁰. Aynı gazetede "Sapan" imzasıyla yayımlanan bir yazıda, define olduğu iddia edilen her yerde kazı çalışmaları yapılmaya devam edilirse, İzmir'in kazıla kazıla bir köstebek yuvasına dönüşeceği dile getirilmiştir⁴³¹. Define avcılarının sayısının artması yalancı muhbirlik sorununu beraberinde getirdi. Define olduğuna dair yalan ihbarların sayısının artması üzerine, polisler bu yalanları uyduranları tespit etmeye çalışmıştır⁴³².

Define arayıcılığının yaygınlaşmasının ardından hükümet çeşitli tedbirler aldı. Define aramaları sırasında Maliye, Emniyet ve Müze memurlarının aramalara eşlik etmesi kararlaştırıldı⁴³³. Ayrıca define aramak için Maliye Vekaleti'nden izin alma şartı getirildi. Böylece define arayıcılarının faaliyetleri devlet tarafından kontrol edilebilecekti. Fakat definecilerin çoğu bu karara uymadı. Define meselesiyle görevlendirilen İzmir Milli Emlak Müdürlüğü'ne yapılan başvuruların sayısı son derece sınırlı kaldı. Anadolu gazetesi, definecilerin resmi prosedürlerle uğraşmak yerine define aramaktan vazgeçtiklerini dile getirmiştir⁴³⁴. Ancak o dönemdeki yoğun define arayışları göz önünde bulundurulduğunda bir vazgeçişten öte, gizli bir şekilde define arayışlarının devam ettiği söylenebilir. Devletin aldığı karara göre hareket eden defineciler de bulunmaktadır. Örneğin Bornova nahiyesinin Pınarbaşı köyünde define

⁴²⁹ **Anadolu**, 10 Nisan 1929.

⁴³⁰ **Anadolu**, 4 Teşrinievvel 1932.

⁴³¹ **Anadolu**, 20 Nisan 1933.

⁴³² **Anadolu**, 29 Kanunuevvel 1929.

⁴³³ **Cumhuriyet**, 13 İkinciteşrin 1936.

⁴³⁴ **Anadolu**, 1 Kanunusani 1938.

aramak için Milli Emlak Müdürlüğü'ne başvuruda bulunulmuştur. Başvurunun onaylanmasının ardından Pınarbaşı'nda define aranmaya başlanmıştır⁴³⁵.

Gazi Bulvarı'nda Tuhafiyeciler çarşısı yanında büyük bir define olduğu iddiasıyla hummalı bir kazı çalışması yapılmıştır. Kazılar Mektupçu Ahmet Hamdi isimli kişinin ihbarı üzerine başlamıştır. İzmir'in kurtuluşunun ardından şehri terk eden Rum ve Ermenilerin bu bölgeye paralarını gömerek gittikleri söylentileri kulaktan kulağa yayılmıştır. Metruk Mallar Müdürlüğü kazı çalışmalarını yakından takip etmiş ve bölgenin güvenliği için bekçi tayin etmiştir. İzmir Metruk Mallar Müdürü Niyazi Bey zaman zaman hafriyat bölgesine giderek yapılan çalışmaları teftiş etmiştir⁴³⁶. Define ihbarını yapan kişiler kazı bölgesinde İzmir'in meşhur kuyumcularından birisinin ve bir rahibin evi olduğunu söylemiştir. Kuyumcu ile rahibe ait evler yangında yanmasına rağmen, onlara ait değerli eşyaların toprağın altında korunduğunu düşünmektedirler. İhbarı yapan kişilerin defineyi bulacaklarına dair inancı oldukça kuvvetlidir⁴³⁷. Kazı yapılan bölge tek bir yerle sınırlı kalmamıştır. Gazi Bulvarı'nın üç farklı yerine kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Yapılan iki kazı sonuçsuz kalmıştır. Belediyenin yeni şehir planında 39 numaralı ada olarak geçen yerdeki kazılara devam edilmiştir. Burada bulunan bir mahzende külliyetli miktarda mücevherat ve para bulunduğu iddia edilmiştir⁴³⁸. Bütün bu iddialara rağmen günler ilerledikçe bir sonuç elde edilememiştir⁴³⁹. Kamuoyunun merakla takip ettiği Gazi Bulvarı'ndaki define arayışı sırasında 8 kuruş gümüş para dışında başka bir şey bulunamamıştır. Bunun üzerine Gazi Bulvarı'nda yapılan kazılara son verilmiştir⁴⁴⁰. Kazılara son verilmesine rağmen Gazi Bulvarı'nda define olduğu iddiaları gündeme gelmeye devam etmiştir. Kazının başlamasında başat rol oynayan sabık Mektupçu Ahmet Bey Belâviste caddesinde mühim bir define bulunduğunu söylemiştir. Bu iddianın ardından Belâviste caddesinde yeniden kazı çalışmalarına başlanmıştır. Kazı çalışmalarının daha sağlıklı yürütülebilmesi için altınların sahibi olduğu söylenen ve Yunanistan'da bulunan kişiden definenin yerini gösteren bir plan istenmiştir⁴⁴¹. Yaşanan bu gelişmeler Maliye Vekaleti'nin dikkatini çekmiştir. Maliye Vekaleti, İzmir Metruk Mallar

⁴³⁵ **Anadolu**, 16 Ağustos 1938.

⁴³⁶ **Anadolu**, 10 Nisan 1929.

⁴³⁷ **Anadolu**, 11 Nisan 1929.

⁴³⁸ **Anadolu**, 12 Nisan 1929.

⁴³⁹ **Anadolu**, 18 Nisan 1929.

⁴⁴⁰ **Anadolu**, 23 Nisan 1929.

⁴⁴¹ **Anadolu**, 26 Nisan 1929.

Müdürlüğü'nden konuyla ilgili açıklama talep etmiştir. Metruk Mallar Müdürlüğü define arama çalışmaları hakkında vekaletle bilgi vermiştir⁴⁴².

Göztepe ve Çayırlihahçe'de define olduğuna dair iddiaların ortaya çıkması üzerine bölgede hafriyat çalışması yapılmıştır. Çayırlihahçe'de bulunan Değirmen sokağındaki 13 numaralı evin bahçesinde kazı çalışması yapılmıştır. Ancak bir sonuç elde edilememiştir. Aynı bölgedeki başka bir sokakta yine 13 numaralı bir evin kuyusunda para kasası olduğu iddia edilmiştir. Bunun üzerine kuyudaki su tamamen boşaltılmış ve bir memur kuyunun içine girmiştir. Kuyuya giren memur para dolu kasaya dair hiçbir iz bulamamıştır. Bunun üzerine ihbarı yapan kişi de kuyuya girmek istemiştir. Onun bu isteği kabul görmüş, ancak sonuç yine değişmemiştir. Kuyuda inceleme yapan muhbir vatandaş da para dolu kasayı bulamamıştır⁴⁴³.

Manisa Mebusu Yaşar Bey'in Göztepe'de bulunan ve kiracı olarak bir Musevi'nin oturduğu evinde define olduğuna dair ihbar yapılmıştır. Yapılan ihbarın kaynağı İşbankası Genel Müdürü Celal Bey'in atını Atina'da düzenlenen at koşularına götüren kişidir. Bu kişi Atina'da bulunduğu dönemde Kurtuluş Savaşı sonrasında Atina'ya giden ve orada Hacı Sofya adıyla tanınan bir Türk kadınından defineyle ilgili bilgi almıştır. Bu kadın eskiden Ermenak isimli Ermeni kökenli bir vatandaşın oturduğu evde define olduğunu söylemiştir. Definenin sarnıç içinde, beton bir sandıkta gizlendiğini belirtmiştir. İzmir Metruk Mallar İdaresi böyle bir iş için tahsisatı olmadığını belirterek definenin çıkarılmasına yanaşmamıştır. İhbarı yapan kişi de bu konuda para harcamak istemeyince evde bulunan sarnıcın ağzı kapatılarak mühürlenmiştir⁴⁴⁴. Bunun üzerine Manisa Mebusu Yaşar Bey, ödenek olmadığı gerekçesiyle aranılmayan defineyi masrafları kendisi üstlenerek aramaya talip olmuştur⁴⁴⁵.

Rumlardan geriye kalan kiliselerin çoğu define kaynağı olarak görülüyordu. Bu nedenle definecilerin hedefinde kiliseler vardı. Aya Katerini Kilisesi'nin karşısında yaşanan bir hırsızlık olayı definecilerle bağlantılı çıkmıştır. Kilise'nin karşısında bulunan Yunan diş doktorunun evinin avlusunda define arayan kişilerin 6500 altın lira buldukları iddia edilmiştir. Bu iddiaların doğru olup olmadığının araştırılmıştır. Fakat

⁴⁴² Anadolu, 1 Mayıs 1929.

⁴⁴³ Anadolu, 29 Kanunuevvel 1929.

⁴⁴⁴ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1930, Akşam 10 Ağustos 1930.

⁴⁴⁵ Cumhuriyet, 22 Ağustos 1930.

defineyi bulduğu söylenen Niyazi ve arkadaşları izlerini kaybettirmeyi başarmıştır⁴⁴⁶. 1929 yılının Haziran ayında gerçekleşen olayın üzerinden iki geçince Aya Katerini Kilisesi'nin adı bir kez daha define ile birlikte anılmıştır. Aya Katerini Kilisesi'nin kuyusunda define olduğuna dair iddiaların ortaya atılmasının ardından Maliye Vekaleti'nin emriyle İzmir Emlak Milliye Müdürlüğü araştırma yapmıştır⁴⁴⁷.

Buca'da yaşayan Celal isimli bir vatandaş, Üçkuyular mevkiinde bulunan kilisede define bulunduğuna dair Milli Emlak Direktörlüğü'ne ihbarda bulunmuştur. Yapmış olduğu ihbarın ardından Celal Bey hastanede hayatını kaybetmiştir. Kilise ve çevresinde yapılan araştırmalardan bir sonuç elde edilememiştir⁴⁴⁸. Bornova'nın Altındağ köyünde önemli miktarda define olduğuna dair haberler kulaktan kulağa yayılmıştır. Milli Emlak Müdürlüğü defineleri bulabilmek için çalışmalara başlamıştır⁴⁴⁹. Altındağ'ın Kokluca olarak adlandırılan bölgesinde mübadele öncesinde 5.000 civarında Rum yaşıyordu⁴⁵⁰. Yunan kaynaklarında Kokluca köyünde yalnızca Rumların yaşadığı belirtilmektedir⁴⁵¹. Bu durum definecilerin define bulma umudunu arttırıyordu. Altındağ'da bulunan Rum kilisesinin bahçesinde ve çevresinde kazılar yapılmıştır. Define ihbarında bulunan kişi ile yetkili kurum arasında hisse meselesinden dolayı ihtilaf çıkmıştır. Bu ihtilaftan dolayı ihbarcı kişinin gizli arama yapmasının önüne geçmek için Altındağ'daki kiliseye nöbetçi konulmuştur⁴⁵². Bayındır'da bulunan metruk bir kiliseyi tamir eden Mustafa isimli bir amele bir duvar dibinde külçe halinde altın ve İngiliz liraları bulmuştur. Mustafa'nın bunları bulduğu ortaya çıktıktan sonra hükümet para ve altınlara el koymuştur⁴⁵³.

Definecilerin İzmir'de göz diktiği bir başka yer yangın bölgesidir. Yangın bölgesi başta Ermeniler olmak üzere ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin yaşadığı yeri kapsıyordu. Burada yaşayan insanların çoğu değerli eşyalarını yanlarına alma fırsatı bulamadı. Bundan dolayı yangın bölgesi define arayıcılarının gözlerini diktikleri bir

⁴⁴⁶ **Anadolu**, 10 Haziran 1929.

⁴⁴⁷ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1931.

⁴⁴⁸ **Akşam**, 27 Teşrinievvel 1935.

⁴⁴⁹ **Akşam**, 2 Kanunusani 1933.

⁴⁵⁰ **İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü**, s. 104.

⁴⁵¹ **Göç Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı**, der. ve çev. Herkül Milas, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 25.

⁴⁵² **Cumhuriyet**, 12 Kanunusani 1933.

⁴⁵³ **Cumhuriyet**, 1 Mart 1939.

yer haline gelmişti. Hallaçlar hanının sahibi yangın yerinde zengin bir Rum'a ait define olduğunu iddia edince bölgede incelemeler yapıldı⁴⁵⁴.

Emval-i metruke hanelerinde bulunan bazı eşyalar metruk mallar müdürlüğü tarafından satılmıştı. Metruk mallar idaresinden Rum emval-i metrukesi olan karyola yastıkları ve ot minderler alan bir kişi satın aldığı eşyaların astarını değiştirirken dörde katlanmış bir kağıt bulmuştur. Kağıtta yangın yerlerinde define bulunduğu dair bazı işaretler vardı. Haritanın üzerinde bazı sokaklar özel olarak işaretlenmişti. İşaret konulan yerlerden birisi Oparosko hanı⁴⁵⁵ idi. Yastıkların içinden çıkan kağıtta bu han özel olarak işaretlenmiştir. Metruk mallar müdürlüğü define iddialarını ciddiyetle ele almış ve bölgede araştırma yapılmasını sağlamıştır. Ancak yapılan araştırmalarda definelerin izi bulunamamıştır⁴⁵⁶. Buna rağmen aynı bölgede araştırma yapılmaya devam edilmiştir. Yapılan bütün araştırmalara rağmen Oparasko hanı ve çevresinde define bulmak mümkün olmamıştır⁴⁵⁷. Define ihbarını yapan kişinin iddialarında ısrarcı olması üzerine bölgede bir kez daha araştırma yapılmıştı. İhbarcı kişinin hazır bulunduğu aramalarda sonuç değişmemiş ve Paparasko hanında define bulunamamıştır⁴⁵⁸.

İzmir Metruk Mallar Müdürlüğü'ne yangın bölgesinde define aramak için başvuruların artması üzerine Maliye Vekaleti ödenek ayırmıştır. Böylece yangın bölgesinde define aramak daha kolay bir hale gelmiştir⁴⁵⁹. Atina'dan İzmir'e gelen bir Yunan vatandaşı, yangın alanındaki İtfaiye binası yakınlarında önemli miktarda para ve tahvilatla dolu iki define bulunduğunu bildirmiştir. Definenin olduğu yeri gösteren planı da yanında getirmiştir. Bu kişinin getirdiği plan doğrultusunda araştırma yapılmıştır⁴⁶⁰.

Yangın alanındaki define arayışları İzmir fuarı inşa edildikten sonra da devam etmiştir. Yangının üzerinden on beş yıl geçmiş ve bölgenin imarı büyük ölçüde tamamlanmış iken yangın alanında define bulan bir kişi bulduğu defineyi gizlice kaçırmak ortadan kaybolmuştur⁴⁶¹. Yapılan incelemeler sonucunda define alıp kaçan

⁴⁵⁴ **Anadolu**, 16 Kanunuevvel 1929.

⁴⁵⁵ Söz konusu han ile ilgili çıkan haberlerde hanın adı üç farklı şekilde yazılmıştır. Hanın adı kaynaklarda geçtiği şekilde aktarılmıştır.

⁴⁵⁶ **Anadolu**, 5 Şubat 1930.

⁴⁵⁷ **Anadolu**, 6 Şubat 1930.

⁴⁵⁸ **Anadolu**, 21 Şubat 1930.

⁴⁵⁹ **Cumhuriyet**, 25 Mart 1932.

⁴⁶⁰ **Cumhuriyet**, 20 Birinciteşrin 1935.

⁴⁶¹ **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1938.

kişinin Beyşehir kazasının Emikler köyünden Mehmed oğlu İsmail olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kişi Gazi Bulvarı civarındaki bir yerde iki çukur kazarak define aramıştır. Kazı sırasında küplerin içinde külliyetli miktarda mücevherat ve para bulmuştur. Bunların bir kısmını alarak kaçmıştır. Zabıta ise yaşanan bu olayın ardından Mehmed oğlu İsmail'i aramaya başlamıştır⁴⁶².

Dönemin gazetelerinde define arayışlarına dair çok sayıda haber yer almaktadır. Habip oğlu Ahmet isimli bir İzmirli Göztepe Kız Enstitüsü bahçesinde bulunan bir ağacın altında define olduğuna dair ihbarda bulunmuştur. Söz konusu definenin İzmir'in kurtuluşunun ardından 5 zengin Rum'a ait olduğu iddia edilmektedir. Aranılan definenin mühim bir miktarda altın ve mücevherlerden oluştuğu tahmin edilmiştir. Onun bu ihbarının ardından ağacın etrafında incelemeler yapılmıştır⁴⁶³. Konyalı Mustafa isimli bir kişi Seydiköy'de bulunan Jandarma karakoluna müracaat ederek Çarşı mahallesinde Bay Hasan'a ait arsada 30 altın bulunduğunu bildirmiştir. Onun bu ihbarının ardından Çarşı mahallesinde incelemeler yapılmıştır⁴⁶⁴. Mersinli ile Bornova arasında bulunan bir tarlada büyük bir define bulunduğu ihbarı üzerine bölgede incelemeler yapılmıştır. Ancak yapılan incelemeler sonucunda bölgede bir şey bulunamamıştır⁴⁶⁵.

İzmir'de yapılan define aramaları genellikle olumsuz sonuçlanıyordu. Örneğin 1935 yılının sonbaharında kırkı aşkın define ihbarı yapılmıştır. Yapılan bu ihbarların tamamı boş çıkmıştır⁴⁶⁶. Ancak zaman zaman defineciler amaçlarına ulaşmıştır. Menemen'in Çılgılı köyünde define bulunmuştur⁴⁶⁷. Urla'da bir kavak ağacının içine gizlenmiş 18.000 altın bulunmuştur⁴⁶⁸. Rumların mübadele öncesinde Urla'da nüfus olarak çoğunlukta olduğu ve çoğunun temel geçim kaynağının tarım olduğu göz önünde bulundurulduğunda kavak ağacının içinde gizlenen altınların Urla'dan göç eden Rum mübadillerden birisine ait olduğu söylenebilir. Yunanistan'a göç eden bir Rum mübadil İzmir'deki arsasında define bırakarak gittiğini söylemiştir. Onun bu iddiası üzerine yapılan araştırmalarda 600 altın, yakut, elmas yüzükler, altın saatler

⁴⁶² **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1938.

⁴⁶³ **Anadolu**, 15 Nisan 1937.

⁴⁶⁴ **Anadolu**, 19 Şubat 1938.

⁴⁶⁵ **Cumhuriyet**, 2 Birincikanun 1936.

⁴⁶⁶ **Cumhuriyet**, 20 Birinciteşrin 1935.

⁴⁶⁷ **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1932.

⁴⁶⁸ **Cumhuriyet**, 20 Kanunusani 1932.

bulunmuştur⁴⁶⁹. Mübadele öncesinde Çatalbahçe’de oturan ve Çatal Sakal olarak tanınan bir Rum mübadilin evinde define olduğu iddia edilmiştir. Evde yapılan araştırmalarda 50-60 bin lira değerinde define ele geçirilmiştir. Ele geçirilen mücevheratın değeri tespit edilememiş ve değer tespiti için İstanbul’a gönderilmiştir. Bu hazinenin bulunmasında yardımcı olan muhbir Vasil 1500 lira ihbar hakkı almıştır⁴⁷⁰. Define bulunan bazı yerlerin isimleri İzmir Emlaki Milliye Müdürlüğü tarafından kamuoyundan gizlenmiştir⁴⁷¹. Böylece devlet kontrolü olmadan define arayışlarının önüne geçilmek istenmiştir.

Yunanistan’a göç eden Rumlar, geride bıraktıkları değerli eşyalarına ulaşmanın çaresini bulmaya çalışıyordu. Mübadele Antlaşması’na göre kendilerinin Türkiye’ye gidip araştırma yapma hakları yoktu. Bundan dolayı, hukuki yollardan haklarını aramaya başladılar. Bunun için define arama şirketleri kuruldu. Define arama şirketine mensup bazı kişiler İzmir’e gelerek mübadil Rumlardan artakalan evlerde araştırmalar yaptı. Ancak yaptıkları araştırmalardan bir sonuç çıkmadı⁴⁷². Yasal prosedürleri tamamlayan Serafim adlı ticaretle uğraşan bir kişi İzmir’de iki farklı yerde define araştırması yapmıştır. Yapılan kazılar sonucunda define ya da definelere ulaşamamıştır. Bunun üzerinde Serafim iki farklı yerde daha kazı yapılmasını sağlamıştır. Ancak yeni yapılan kazılarda da bir şey bulunamamıştır⁴⁷³. İki Yunan vatandaşı Karpis hanında bir Yunan askerinin define sakladığını söyleyerek, bu handa inceleme yapılması için hükümetten izin istemiştir⁴⁷⁴.

Yunanistan vatandaşı Konstantin isimli bir avukat, defineler ile ilgilenmek için Ankara’ya gitmiştir. Define araştırması yapmanın Türkler için bile zorlaştığı bir dönemde bir Yunan vatandaşı kendi başına böyle bir işe girişemezdi. Öncelikle yetkili makamlardan izin alması gerekiyordu. Ankara’da Maliye Vekaleti’ne definelerle ilgili araştırma yapmak için izin başvurusunda bulundu. Maliye Vekaleti’nin izin vermesi üzerine define araştırmalarına başladı⁴⁷⁵. Avukat Konstantin’in define aramak için izin

⁴⁶⁹ **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1936.

⁴⁷⁰ **Cumhuriyet**, 2 Birincikanun 1936.

⁴⁷¹ **Cumhuriyet**, 25 Kanunuevvel 1932.

⁴⁷² **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1935.

⁴⁷³ **Akşam**, 27 Teşrinievvel 1935.

⁴⁷⁴ **Cumhuriyet**, 20 Kanunusani 1932.

⁴⁷⁵ **Anadolu**, 3 Eylül 1938.

aldığı şehirler arasında İzmir, Kütahya ve Manisa bulunuyordu. İlk olarak İzmir'e giderek define arayışlarına bu şehirde başladı⁴⁷⁶.

Mübadelenin üzerinden yirmi beş yılı aşkın bir sürenin geçtiği 1950 yılında Yunanistan'dan yaşlı bir kadın oğlu ile birlikte İzmir'e gelmiştir. Kurtuluş Savaşı öncesinde Ödemiş'te bulunan evlerine 50 bin lira altın gömdüğünü söyleyerek Mal Müdürlüğü'nden araştırma yapmak için müsaade istemişlerdir. İzin aldıktan sonra Ödemiş'te bulunan eski evlerine gitmişlerdir. Fakat altınları gömdükleri yerin daha önce kazıldığını görmüşler ve hiçbir şey bulamamışlardır. İzmir'in kurtuluşunun ardından Ödemiş'teki bu evi alan kişinin aniden evini satarak İstanbul'a gittiği ve İstanbul'da iki büyük apartman yaptırdığı rivayetleri ortaya atılmıştır⁴⁷⁷.

Ruhtar sadece maddi değeri yüksek olan eşyalarını saklamakla yetinmemiştir. Bir gün geri dönme umuduna sahip oldukları için manevi değere sahip eşyalarını saklamışlardır. Bunun en güzel örneği Şirince'den göç eden Manoli ve ailesinin gömdüğü sandıktır. Manoli, hayatı boyunca doğup büyüdüğü topraklara hasret duymuştur. Şirince'de bulunan Erdem Bey ile uzun bir süre boyunca mektuplaşmışlardı. Bu mektuplaşmaların birinde Manoli "ölmeden mutlaka geleceğim oralara, misafiriniz edin beni. Gözümde tutuyor Şirince ve bağ evimiz" diyerek eline geçen ilk fırsatta Şirince'ye gideceğini dile getirmiştir. Manoli mektupta söylediği sözü gerçekleştirerek Şirince'ye gitmiştir. Ata toprağında olmak, doğup büyüdüğü yerde bulunmak onun için büyük bir mutluluk kaynağıydı. Şirince'de bulunduğu günlerden birinde sabahın erken saatlerinde evinin arkasındaki harman yerine gitti. Elindeki bastonuyla küt küt yere vuruyordu. Onu gören kişiler "Hayrola Manoli" dediler. Manoli onlara sandık aradığını söyledi. Bunun üzerine Manoli'nin Atina'dan Şirince'ye gelme nedeninin göç ettikleri zaman sakladıkları altınlar bulmak olduğunu düşündüler. Ancak gerçek bambaşkaıydı. Manoli manevi değeri maddi değerinden çok fazla olan, kendisi için paha biçilemez bir şey arıyordu. Kardeşi Sofya'nın çeyizlerinin içinde bulunduğu sandığı bulmak istiyordu. Uzun uğraşlar sonucunda sandığı bulmayı başardı. Ancak sandığın içi bomboştı. Bunun üzerine Manoli'nin ağzından "bu mübadele denen mendeburdan bir şey kalmadı, bari kardeşim Sofya'nın çeyizleri kalaydı" cümlesi çıktı. İzmir'in pek çok bölgesinde olduğu gibi Şirince'de de define bulup zenginleşme hayali kuran kişiler,

⁴⁷⁶ Anadolu, 8 Eylül 1938.

⁴⁷⁷ Cumhuriyet, 23 Kasım 1950.

Manoli'nin sandığını bulup içini boşaltmıştı. Sandığın içindeki bilezikler, beşi bir yerdeler ve gerdanlıklardan artık hiçbir eser kalmamıştı. Manoli'nin başından geçenler Rumların mülkiyet sorununun en güzel örneklerinden birisin oluşturmaktadır. Ayrıca mülkiyetin sadece maddi değer ile ölçülemeyeceğini kanıtlar niteliktedir. Yunanistan hükümetinin ya da Türk hükümetinin vereceği hiçbir şey Manoli için kardeşi Sofya'nın çeyizlerinin yerini tutmayacaktır⁴⁷⁸.

Tıpkı Rumlar gibi, doğup büyüdüğü toprakları terk etmek zorunda kalan Türkler de sahip oldukları değerli eşyaları gömerek koruma altına almıştır. Kavala'nın Örendere köyünden Türkiye'ye gelen bir mübadil, çocuklarına evlerinin arkasında bulunan kiraz ağacının altına para gömdüğünü söylemiştir⁴⁷⁹. Türkler ve Rumların sahip oldukları malları gömerek göç etmek zorunda kalmaları mülkiyet haklarının korunamadığının açık bir göstergesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki define avcılığı Rumların korunamayan mülkiyet haklarından doğmuştur. Define avcıları, “mülkiyet hakkı” başkalarına ait olan değerli eşyaların hayaliyle kolay yoldan zenginleşmeye çalışmışlardır.

3.3. Haksız Mal Edinimleri

Haksız mal edinimlerinde hükümetin uygulamış olduğu kararsız politikalar ve almış olduğu yanlış kararlar etkili olmuştur. Ancak buradan yola çıkarak hükümetin belli bir kesime rant sağlama amacıyla böyle bir politika izlediğini söylemek doğru değildir. Haksız mal ediniminin ve sermayenin hak etmeyen kişilerin eline geçmesinin nedeni savaştan yeni çıkmış bir devlette henüz hukuki ve siyasal otoritenin kurulamamış olmasıdır. Ülkedeki kargaşa ortamında bazı kişiler oldu bitti sonucu “cebren” haksız mallar elde etmişlerdir⁴⁸⁰.

Mübadillere mal dağıtımını yapılırken tasfiye taleplerini esas alınmıştır. Ancak mülkiyetin tespiti aşamasındaki bazı sorunlar, haksız mal edinmenin önünü açmıştır. Sabahattin Ali Çirkince adlı öyküsünde “Rumeli’nde koca çiftlik bırakan adama yüz ağaç zeytin düşmedi de, köyünde bir baskısı olan burda üç fabrikaya sahip çıktı” sözleriyle haksız mal edinen ve hak ettikleri malları alamayan mübadillere

⁴⁷⁸ Kemal Arı, **Manoli'nin Gözyaşları**, s. 352-359; Kemal Arı, “Manoli'nin Gözyaşları”, **Mübadile Öyküleri**, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Tekirdağ, 2017, s. 82-85.

⁴⁷⁹ İskender Özsoy, **İki Vatanın Yorgunları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 151-152.

⁴⁸⁰ Kemal Arı, **Suyun İki Yanı**, s. 135.

değirmiştir⁴⁸¹. Mübadele antlaşmasında mülkiyet haklarının korunması hedeflenmiş olsa da, uygulamada yaşanan sorunlar haksız mal ediniminin önüne geçilmesine engel oluşturmuştur.

İzmir'e yerleşen Cemal Bey isimli bir mübadil istihkakından oldukça fazla arazi almıştır. Bu kişinin almış olduğu arazinin bedeli 140 lira gibi cüzi bir miktarda olmuştur. Bu durum hakkında Dahiliye Vekaleti İzmir Valiliğinden açıklama istemiştir. Cemal Bey'in almış olduğu arazi örneği küçük bir örnektir⁴⁸². Benzer bir örneğe Narlıdere köyünde rastlanmaktadır. Narlıdere'ye yerleştirilen mübadil ve muhacirlere hak ettiklerinden daha fazla arazi verildiği anlaşılmıştır. Fazla verilen arazilerin geri alınması için çeşitli adımlar atıldı⁴⁸³.

Haksız mal ediniminde karşımıza sıklıkla çıkan durumlardan birisi aynı aile bireylerine farklı evlerin verilmiş olmasıdır. Örneğin, Buca'ya iskân edilen bir mübadil ailenin oğluna, kızına ve babasına ayrı ayrı mallar verildiği söylentileri ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu söylentiler, iskân memurlarının işlerini yeterince iyi yapmadığını göstermektedir. Bu durumu fırsat bilen aileler hak ettiklerinden fazla ev almıştır. Bir başka haksız mal edinme vakası Vali Muavini ve İskân Müdürlüğü'nün resmi mühürlerinin taklit edilmesidir. Mühürleri taklit eden kişiler hiçbir hakları olmamalarına rağmen ev, bağ, bahçe gibi yerlere sahip olabiliyorlardı⁴⁸⁴.

Bazı fırsatçı mübadiller “tevfiz ve tasfiye” görevlilerine sahte kıymet takdiri beyan ederek haksız kazanç elde etme yoluna gitmişlerdir⁴⁸⁵. Katirinliler geldiği zaman yanlarında getirdikleri tasfiye taleplerine bakıldığında, Katirin'in iki-üç misli kadar araziye sahip oldukları görülüyordu. Bu durum tasfiye taleplerinin haksız kazanç sağlamak isteyen kişiler tarafından gerçeğe aykırı bir şekilde doldurulduğunun göstergelerinden birisidir⁴⁸⁶. 1903 yılında Kayalar'da doğan mübadil Naşit Tok bu konuda dikkat çekici ifade kullanmıştır. Fırsatçı mübadillerin yanlarında getirdiği gerçeğe aykırı mal beyannamelerini “Suşehri'ni versen ödemez” sözüyle değerlendirmiştir⁴⁸⁷. Bir mübadilin ağzından çıkan bu söz ve Katirin'den gelenlerin

⁴⁸¹ Sabahattin Ali, **Sırça Köşk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 104; Kemal Arı, “Türk Roman ve Öyküsünde “Mübadele””, **Tarih ve Günce**, C. I/1 (Temmuz 2017), s. 15-16.

⁴⁸² **Anadolu**, 22 Temmuz 1928.

⁴⁸³ **Anadolu**, 21 Kanunuevvel 1928.

⁴⁸⁴ Tülay Alim Baran, **a.g.e.**, s. 137.

⁴⁸⁵ Kemal Arı, **Büyük Mübadele**, s. 74.

⁴⁸⁶ Elif Yılmaz, “Ayvalık'ta Mübadele: Sorunlar ve Sonuçlar”, **Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan**, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 252.

⁴⁸⁷ İhsan Tefvik, **a.g.e.**, s. 127.

gerçeğe aykırı beyanda bulunmaları haksız mal edinme çabalarının ulaştığı boyutu göstermektedir.

Mübadillerin bir kısmı memleketlerinde terk ettikleri mallardan daha düşük değere sahip mallar almışlardır. Bu kişiler haklarını koruyabilmek için Muhtelit Mübadele Komisyonu emrindeki Takdir Kıymet Komisyonları tarafından terk ettikleri emlak için araştırma yapılmasını talep etmiştir. Taleplerin fazlalaşması üzerine Dahiliye Vekaleti söz konusu isteklerin kabul edilmeyeceğine dair bir emir yayımlamıştır⁴⁸⁸.

Hükümet hak ettiğinden fazla mal alan mübadilleri tespit etmek için çeşitli çabalar göstermiştir. Kanuni haklarından daha fazla mal alan mübadillerle ilgili bir düzenleme yapılmıştır. Fazla mal alan kişilerin fazladan aldıkları malların bedelin yirmi senede taksitle ödemesi kararlaştırılmıştır⁴⁸⁹. Bu uygulama ile haksız mal edinen kişilerin hangi oranda tespit edilebildiğini söylemek için elimizde bir veri yoktur.

İzmir'deki emval-i metruke meselesinin keşmekeşliği bazı fırsatçıların haksız kazanç elde etmesine neden olmuştur. Bunun örneklerinden birisi Tepecik'te yaşanmıştır. Tepecik'te Sürmeli sokağı 78 numarada bulunan ve emval-i metruke müdürlüğüne ait bir bina müdürlüğün haberi ve izni olmadan satılmıştır. Bina üzerinde hiçbir hakkı olmamasına rağmen Giritli Hasan Bey, Sürmeli sokağındaki evin kendisine ait olduğunu söyleyerek Bayburt'lu Şaban, Musa ve Ziya Efendi isimli üç kişiye satmıştır. Evi satın alan kişiler, harap vaziyetteki yerden istifade edemeyeceklerini anlayarak evi yıktırılmış ve enkazını sattırmıştır. Gerek ev, gerekse evin enkazı ucuz fiyata satılmıştır. Sonuçta evi ve enkazı satan kişiler haksız kazanç elde etmiştir. Bu meselenin ortaya çıkmasının ardından Emval-i Metruke Müdürlüğü konuyu mahkemeye taşımıştır. Kendi kendilerine gelin güvey olarak, hiçbir hakları olmayan binadan haksız kazanç elde eden kişilere dava açılmıştır⁴⁹⁰.

Kocaeli Mebusu Kılıçoğlu Hakkı Bey, mübadillerin haksız mal edinmesine dair TBMM'de yapmış olduğu konuşmada somut bir örnek vermiştir. Onun belirttiğine göre Türkiye'ye gelen bir mübadilin Yunanistan'da 110 bin dönüm arazi bıraktığını ve buradan elde ettiği gelirin senelik beş bin lira olduğunu iddia etmiştir.

⁴⁸⁸ Anadolu, 31 Teşrinievvel 1929.

⁴⁸⁹ Anadolu, 18 Kanunuevvel 1929.

⁴⁹⁰ Anadolu, 25 Mart 1930.

Ancak yapılan incelemeler sonucunda söz konusu mübadilin senelik kazancının dokuz yüz liradan ibaret olduğu ortaya çıkmıştır⁴⁹¹.

Mübadillerin Yunanistan'da sattıkları malları, satmamış gibi göstererek Türkiye'de yeni mal edindikleri iddiası üzerine hükümet konuyu araştırmıştır. Katerin mübadillerinden bazı kişilerin bunu yaptığı ve İzmir, İstanbul, Ankara ve Samsun'da beşyüz bin liraya yakın mal aldıkları tespit edilmiştir. Bu konuyu gündeme getiren kişi, söz konusu mübadillerin Yunanistan'daki mallarını sattıklarına dair belgeleri Defterdarlığa vermiştir. Hükümeti aldatarak haksız mal edinen kişilerin sayısının 15 olduğu tespit edilmiştir⁴⁹².

Mübadelenin üzerinden uzun yıllar geçmesine rağmen haksız mal edinme meselesi kamuoyunun gündeminden düşmemiştir. Anadolu gazetesinin 11 Şubat 1938 tarihli bir haberde büyük puntolarla "Bu mübadil kimdir? 2 Milyonluk mal bırakmış 5 milyonluk mal almış" ifadesi yazılmıştır. Mübadele Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden 15 yıl gibi uzun bir süre geçmesine rağmen, böyle bir olayın ortaya çıkması hayretle karşılanmıştır. Habere konu olan mübadil Yanya'dan göç etmiş birisidir. Bu kişi memleketini terk ederken iki milyon altın liralık mal bıraktığına dair bir evrak düzenlemiş ve bu evrak sayesinde başta İzmir olmak üzere Türkiye'nin değişik yerlerinde çeşitli mallar almıştır. Daha sonradan yapılan incelemelerde bu kişinin alması gerekenden çok fazla mal edindiği ortaya çıkmıştır. Elindeki belgeye göre 2 milyonluk mal alması gerekirken, aldığı malların toplam değeri 5 milyonun üzerinde çıkmıştır. Maliye Vekaleti bu olayı yakından takip ederek İzmir'deki yetkililerin Yanyalı mübadilin almış olduğu malların incelemesini sağlamıştır. Maliye Vekaleti bununla da yetinmeyerek, Yanya'da 2 milyonluk mal bıraktığına dair belgenin sahte olma ihtimali göz önünde bulundurularak, söz konusu kişinin Yanya'daki mal varlığına dair tetkikat yapılmıştır⁴⁹³.

3.4. Yolsuzluklar ve Usulsüzlükler

Emval-i metruke meselesi ve mübadillerin iskânı sırasında karşılaşılan zorluklar yolsuzluk ve usulsüzlük iddialarını beraberinde getirmiştir. Haydar Rüştü

⁴⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, D: 3, C: 26, İ: 36, s. 63.

⁴⁹² Anadolu, 11 Teşrinisani 1934.

⁴⁹³ Anadolu, 11 Şubat 1938.

“Suiistimallere Karşı” başlıklı yazısında bu iddialara değinmektedir. Kulaktan kulağa yayılan söylentileri şu sözlerle okurlarına aktarmaktadır: “Diyorlar ki emval-i metrukede bir takım sui idare ve istimaller vardır. Diyorlar ki rüsumatta işler yolunda gitmiyor. Şikayet ediyorlar ki nüfus muamelelatı muhtaç-ı tetkik ve teftiştir. Anlatıyorlar ki tapu işleri gayya kuyusunu andıran müşevveşiyet ve müphemiyet arz etmektedir. Söylüyorlar ki halkın sıhhi, hayati, iktisadi işlerine karşı sıkı bir alakadarlık gösterilemiyor.” Bu sözlerinin ardından her kesimde bir şikayet olduğunu söylemiştir. “Ateş olmayan yerden duman çıkmaz” sözünü hatırlatarak bu kadar çok şikayetin boş yere ortaya çıkmayacağını dile getirmiştir. Hükümetin yapması gereken şeyin “suiistimallerin mürkeplerini bila merhamet kanunun pençesine tevdi eylemek” olduğunu vurgulamıştır⁴⁹⁴. Haydar Rüştü, bu satırları sadece gazeteci kimliğiyle yazmamıştır. Denizli mebusu olarak TBMM’de görev yaptığı göz önünde bulundurulduğunda, bu kaleme aldığı bu satırların önemi daha da artmaktadır.

Urla nüfus yapısı itibariyle mübadeleden en fazla etkilenen kazaların başında gelmektedir. Mübadele öncesinde Urla’da çok sayıda Rum yaşadığı için, Rumlardan geriye kalan binaların sayısı oldukça fazladır. Dolayısıyla Urla’daki iskân işleri oldukça karışık bir hal almıştır. Bu karışıklıklara zaman zaman yolsuzluk iddiaları eklenince, kamuoyunun dikkati Urla’daki iskân işlerine yönelmiştir. Mübadele Antlaşması’nın henüz imzalanmadığı dönemde bile Urla’daki emval-i metrukeye dair yolsuzluk iddiaları TBMM’nin gündemine taşınmıştır⁴⁹⁵. İlerleyen yıllarda Urla ile ilgili yolsuzluk ve usulsüzlük iddiaları zaman zaman gündeme gelmeye devam etmiştir. Veliddin Selami imzasını taşıyan bir mektupta Urla’daki yolsuzluklara değinilmiştir. Anadolu gazetesi mektupta geçen ifadeleri son derece önemsemiş, ancak doğrudan mektubu yayımlamak yerine vilayet makamına takdim etmeyi uygun görmüştür. Mektuptaki bazı iddialar gazetedeki sütunlara taşınmıştır. Gazete sütunlarına taşınan bu iddialarda bazı kişilerin hak etmedikleri halde bağ aldıkları göze çarpmaktadır. Anadolu gazetesi yolsuzluk iddialarına ilişkin olarak şu değerlendirmeleri yapmıştır⁴⁹⁶: “Veliddin Selami Bey’in bu yolsuzluklara ne suretle vakıf olduğunu bilemiyoruz. Ancak iddia ve ısrar etmesine bakılır ise doğruluğuna kani olduğuna hükmetmek lazım gelecek! Bize gelince bu babda elimizde Veliddin

⁴⁹⁴ Anadolu, 22 Haziran 1340.

⁴⁹⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, D: 1, C: 25, İ: 146, s. 1126-1127.

⁴⁹⁶ Anadolu, 29 Nisan 1926.

Selami Bey'in mektubundan başka bir vesika olmadığı için fazla bir şey söylememek mecburiyetindeyiz.”

İşkân işlerindeki yavaşlık bazı memurların rüşvet çarkı oluşturmalarına neden olmuştur. İşkân işlerindeki yavaşlıktan bunalan mübadiller, rüşvet vererek işlerini daha hızlı tamamlatma çabası için girmiştir. Bu çabanın bir sonucu olarak iki iskân memuru rüşvet alırken suçüstü yakalanmıştır. Suçüstü yakalanan memurlar “Dün emvali metruke müdüriyeti memurlarından Rahmi ve Nuri Efendi isminde iki memur elli lira rüşvet alırken cürmü meşhut halinde derdest edilmişlerdir.” sözleriyle kamuoyuna ifşa edilmiştir. Rüşvet alan memurların yakalanmasında İzmir zabıtası önemli rol oynamıştır. Zabıta tarafından önceden numarası alınan 50 lira memurlara rüşvet olarak verilmiştir. Paraların numaraları baştan alındığı için memurların rüşvet suçlamasını reddetme gibi bir şansı kalmamıştır⁴⁹⁷.

İzmir’de İşkân esas kayıt defterleri üzerinde tahrifat yapıldığının anlaşılması üzerine konuyu soruşturmak için mülkiye müfettişleri görevlendirilmiştir. Söz konusu esas kayıt defteri üzerinde işlem yapan iki-üç memur olduğu için, tahrifatın hangi memur tarafından yapıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Görevini kötüye kullanan memuru bulmak için bazı mübadillerin de bilgilerine başvurulmuştur⁴⁹⁸.

Mübadiller yeni bir coğrafyaya ve yeni bir kültüre uyum sağlama sürecinde çeşitli zorluklarla baş etmek zorunda kalıyorlardı. Mübadillerin çevreye uyum sağlama sürecini, bazı çıkarıcı kişiler dolandırıcılık imkanı olarak görüyordu. Kemalpaşa kazasında Recep Efendi isimli kişi bu dolandırıcıların hedefi olmuştu. Dolandırıcılar kendilerine iskân memuru süsü vermişlerdi. Recep Efendi, köyde bulunan bir Rum evine talip olmuştur. Fakat bir türlü evi almayı başaramamıştır. Bunun üzerine Karantina’da tanıştığı Osman Efendi kendisine yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine Recep Efendi ile Osman Efendi 1000 liraya anlaşmıştır. Recep Efendi birkaç taksitte ödemeyi taahhüt ettiği paranın 600 lirasını vermiştir. Osman Efendi evi keşfetmek için İzmir’den memurlar geleceğini söyleyemiştir. Bunun ardından İzmir İşkân Amiri olduğunu söyleyen Hikmet Efendi ile İşkân Mühendisi olduğunu söyleyen İsmail Hakkı Efendi köye gelerek keşif yapmışlardır. Keşifin ardından Recep Bey 200 liralık bir ödeme daha yapmıştır. Uzunca bir süre geçmesine rağmen evle ilgili hiçbir

⁴⁹⁷ **Anadolu**, 17 Temmuz 1928.

⁴⁹⁸ **Anadolu**, 2 Nisan 1929.

gelişme olmamıştır. Bunun üzerine köylü Recep Efendi dolandırıldığını anlamıştır. Bunun ardından istediği eve bir başka kişinin daha talip olduğunu öğrenmiştir. Recep Efendi, bir şikayetname hazırlayarak başından geçenleri birer birer haber vermiştir⁴⁹⁹. İskân konusundaki bu dolandırıcılığın ardından Taharri Dairesi'nde inceleme başlatılmıştır. İnceleme kapsamında Recep Efendi'nin istediği evi keşfe giden eski iskân memurlarından Hikmet Efendi sorgulanmıştır⁵⁰⁰. Yapılan sorgulama sırasında dolandırıcılığın bir başka boyutu daha ortaya çıkarılmıştır. Vali Kazım Paşa'ya götürüleceği söylenerek Recep Efendi'den altı tane keklik alınmıştır. Müddeiumumilik makamı Recep Efendi'yi dolandıran kişilerin Asliye Ceza mahkemesinde yargılanmasını talep etmiştir⁵⁰¹. Kısa süre içinde yargılama başlamıştır. Recep Ağa mahkeme sırasında dolandırıcıların kendisinden aldığı para miktarının 1050 lira olduğunu söylemiştir. Ayrıca mühim bir zata verilmek üzere altı kekliliğinin alındığını bir kez daha mahkemede tekrar etmiştir. Şahitlerin dinlenmesi için mahkeme başka bir güne ertelenmiştir⁵⁰². Sonraki duruşmada şahitlik yapan Emin oğlu Şaban isimli kişi dolandırıcılık olayı ile ilgili detaylı bilgiler verdi. Recep Efendinin kendisine İzmir'den iskân işlerini bitirmek için iskân müdürü ve bir avukatın geldiğini ve gelen bu kişilere müzikli-içkili bir eğlence düzenlemek istediğini söylediğini dile getirdi. Şahitlik yapan Şaban isimli kişi gramafonunu da alarak bu eğlenceye katılmıştır. Eğlence sırasında kendisini iskân müdürü olarak tanıtan kişinin Recep Ağa'dan 75 lira para istediğine bizzat şahit olmuştur⁵⁰³.

Mübadil ve muhacirleri ilgilendiren ve bu kişilerin sahip oldukları sıfatları bildiren esas kayıt defterlerinde hiçbir şekilde değişiklik yapılmaması gerekiyordu. Mülkiye müfettişleri esas kayıt defterlerindeki tahrifata büyük önem vermiştir. Defterler titizlikle incelenerek usulsüz bir şekilde yapılan ilaveler ve silintiler birer birer tespit edilmeye çalışılmıştır. Kamuoyunda yapılan araştırmaların genişletilerek devam edileceği duyurulmuştur⁵⁰⁴. Devam eden araştırma sırasında defterlerdeki tahrifatın nasıl ortaya çıktığı da kamuoyuna duyurulmuştur. Bir mübadilin esas kaydı tetkik edilirken, defterlerde usulsüzlük olduğu ortaya çıkmıştır⁵⁰⁵.

⁴⁹⁹ **Anadolu**, 24 Mart 1929.

⁵⁰⁰ **Anadolu**, 25 Mart 1929.

⁵⁰¹ **Anadolu**, 16 Nisan 1929.

⁵⁰² **Anadolu**, 30 Nisan 1929.

⁵⁰³ **Anadolu**, 7 Mayıs 1929.

⁵⁰⁴ **Anadolu**, 3 Nisan 1929.

⁵⁰⁵ **Anadolu**, 5 Nisan 1929.

Mübadillerin ellerindeki en önemli belgelerin başında muhacir cüzdanları gelmektedir. İskân Müdürlüğü'ne gelen iki mübadilin ellerindeki muhacir cüzdanlarının sahte olduğu anlaşılmıştır. Cüzdanların sahipleri Girit'ten gelen Şalvaraki Mercan ile kayınpederidir. Muhacir cüzdanlarında esas kayıtlarının yazılı olmadığı tespit edilmiştir. Yapılan incelemelerin ardından Kamil Efendi namıyla tanınan bir kişinin bu cüzdanları iskân dairesinden alarak para karşılığında Girit'ten gelen mübadillere verdiği anlaşılmıştır. İskân Müdürlüğü görevli memurlara bu iki mübadil ile ilgili yapılmış bir işlem olup olmadığını sorgulamıştır⁵⁰⁶.

İskân işleri ile ilgili yolsuzluk iddiaları pek çok memurun yargılanmasına neden olmuştur. İskân işlerinde yolsuzluk yaptıkları ya da yolsuzluğa göz yumdukları iddia edilen kişilere ait muhakeme kararı Devlet Şurasına gönderilmişti. Bu karar uzun süre Devlet Şurası'nda beklemiş ve karar alındıktan sonra İzmir Vilayetindeki ilgili makamlara tebliğ edilmiştir. Yapılan tebliğe göre eski İzmir İskân müdürlerinden Salim ve Talat Beyler, eski Emlaki Milliye müdürü Ziya Bey, Tapu müdürü İsmail Hakkı Bey, İskân evrak memuru Cevat Bey, iskân tetkik memuru Cemil Beyler ve bazı başka memurların yargılanması kararlaştırıldı. Bu tahkikat için otuz beş sayfalık bir fezleke hazırlandı. İzmir valisi Kazım Paşa hakkında ise soruşturmaya gerek olmadığına dair karar alındı⁵⁰⁷.

Çeşme'de mal müdürü olarak görev yapan Asım Bey'in ismi çeşitli yolsuzluk iddialarıyla birlikte anılmıştır. Bir mübadile teffiz edilen han ile ilgili olarak Asım Bey'in görevini kötüye kullandığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Asım Bey işten el çektirilmiş⁵⁰⁸. Asım Bey'in görevden el çektirilmesi taşrada işlerin devlet kontrolünden uzak bir şekilde işlediğinin göstergesidir. Yolsuzluk iddiaları İzmir'in pek çok kazasında ortaya çıkmıştır. Kemalpaşa'da malmüdürü olarak görev yapan Ahmet Bey'in emval-i metrukeye ait bazı bağların kiraya verilmesi sırasında rüşvet aldığı iddia edilmiş ve hakkında soruşturma başlatılmıştır⁵⁰⁹. Kemalpaşa'daki yolsuzluk iddiaları bunlarla sınırlı kalmamış ve malmüdürü Vecihi Bey ve varidat memuru hakkında rüşvet aldıkları gerekçesiyle soruşturma açılmıştır⁵¹⁰.

⁵⁰⁶ **Anadolu**, 31 Mayıs 1929.

⁵⁰⁷ **Anadolu**, 14 Kanunusani 1930.

⁵⁰⁸ **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1931.

⁵⁰⁹ **Yeni Asır**, 23 Kanunuevvel 1930.

⁵¹⁰ **Yeni Asır**, 22 Kanunusani 1931.

Sonuç

30 Ocak 1923 tarihinde Mübadele Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Rumlar Türkiye'deki evlerini, tarlalarını ve diğer taşınmaz mallarını; Türkler Yunanistan'daki evlerini, tarlalarını ve diğer taşınmaz mallarını geride bırakmışlardır. Mübadele Antlaşması gereğince mübadillerin geride bıraktıkları malları gösteren mal döküm beyannameleri edindikten sonra göç etmeleri gerekiyordu. Ancak uygulamada yaşanan sorunlar yüzünden mal döküm beyannamesi elde edemeden göç eden çok sayıda mübadil olmuştur. Mülkiyet haklarının korunması için en temel belge olan bu beyannameler olmadan göç eden mübadillerin geride bıraktıkları mülkleri tespit etmek oldukça zor olmuştur. Türkiye'de yeniden mülk edinimini geride bırakılan mallar üzerinden yapılacağı için, ellerinde resmi belge olmayan kişilerin mülkiyet haklarını korumak çok fazla mümkün olmamıştır. Söz konusu mal döküm beyannameleri üzerinde tahrifat yapan veya yalan beyanlarla hak ettiklerinden daha fazla mal almaya çalışan mübadiller de bulunuyordu. Bu nedenlerden dolayı mülkiyet sorununun çözümü için temel dayanak olan mal döküm beyannameleri ile adaletli bir dağıtım yapılamamıştır.

Mülkiyet sorununun ilk göstergesi mübadillerin aynı evi başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmış olmalarıdır. Yunanistan'dan göç edecek Türkler, göç edecekleri güne değin evlerini Türkiye'den gelen Rumlarla paylaşmışlardır. Bu paylaşım göç sonrasında da devam etmiştir. Türkiye'ye göç eden kişiler mülk sahibi olana kadar bir evde birden fazla aileyle yaşamışlardır. Mübadillerin aynı evi başkalarıyla paylaşmak zorunda kalmaları yeni hayat kurma mücadelelerinin önündeki önemli bir engeldi. Bundan dolayı hükümet mübadillerin bu sorununa çözüm üretmek için iskân meselesinin bir an önce çözülmesine büyük önem vermiştir. Türkiye'de iskân işlerinde en fazla sorunun yaşandığı şehirlerden birisi İzmir olmuştur. İzmir'deki iskân işleri diğer şehirlerle kıyaslandığında daha geç bitmiştir.

İzmir mülkiyet sorununun en fazla hissedildiği şehirlerin başında gelmektedir. Bunun iki temel nedeni vardır. Birincisi mübadele öncesinde şehirde çok sayıda Rum'un yaşıyor olması, ikincisi ise Türk-Yunan Savaşı'nın hemen sonrasında çıkan ve İzmir'in merkezini büyük ölçüde tahrip eden yangındır. İzmir yangınının yarattığı sorunlar uzun yıllar çözüme kavuşturulamamıştır. Şehir merkezindeki evlerin büyük bir kısmının yanmış olması büyük bir mesken buhranına neden olmuştur. Bu durum mübadillere yeniden mülk edinme sürecinde ev verilmesini zorlaştırmıştır. Mevcut ev

ve dükkanlarının değerinin ise aşırı artmasına neden olmuştur. Yeniden mülk edinimindeki sorunlar, hayat pahalılığı ile birleşince mübadiller için zorlu günler yaşanmıştır.

Mübadele Antlaşması öncesinde Urla başta olmak üzere İzmir kazasının merkezi, Çeşme, Foça, Karaburun ve Bergama'da yaşayan çok sayıda Rum bulunuyordu. Bu bölgelerde yaşayan Rumların fazla olması, onlardan arta kalan ve emval-i metruke olarak adlandırılan malların sayıca fazla olmasına neden olmuştur. Giden Rumların malları, gelen mübadillere dağıtılacağı için normal şartlarda bu durumun mülkiyet edinme sürecini kolaylaştırması gerekiyordu. Ancak Rumlardan geriye kalan evlerin çoğu harabe haline geldiği için, bu evlerden doğrudan faydalanmak mümkün olmamıştır. Yapılan tamirat ve tadilat çalışmalarının ardından bu evler mübadillere verilmiştir. Evlerin mübadillere verilene kadar geçen sürede, gelen mübadiller geçici olarak misafirhanelerde konaklamış sonrasında ise mübadil aileler aynı evi paylaşmak zorunda kalmıştır.

Emval-i metruke meselesinin dışında mülkiyet sorunuyla ilgili temel sorunlardan birisi emval-i meşkuke meselesidir. Emval-i meşkuke olarak adlandırılan malların sahipleri belirsizdir. Savaş öncesinde Türklere ait olan mallar, savaş yıllarında Rumların mallarıyla ya da birbirleriyle karışmıştır. Rumların Türklere ele geçirdiği malların genel olarak emval-i metruke olarak kabul edilmesi, mülkiyet meselesini içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Emval-i meşruke ve emval-i metruke arasında ayırım yapmak oldukça güç hale gelmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk günden itibaren mübadillerin iskân meselesine çözüm üretebilmek için yoğun çaba göstermiştir. Hükümetin almış olduğu kararlar, çıkarılan kanunlar ve Yunanistan'la imzalanan yeni antlaşmalarla mübadele kaynaklı sorunlara çözüm üretmek istenmiştir. Ancak bu sorunların içinde en zoru mülkiyet meselesine ilişkin olmuştur. Mülkiyet meselesinin özünü oluşturan iskân işleri 1930'lu yılların başına kadar İzmir'de sonuçlandırılmamıştır. İskân meselesi mübadiller için sancılı bir şekilde devam etmiştir. Yaşadıkları sancıya hızlı bir şekilde son vermek isteyen bazı mübadiller rüşvet vererek işlerini hızlandırmak istemiştir. Bu durum bambaşka sorunları beraberinde getirmiş ve işlerini düzgün yapmayan memurlar sahip oldukları makama bakılmaksızın görevlerinden el çektirilmiştir.

Mübadillerin İzmir'deki iskân sürecinde zeytin meselesi öne çıkmaktadır. İzmir zeytin yetiştiriciliği bakımından Türkiye'nin önemli merkezlerinden birisidir. Zeytin yetiştirmek ayrı bir uzmanlık gerektiren alandır. Zeytincilikten anlamayan kişilere zeytin ağaçları verilmesi bu ürünlerden tarımsal verim alınmasına engel olmuştur. Zeytinden anlamayan mübadiller kendilerine verilen zeytinleri yakacak olarak kullanmış ya da satmışlardır. Böylece İzmir ekonomisinde özel bir yeri olan zeytin üretimi sekteye uğrama tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Yerel yöneticiler ve hükümet zeytin meselesine çözüm bulmak için gayret göstermişlerdir.

Mülkiyet sorunu define avcılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye'den göç eden Rumların çoğu varlıklı insanlardı. Bu kişiler göç ettikleri sırada değerli eşyalarının bir kısmını arkalarında bırakmak zorunda kalmışlardır. Onların arkalarında bıraktıkları malları bularak kolay yoldan zengin olmak isteyen kişiler define avcılığına başlamıştır. Devlet define avcılarını kontrol altına almak istemiş olsa da bu çok mümkün olmamıştır. İzmir'de Rumlardan arta kalan yapıların büyük çoğunluğunda resmi ya da gayri resmi olarak define aranmıştır.

İzmir, Osmanlı Devleti'nin en önemli ticaret merkezlerinden birisiydi. Sadece Osmanlı'nın değil, Akdeniz'in en önemli limanlarından birisini İzmir limanı oluşturuyordu. Bundan dolayı İzmir'de çok kültürlü bir yapı vardı. Ev ve işyerlerinin durumuna bakıldığında, bu çok kültürlü yapının izlerini görmek mümkündür. İmparatorlukların sona ermesi ve ulus devletlerin inşa edilmesi çok kültürlü yapının izlerinin görüldüğü pek çok şehri etkilediği gibi, İzmir'i de etkilemiştir. İzmir, imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin bütün izlerinin görüldüğü bir şehirdir. Bu süreçteki en önemli faktör ise mülkiyetin dönüşümü olmuştur. İzmir yerelinden Türkiye geneline uzanan mülkiyetin dönüşümü ulus devlet anlayışını besleyen başat bir faktördür.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

BCA., 30-10-0-0/123-873-18.

BCA., 30-18-1-1/10-33-18.

BCA., 30-11-1-0/6-18-19.

BCA., 30-10-0-0/7-42-21.

BCA., 30-10-0-0/7-42-25.

BCA., 30-18-1-2/20-37-19.

BCA., 272-0-0-11/17.78.4.

BCA., 272-0-0-11/17-76-14.

BCA., 272-0-0-12/40-42-3.

BCA., 272-0-0-10/2-12-5.

II. Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

TBMM Gizli Celse Zabıtları

III. Gazeteler

Ahenk

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Hizmet

Sada-yı Hak

Türk İli

Türk Sesi

Yeni Asır

IV. Kitaplar ve Tezler

ABADAN, Yavuz, **Harp Sonu Muahedelerine Nazaran Lozanın Hususiyetleri**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1938.

AGHATABAY, Cahide Zengin, **Mübadelelerin Mazlum Misafirleri Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2009.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2017.

AKSOY, Yaşar, **Bir Kent Bir İnsan İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

AKYILDIZ, Hülya Bayrak, **Mübadele Romanlarında Kimlik ve Ulusçuluk**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2018.

ALİ, Sabahattin, **Sırça Köşk**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

ARI, Kemal Arı, **Manoli'nin Gözyaşları (Mübadele ve Şirince)**, Kitapana Yayınevi, İzmir, 2019.

ARI, Kemal, **İzmir'den Bakışla Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri Lozan'dan Kabotaj'a**, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayınları, İzmir, 2008.

ARI, Kemal, **Suyun İki Yanı: "Mübadele" (Yazılar)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

- ARI, Kemal, **Bornova ve Balkanlar'dan Göç (Göçün Kent Kimliğine Etkileri Üzerine Kimi Saptamalar)**, Bornova Belediyesi Kent Arşivi ve Müzesi, Bornova, 2014.
- ARIKAN, Zeki, **İzmir Basımından Seçmeler (1923-1938)**, C. II/1, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2003.
- ARIKAN, Zeki, **İzmir Basımından Seçmeler (1923-1938)**, C. II/2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2008.
- ATATÜRK, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010.
- ATAY, Çınar, **Kapanan Kapılar İzmir Hanları**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2003.
- ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, t.y.
- ATAY, Falih Rıfkı, **Babanız Atatürk**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2012.
- ATILLA, A. Nedim; ÖZTÜRE, Nezh, **Vourla Urla'da Zamana Tanıklık**, Öztüre Holding Kültür Yayını, İzmir, 2003,
- AYKUT, Mehmet Şeref, **Birinci Millet Meclisi**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2011.
- BARAN, Tülay Alim, **Bir Kentin Yeniden Yapılanması İzmir 1923-1938**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003
- BAYKARA, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1974.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. II/3 Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- BELLİ, Mihri, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açından Bir Bakış**, çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul, 2004.
- BERBER, Engin, **İzmir Yangını Hakkında Ön Rapor: Örnek Olay Ödemiş-Birgi'nin Yakılması**, Ödemiş Belediyesi Yıldız Kent Arşivi ve Müzesi Yayını, İzmir, 2013.
- BERBER, Engin, **Rumeli'den İzmir'e Yitik Yaşamların İzinde**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı İzmir, 2002.

- BÖKE, Pelin, **İzmir 1919-1922 Tanıklıklar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2006.
- CENGİZKAN, Ali, **Mübadele Konut ve Yerleşimleri**, Arkadaş Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Cumhuriyet'in XV. Yılında Türkiye**, C. V, yay. haz. İzzet Öztoprak, Cafer Güler, Murat Karataş, Güneş Şahin, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- ÇALIŞLAR, İpek, **Latife Hanım**, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
- ÇAKMAK, Fevzi, **İzmir'in Siyasi Hayatında Seçimler (1908-1945)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2017.
- ÇELEBİ, Ercan, **Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti (Kuruluşu, Teşkilât Yapısı ve Faaliyetleri)**, Hiperyayın, İstanbul, 2019.
- ÇEVİK, Zeki, **Milli Mücadele'de "Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na" Geçiş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.
- DOBKIN, Marjorie Housepian, **İzmir 1922 Bir Kentin Yıkımı**, çev. Attila Turgan, Belge Yayınları, İstanbul, 2012.
- DURGUN, Bülent, **Erken Cumhuriyet Dönemi İzmir Ekonomisi 1923-1938**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2012.
- ELLISON, Grace, **Ankara'da Bir İngiliz Kadını**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.
- ERDAL, İbrahim, **Ulus Devlet Sürecinde Türkiye ve Yunanistan (1923-1930): Mübadele**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Göç Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı**, der. ve çev. Herkül Milas, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- GÜNER, Zekai, **Lozan'da Türk-Yunan Mübadele Siyaseti**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2017.
- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

- GÜNEŞ, İhsan, **Atatürk Dönemi Türkiye'sinde Milletvekili Genel Seçimleri (1919-1935)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- GÜRLEK, Ahmet, **100. Yılında İzmir Milli Kütüphane, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı**, İzmir, 2012.
- İNÖNÜ, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, yay. haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- İPEK, Nedim, **Mübadele ve Samsun**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932.
- İzmir 1920 Yunanistan Rehberinden İşgal Altındaki Bir Kentin Öyküsü**, yay. haz. Engin Berber, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği**, yay. haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- İzmir ve Çevresi Resmî, Özel Binalar İstatistiği 1918**, yay. haz. Erkan Serçe, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.
- KARACAN, Ali Naci, **Lozan**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAYA, Mevlüt, **1922 İzmir Yangını ve Yapı Bunalımı**, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2013.
- KAYA, Murat, **Atatürk Döneminde İzmir (1923-1938)**, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Bitirme Tezi, Antalya, 2015.
- KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.
- Kendi Kaleminden Teğmen Cemil Zeki (Yoldaş)**, yay. haz. Engin Berber, Arba Yayınları, İstanbul, 1994.
- KESKİN, Mehmet Ali, **İzmir Valileri 1390-1989**, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1989.
- KIRAY, Mübeccel B., **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

- KÖYLÜ, Murat, **Küllerinden Doğan Şehir İzmir 1922**, Kripto Kitaplar, Ankara, 2010.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2015.
- MANGO, Andrew, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2015.
- NEYZİ, Leyla, **“Ben Kimim” Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013..
- MORALI, Nail, **Mütarekede İzmir**, yay. haz. Erkan Serçe, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2002.
- MUTLU, Cengiz, **Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- Mübadele ve Ruhban Okulu Hukuki Bakışlar**, yay. haz. Celal Ülgen, Coşkun Olgun, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul, 2009.
- OKYAR, Osman; SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- ÖNDER, Selahattin, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912-1930)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 1990.
- ÖZGÜN, Cihan, **Bereketli Topraklarda Üretmek ve Paylaşmak “İzmir ve Çevresinde Ticari Tarım” (1844-1914)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2014.
- ÖZSOY, İskender, **İki Vatanın Yorgunları**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- SERÇE, Erkan; YILMAZ, Fikret; YETKİN, Sabri, **Küllerinden Doğan Şehir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2003.
- SOTİRİYU, Dido, **Benden Selam Söyle Anadolu’ya**, çev. Attilâ Tokatlı, Can Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

- ŞAŞMAZ, Musa, **Türkiye'nin İdari Taksimatı (1920-2013)**, C. VII, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- TABAK, Serap, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)**, Kömen Yayınları, Konya, 2016.
- TEMEL, Safiye Bilge, **Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Mübadeleye Yol Açan İhtilafların Analizi**, çev. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.
- TEVFİK, İhsan, **İnsan ve Mekan Yüzüyle Mübadele**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2017.
- TOSUN, Ramazan, **Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2002.
- UŞAKLIGİL, Halit Ziya, **Kırk Yıl**, yay. haz. Abdullah Uçman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- UZ, Behçet, **Atatürk'ün İzmirli Bir Kentin Yeniden Doğuşu**, yay. haz. L. Ece Sakar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- YILDIRIM, Onur, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.
- YILMAZ, Aycan, **Mübadillerin Kültürel Mirası**, yay. haz. Sefer Güvenç, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.

V. Makaleler ve Bildiriler

- ACAR, Derya Genç, "Türk Sinemasında Nüfus Mübadelesi: Beyaz Perdeye Yansıyanlar, **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, ss. 591-606.
- AHUNBAY, Zeynep, "Türkiye ve Yunanistan'da Mübadele Sonrası Kültürel Mirasın Korunması: Kültürel Mirasın Yeniden Kullanımı", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 285-301.

- AKTAR, Ayhan, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’nin İlk Yılı Eylül 1922-Eylül 1923, **Yeniden Kurulan Yaşamlar**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 41-74.
- ARI, Kemal, Kurtuluş Sonrasında İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Yapısının Yeniden Oluşumu”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu**, c. II, yay. haz. Erdem Ünlü, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2017, ss. 949-966.
- ARI, Kemal, “Türk Roman ve Öyküsünde Mübadele”, **Tarih ve Günce**, C. I/1 (Temmuz 2017), ss. 5-28.
- ARI, Kemal, “1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir’de ‘Emvâl-i Metrûke’ ve ‘Mübadil Göçmenler’”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. VI/18 (Temmuz 1990), ss. 627-657.
- ARI, Kemal, “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de “Emvâl-i Metrûke” ve “Fuzuli İşgal” Sorunu, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. V/15 (Temmuz 1989), ss.
- ARI, Kemal, “Manoli’nin Gözyaşları”, **Mübadele Öyküleri**, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Tekirdağ, 2017, ss. 691-706.
- ARIKAN, Zeki, “1922 İzmir Yangınıyla İlgili Bir Rapor”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı: 68 (Ekim 1990), ss. 129-135.
- BUGATTİ, Emiliano, “Felaketler ve Kentsel Kimlikler: Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonundan Ulusal Yeniden Yapılanmalara Selanik ve İzmir”, **90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular Sempozyum Bildiri Metinleri**, çev. Hakan Uzbek, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 165-172.
- ÇAKMAK, Fevzi, “Türk Mizahında Mübadele”, **Mübadele Kitabı**, ed. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, ss. 113-128.
- ÇELEBİ, Ercan, “Mübadillerin Yunanistan’daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Taleplerini”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. V/12 (Bahar 2006), ss. 35-46.

- ÇETİN, Nurten, “1914 Osmanlı- Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 24, Yıl: 2010, ss. 149-172.
- ÇETİN, Türkan, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Köy Sorununa Bakış: Köy Kanunu’nun Çıkarılması”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. II/4-5(1995), ss. 29-44.
- ERES, Zeynep, “Türkiye’de Kırsal Alanda Çağdaşlaşma ve Mübadil Köyleri”, **90. Yılında Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi Yeni Yaklaşımlar, Yeni Bulgular Sempozyum Bildiri Metinleri**, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 175-202.
- GERAY, Cevat, “Türkiye’de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C. III, S. 4 (Aralık 1970), ss. 8-36.
- GÖKDEMİR, Oktay, “Fransız Kaynakları Işığında 1922 İzmir Yangını”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. VI/15 (2007/Güz), ss. 19-38.
- GÖKTÜRK, Turgay Bülent, “Amerikan Basınında İzmir Yangını ve Yangın Sonrası Durum (Eylül-Aralık 1922)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII/24 (2012/Bahar), ss. 123-147.
- GÖNÜL, Bilge, “Mübadil Kentlerdeki Konutlarda Kullanıcı Değişimi: Ayvalık Örneği”, **Mübadil Kentler: Türkiye**, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 39-52.
- İPEK, Nedim, “Göçmen Köylerine Dair”, **Tarih ve Toplum**, C. 25, S. 150 (Haziran 1996), ss. 15-21.
- KARAYAMAN, Mehmet, “İzmir’e Bağlı Kazalarda 1923 Yılında Yapılan Rum ve Ermenilere Ait Emval-i Metruke Sayımı ve Sonuçları”, **Uluslararası İzmir Göç ve Mübadele Sempozyumu Bildiri Kitabı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2018, ss. 151-174.
- KAYA, Murat, “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine Mezarlıklar Penceresinden Bir Bakış: Şeyh Bedreddin Mezarı”, **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, ss. 225-244.

- KAYAM, H. Cevahir, “Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun T.B.M.M.’de Görüşülmesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. IX/20 (Kasım 1993), ss. 582-608.
- KAYIN, Emel, “Mekânsal ve Sosyo-Ekonomik ‘Tümleşlikler-Parçalanmışlıklar’ Geriliminde ‘İzmirlilik’”, **İzmir’li Olmak Sempozyum Bildirileri**, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir, 2010, ss. 125-135.
- KAYMAKÇI, Mustafa; ÖZGÜN, Cihan, “Rodos ve İstanköy Adaları Üzerinden “Mübadeleyi Yeniden Yorumlamak”, **Mübadele Kitabı**, ed. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, ss. 165-171.
- KIRIŞMAN, Mustafa, “Fransız Basınında İzmir Yangınına Dair Bazı Değerlendirmeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. X/22 (2011/Bahar), ss. 77-98.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. Kütükoğlu, “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, **Son Yüzyıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyum Tebliğleri**, yay. haz. Tuncer Baykara, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, ss. 25-58.
- LİMANTZAKİS, Georgios, “The First Talks of a Greek-Turkish Population Exchange in 1914 and The Political and Military Reasons Behind It”, **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, ss. 101-124.
- MİLAS, Herkül, “Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi Metinlerin Arkasındaki Fısıltı”, **Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 329-346.
- MİNASSIAN, Anahide Ter, “Ermeniler: Küçük Bir Cemaatin Dinamizmi”, **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 91-106.

- ÖZCAN, Orhan, “İngiliz Basınında İzmir Yangını ve Mülteci Sorunu (Eylül 1922), **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XV/31 (2015/Güz), ss. 177-200.
- ÖZGÜN, Cihan, “Bir Göçün Ardından: İstanbul’da Mübadil Olmak”, **Mübadele Kitabı**, ed. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, Cihan Özgün, Yücel Aksan, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2017, ss. 45-61.
- ÖZGÜN, Cihan, “Dünyanın İştahını Kabartan İki Renk, Bir Kent: Zeytin Yeşili, Zeytinyağı Sarısı ve İzmir”, **Zeytinin Akdeniz’deki Yolculuğu Konferans Bildirileri**, yay. haz. Ayşegül Sabuktay, İzmir Akdeniz Akademisi, İzmir, 2018, ss. 48-76.
- SEÇKİN, Selçuk, “Mübadele Sonrasında Kurulan Planlı Köy Yerleşimleri”, **Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan**, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul, 2014, ss. 133-150.
- SMYRNELİS, Marie-Carmen, “Yangın, Bir Yaşam Modelinin Sonu”, **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, der. Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 229-238.
- STELAKU, Vasso, “Alan, Mekân ve Kimlik: Kapadokyalı İki Rum Grubunun Yerleşiminde Bellek ve Din”, **Ege’yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, ed. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 271-290.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut H., “Lozan Konferansı Sırasında Kabul Edilen Türk-Yunan Ahali Değişimine Ait Tarihi Notlar”, **Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985, ss. 227-238.
- TESAL, Ömer Dürrü Tesal, “Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek Azınlıkların Mübadelesi”, **Tarih ve Toplum**, C. 9, S. 53 (Mayıs 1988), ss. 46-52.
- TINAL, Melih, “İhsan Paşa”, **İzmir Ansiklopedisi**, C. Biyografi I, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2018, ss. 319-320.

YAVUZ, Resul, “Lozan Barış Antlaşması’na Giden Süreçte Mübadele İle İlgili İngiltere’nin Görüş ve Tezleri”, **Uluslararası Mübadele Sempozyumu**, ed. Kemal Arı, Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, Tekirdağ, 2017, ss. 27-46.

YILMAZ, Elif, “Ayvalık’ta Mübadele: Sorunlar ve Sonuçlar”, **Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan**, ed. Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 245-270.

VI. İnternet Kaynakları

ARI, Kemal, “Milli Kütüphaneden İki Sima Zeliha Bilge, Necdet Öklem”, <http://ataturkilkeleri.deu.edu.tr/tr/hakkimizda/tarihce/unutamadiklarimiz> (Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2019).

سیدیکوینده اسکان ایشلری

مبادل مهاجرلر ایچون یکیدن ۱۳۰ او انشا اولدو. جقدر اراضی توز یا ننده
مبادل و غیر مبادل مهاجرلر آره سنده فرق کوزه یلمه به جکدر

اسکان مدبری سام بک اجراهی
مقرر اراضی توزیانی حقدنه تدقیقانه
بولوغتی اوزره سیدیکویه کیتدیکی
پلاشدی .

اسکان مدبری سام بک نتیجه تدقیقانی حقدنه بر
محرر تزه دیمشدرکه :

— سیدیکوینده بوز اون باب مسکن
درونده مبادل قواله مهاجرلر ۳۵۳ خانه
و ۱۱۵ خانه غیر مبادل مهاجرلردن
۱۸۵ طراشلی خانه اقامت اتمکده درسه
بوتلرده مساوت اجنابه اداره سی
مرفیله قونیهدن اسکان اولوغتی اوزره
سیدیکویه کوندریش اولدقلردن اسکان
عادی معامله سته تابع طویله جقدر .

بوتلردن ماعدا سیدیکوینده موجود
اموال متروکه خانه لردن اون بدیسنده
اونوز بش خانه آقوه ، طقوزنده اون
خانه قوجاهه و متباقی طقوز خانه دهه مناسرت
و مواقع سائره مهاجرلردن اون ایی
خانه اقامت ابله مکده در .

سیدیکوینده مسکون بولونان بو
مهاجرلرک اسکان عادی به مستحق
بولونقلری پایلان تدقیقاندن اکلایمش
و تکالیف بر حالد بولونوب مبادل به غیر
نایم اولان تخش بش طراش مهاجر خانه .

لر بک مسکنلری بالذات انشا اجهلری
موافق کورولمشدر .

مخلده پایلان تدقیقات نتیجه سنده
مبادل مهاجرلر ایچون دها بوز اولتوز
قدر خانه احتیاج اولدی اکلایمشدرکه
بوتلرکده اسکان تخصیصانندن تأمین
توسل اوله جقدر . بوسورنه یکدن
وجود کتیریله چک اولان خانه لر
اولیاده کی بلاده موجود بوز لر
داره سنده انشا اوله جقدر .

— بولک ایچون تخصیصات کافه
موجود میدر ؟

— درجه کفایده تخصیصات موجود
دکلسه به یکدن تخصیصات استحصالی
تمکن بولمقددر .

— سیدیکوینده کی مهاجرلر پایلمه سی
مقرر اراضی توزیانه نه زمان باشلامه جقدر ؟

— توزیانه بو کونلرده باشلامه جقدر .
توزیانه تعقیب ایدیله چک اصول نایت
ایدیش و بو یاده کرکه مأمورلره و کرکه
مهاجرینه تبلیغانده بولولمشدر . توزیانت
ایشنک اعظمی اون کون طرفنده ساجی
مأمولدر . توزیانه مبادل و غیر مبادل
مهاجرلر سیاناً معامله یایله جقدر .

Ek 1 Anadolu Gazetesi 25 Teşrinievvel 1925

Define mi var ?

Bir harita bulundu, yangın lıklarda taharriyata başlandı

Zaman zaman yangın yerlerinde defineler ve hazineler bulunduğu hakkında Metruk mallar müdürlüğüne ihbaratta bulunmakta ve defineler aranmakta idi. Şimdiye kadar yapılan define hafriyatı hiçbir netice vermemiş ve yapılan taharriyatta bir şey bulunamamıştır.

Fakat son defa bir define mes'alesi daha ortaya çıkmıştır ki oda şudur :

Emvali metruke hanelerinde bulunan bazı menkule eşya muhtelif tarihlerde metruk mallar müdürlüğü memurları tarafından satılmıştır. Bir evde bulunan karyola yastıkları ile ot minderlerde bu meyanda satılmıştı. Yastıkları satın alan zat; bunların astarını değiştirmek istemiş ve eski astarı çıkarınca hayret içinde kalmıştır. Çünkü yaptığı astarı altından harita ve plâna benzeyen, dörde katlanmış bir kâğıt çıkmıştır. Bu kâğıtta yangın yerlerinde bir

define bulunduğu dair bazı işaretler vardır.

Bir define diyoruz; çünkü bulunan plânda gösterilen şeyin bir defineden başka bir şey olmasına ihtimal verilememektedir. Plânın üzerinde sokaklar gösterilmekte ve bir yerinde (Oaparosko han) yazısı bulunmaktadır. Hanın bir yerinde, plân üzerinde küçük bir daire bulunmaktadır. Bu daire sim siyahtır. Hazinesin veyahut ne bulunuyorsa plânda gösterilen şeyin bu işaretli yerde bulunduğu tahmin olunmaktadır.

Dün Metruk mallar müdürlüğü memurları plânda gösterilen yerde taharriyat yapmışlar-sada gene bir şey bulamamışlardır. Akşam üzeri bazı mühendislerde giderek plândaki işaretli yerin; toprak üstündeki mevkiini tesbit için meşgul olmuşlardır.

Taharriyata bugün de devam edilecektir.

Ek 2 Anadolu Gazetesi 5 Şubat 1930

Emvali metrukeye ait bir evi bakınız nasıl satmışlar...

Emvali metruke mese'leleri etrafında şimdiye kadar pek çok şeyler duyuldu, söylendi, yazıldı... Fakat aşağıda okuyacağınız şekilde bir vak'a olmamıştı. Nihayet bu da olmuş ve alâkadar olanlar Adliyeye teslim edilmiştir. Vak'a şudur:

Tepecikte Sürmeli sokağında emvali metrukeden bir hane vardır. 78 numaralı olan bu ev an-sızın satılmıştır. Satan Giritli Hasan Bey isminde bir zat imiş, bu zat; emvali metruke hanesi-nin kendi malı olduğunu söyle-yerek Bayburt'lu Şaban, Musa

ve Ziya Efendi isminde üç kişiye satmıştır.

Harap halde olan bu evden başka türlü istifade edemiyeciklerini anlayan üç şahs ta evi yıktırılmış ve enkazını satmışlardır. Gerek ev, gerekse enkazı gayet ucuz, hatta hiç fiatına satılmıştır.

Emvali metruke müdürlüğü; bu nu haber alınca kendi kendilerine gelin güvey olan bu şahslar aleyhine dava ikame etmiştir. İlk tahkikat evrakı dün müstankliğe verilmiş ve maznulara celpname gönderilmiştir.

Ek 3 Anadolu Gazetesi 25 Mart 1930

Ek 4 Anadolu Gazetesi 30 Haziran 1930

Bu mübadil kimdir?

2

*Milyonluk
bırakmış*

5

*Milyonluk mal
almış!*

Mübadile işinin üzerinden bu kadar zaman geçtiği halde bâlâ arasına bazı uygun-uzlak ar görülmüyor ve insanı bayretler içinde bırakıyor. Şimdi de mühim bir mesele ile karşılaşmıştı:

Yanyalı bir mübadil, memleketinde iki milyon altın liralık mal bırakmış olduğuna dair telif evrakı tanzim etmiş ve bu evrak mukabilinde gerek İzmirde, gerek Türkiyenin muhtelif vilâyetlerinde mühim miktarda mal almıştır.

Sonradan yapılan tetkiklerde bu satın, memleketinde terkettiği emvale mukabil muhtelif yerlerden beş milyon lira kıymetine yakın arazi ve emval tefevvüs ettiği hakkında bazı haberler duyulmuş ve Maliye Vekâleti bu haberleri ehemmiyetle

— Sonu 4 üncü sahifede —

Mahkemelerde

“Gari Kalsın!,”

Bir evin tapusu üç kişiye birden verilmiş

Haneye tecavüz suçu ile mahkemeye verilen Bedri neler anlatıyor?

İkinci Sulhceza mahkemesinde bir meskene tecavüz davasının duruşması arasında hâkim suçluya sordu:

- İsminiz?
- Bedri.
- Soyadınız?
- Soyadımı söylemekten utanıyorum!

— Sebep?

— Sebebi şudur, soyadı almak üzere bir kâğıda çeşitli isimler yazmış ve kaydettirmek üzere müracaat etmiştim. Bu çeşitli soyadlarının hepsinin de başkaları tarafından alındığını söylediler. Bu vaz yet karşısında ben de:

Madam ki, hepsi alınmıştır. O halde gari kalsın, dedim. Memurlar gari kalsın, kimse tarafından alınmamıştır. Kaydedelim, dediler. Benim maksadım çekilip gitmek ve başka adlar aramaktı. Memurların bu hali beni bir emrvaki karşısında bıraktı. Zaten benim bulacağım adlar gene başkaları tarafından alınmış olacağı düşüncesile, kaydediniz, deyiverdim. Şimdi soyadım Garikalsındır.

— Pek âlâ?

— Neresi pek âlâ bayım..

Benim bir binbaşı kardeşim vardır. [Soyadım İstanbul kütüğüne geçirilmek üzere gönderildi. Kardeşim bu münasebet-siz isme can sıkılarak buraya kadar geldi. Şimdi bu adı değiştirmek üzere uğraşıp duruyoruz, bakalım ne vakit muvaffak olacağız!

— Şimdi gari kalsın değil mi?

— Evet, evel!

— O da kaldı, gitti, biz de zabıta geçirdik. Fakat siz; bu müştekinin hanesine, yani meskenine tecavüz etmişsiniz, size yakışır mı?

— Bu da bir mesele. Hem de soyadından daha mühim bir mesele!

— Ne meselesi?

— Ev iskân tarikle bize verilmişti. Tapusunu aldık. Bir başkası aynı ev için tapu gösterdi. Davalı olduk. Bir üçüncüsü çıktı, elinde bir tapu. Bu ev benindir demeye kalkıştı. O da davaya karıştı.

— Anladık. Bunları biz çok görüyoruz.

Hukuk mahkemesinden bu dava neticesinin sorulmasına ve duruşmanın başka bir güne talikine karar verildi.